

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

M.S. I- II. YÜZYILLAR ARASINDA BÜYÜK İSKENDER TARİHYAZIMI

Yüksek Lisans Tezi

DENİZ AYDINER

Danışman: Prof. Dr. HÜSEYİN SAMİ ÖZTÜRK

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH
ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

M.S. I-II. YÜZYILLARDA BÜYÜK İSKENDER TARİHYAZIMI

Yüksek Lisans Tezi

DENİZ AYDINER

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hüseyin Sami Öztürk
2. Üye : Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu
3. Üye : Prof. Dr. Ferit Baz

İstanbul, 2025

Özet

M.S. I- II. YÜZYILLAR ARASINDA BÜYÜK İSKENDER TARİHYAZIMI

Bu çalışmada, M.s. I-II. yüzyıllarda doğrudan Büyük İskender üzerine eserler kaleme almış olan yazarlar incelenmiştir. Q. Curtius Rufus, L. Mestrius Plutarkhos ve L. Flavius Arrianos'tan oluşan incelememiz yazarların aralarındaki temel farklara ve bu farkların neden kaynaklandığının tespitlerine yönelmiştir. Bu farklılıkları yazarların yaşadıkları dönemlerin ve yetişmiş oldukları düşünsel dünyanın bireysel yazınlarına etkisini yoluyla incelemektedir. Bahsedilen antik metinler üzerine yapılan bu inceleme post-modern tarihyazımı ekolünün bir uzantısı denilebilecek bir değerlendirmeler bütünü içermektedir. Bu metot ile tarihçilerin anlatılarındaki bilgiler ve bunların gerçekliği tartışılmıştır. Yalnızca antik metinler kullanılarak özetlenen Büyük İskender seferleri ile başlayan tezimiz antik metinlerin ne kadar güvenilir olduğu ve anakronizm üzerine değerlendirmelerle sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük İskender, Curtius, Arrianos, Plutarkhos, Roma İmparatorluğu, Stoacılık, Platonculuk, Tarihyazımı, Post-modern, Anakronizm

Absract

HISTORIOGRAPHY OF ALEXANDER THE GREAT BETWEEN A.D. I-II CENTURIES

In this study, the authors who published works directly on Alexander the Great in the A.D. I-II centuries were explored. The main focus of our study, which included Q. Curtius Rufus, L. Mestrius Plutarch, and L. Flavius Arrianos, was the writers' fundamental distinctions and the causes behind them. That fundamental distinctions these differences through the impact of the periods in which the writers lived and the intellectual world they grew up in on their individual literature. The judgments included in this study of the listed ancient texts can be considered an extension of the post-modern historiography school. With this method, the information in historians' narratives and their authenticity were discussed. Anachronism and the reliability of the ancient writings were evaluated at the end of our thesis, which began with a synopsis of Alexander the Great's campaigns based solely on ancient texts.

Keywords: Alexander the Great, Curtius, Arrian, Plutarch, Roman Emire, Stoicism, Platonism, Historiography, Post-Modern, Anachronism

Önsöz

Ortaokul çağlarından itibaren sosyal bilimlere meraklı bir çocuk olmam, lise çağlarımda sürekli ansiklopediler kurcalayarak ve siyasi tarih ezberleri yaparak zaman geçirmeme sebep oldu. Birçok insan gibi kitaplar en yakın arkadaşlarım olmasına rağmen kurgu yazınından çocukluğumdan beri pek hoşlanmadım. Kurgu yazınına olan mesafem ve tarih merakım beni tarihsel hakikati aramaya itmiş olsa gerek. Hakikat arayışım, kendimi felsefe kitapları ile savaşıırken bulmamı sağladı, felsefenin çatışmalarının tarih üzerine etkisi ise zamanla tutkum haline geldi. Üniversiteye geldiğim ilk günlerden itibaren çeşitli fikirler arasındaki çatışmaları incelemekten büyük keyif aldım. Tarih nezdinde ise, birincil kaynak azlığı sebebiyle eskiçağ tarihi çatışmaların ve metotların merkezinde bulunmaktaydı. Anabilim Dalı başkanımız Prof. Dr. KEMALETTİN KÖROĞLU'nun kendi kitaplığını kullanmama müsaade etmesi bu ilgimi ve çalışmamı hızlandırdı, bu vesileyle kendisine ilk adımlarıma olan destekleri için teşekkür ediyorum. Lisans sürecimde Roma Tarihi dersinde tartışmalar yapmamızı sağlayan, "Ben kitaplarda yazarları değil sizin ne düşündüğünüzü bilmek istiyorum" diyen Prof. Dr. HÜSEYİN SAMİ ÖZTÜRK ise yorumlama üzerine yeni bir bakış açısı kattı bana.

Yüksek lisans eğitimim sırasında, yoğun felsefe okumalarım olması tarihsel yorumlamalarımda bazı kusurlar yarattı. Değerli hocam Prof. Dr. HÜSEYİN SAMİ ÖZTÜRK, bütün yorumlarımı ve değerlendirmelerimi yeri geldiğinde cümle cümle eleştirerek görüşlerime tarihsel metodoloji ekledi. Kendisine yalnızca bu verdiği emekle bile ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır. Nitekim Büyük İskender üzerine olan merakımdan kendisine bahsettiğimde Türkiye'deki bu alanın eksikliğini ifade ederek çalışma konumun değerini gösterdi. Çalışmamın her safhasında adım adım yanımda durması ve bütün çalışmamı belki de benden bile daha fazla özveriyle takip etmesi açısından kendisine ayrıca minnettarım. Kendisinin bu destekleri olmasaydı, bu çalışmanın ortaya çıkması da mümkün olmazdı.

Buna karşın bütün bu hayata sahip olmamı sağlayan yegâne kişi olan annem Tülay Altın'a her şeyimi borçluyum. Üniversite tercihlerimde ekonomik olarak zorlu bir süreç olacağını bilmesine rağmen bütün gücüyle tek başına yanımda durması bile başlı başına bir yüceliktir. 3 yıla yayılan yüksek lisans sürecimde birçok arkadaşımın ve ülkemizdeki birçok insanın çalışma zorunluluğu bulunmuştur. Ben ise annem sayesinde bütün özverimi çalışmaya ve araştırmaya verme fırsatı buldum. Çalışmamın uzadığı ve çeşitli zihinsel yorgunluklar yaşadığım süreçlerde manevi desteğini hiçbir zaman esirgememesi ise ayakta durmamı sağlayan en temel güçtür. **Bu tez çalışmasını kendisine bir ömür borçlu olduğum annem TÜLAY ALTIN'a adıyorum.**

DENİZ AYDINER

İstanbul, 2025

İçindekiler

Özet.....	i
Absract.....	ii
Önsöz.....	iii
İçindekiler.....	iv
Giriş.....	1
1. Büyük İskender'in Hayatı, Seferleri ve Şahsiyeti.....	1
2. Konuya İlişkin Araştırmaların Durumu.....	9
3. Çalışmanın Amacı, Sınırları ve Kuruluş Düzeni.....	12
4. Teknik Notlar.....	13
I. Q. Curtius Rufus - Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum.....	14
I.I. Yazarın Hayatı ve Şahsiyeti.....	14
I.II. Yazarın Eserleri.....	16
I.III. Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum (= Makedonya Kralı Büyük İskender Tarihleri.....	16
II. L. Mestrius Plutarkhos (Λούκιος Μέστριος Πλούταρχος) Βίοι Παράλληλοι: Αλέξανδρος – Καίσαρ.....	21
II.I. Yazarın Hayatı ve Şahsiyeti.....	21
II.II. Yazarın Eserleri.....	26
II.III. Βίοι Παράλληλοι: Αλέξανδρος – Καίσαρ (= Paralel Yaşamlar: İskender – Caesar).....	27
III. L. Flavius Arrianos (Λούκιος Φλάβιος Ἄρριανός) – Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασεως.....	32
III.I. Yazarın Hayatı ve Şahsiyeti.....	32
III.II. Yazarın Eserleri.....	36
III.III. Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασεως (= İskender Anabasisi).....	40
Genel Değerlendirme.....	47
Kaynakça.....	50
Görseller.....	56

Giriş

1. Büyük İskender'in Hayatı, Seferleri ve Şahsiyeti

Büyük İskender'in 356 yılında doğduğu bilinmekle birlikte Aristobulos ve Plutarkhos farklı aylara işaret etmektedir¹. Doğumuyla aynı sırada Ephesos'taki tanrıça Artemis Tapınağı'nda çıkan yangın ise Büyük İskender'in tanrısallığı üzerine bir kehanet ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Plut. Alex. iii 3). Bu noktada hakkındaki mitolojik öyküler doğumu itibariyle mi başlamıştır yoksa bu öyküler daha sonradan mı oluşturulmuştur bilinmemektedir. Eğitim sürecine Olympias'ın² akrabası olan Leonidas ve Büyük İskender'i Akhilleus'a benzetmesiyle bilinen Akarnanalı Lysimakhos ile başlamıştır. Bu iki eğitmeni gölgede bırakan, en çok bahsedilen ve Büyük İskender'i daha fazla etkilediği düşünülen isim ise Aristoteles olmuştur³. DROYSEN bu durumu "Düşünceleriyle dünyayı fethetmiş olan adam, kılıcıyla dünyayı fethedecek olan adamı eğitiyor." şeklinde ifade etmektedir (DROYSEN 2007: 109).

Büyük İskender, almış olduğu eğitimle birlikte, yaşı ilerledikçe saray içerisinde etkili hale gelmiştir. Bu durumun en net örneği ise II. Philippos'un M.ö. 340 yılındaki Byzantium seferi sırasında, 16 yaşında olan İskender'in Makedonya'da kalarak bürokratik işlerle ilgilenmesidir. II. Philippos'un gidişiyle birlikte bir kuzey kabilesi isyan başlatmıştır; buna karşın Büyük İskender bu isyanı bastırması ve ilk Aleksandria (= İskenderiye) şehrini bu bölgede kurmuştur (Plut. Alex. ix 1). Bürokratik işlerin yanı sıra askeri başarısıyla da ön plana çıkmaya başlayan Büyük İskender, II. Philippos ile Khaironea Muharebesi'ne (M.ö. 338) katılmıştır. Bu muharebede oldukça ön plana çıkan Büyük İskender, Plutarkhos'a göre Thebaililer'in birliğini de ilk dağıtan kişi olmuştur⁴. II. Philippos bu zaferin ardından Atina'ya elçi olarak Büyük İskender'i göndermiş (Iust. ix 4) ve Sparta hariç bütün Helen kentlerini birleştirecek Korinthos Birliği'ni kurmuştur (RHODES – OSBORNE 2007: 372-379).

Büyük İskender ve babası II. Philippos arasındaki ilişki, M.ö. 337 yılında itibaren kötüleşmeye başlamıştır. Antik metinler içerisinde bu durum birkaç farklı sebep ile açıklanmaktadır: Öncelikle II. Philippos'un bir Makedonya soylusu olan Kleopatra ile evlenmesi, Büyük İskender'in ve annesi Olympias'ın ikinci plana düşmesi riskini yaratmıştır; aynı süreçte Büyük İskender'in kardeşi Arrhidaios ile Karia satrapı olan Piksodoros'un kızının evliliği fikrinin ortaya çıkması da ayrı bir tartışma oluşturmuştur. İlk problem oldukça geniş bir alanda büyük sonuçlar doğuracak şekilde büyümüştür. Bu evlilik şöleni sırasında Kleopatra'nın amcası olan Makedonya soylusu Attalos, Büyük İskender'in annesinin Makedon asıllı olmayışına işaret ederek, II. Philippos'a Kleopatra'dan doğacak meşru bir varis için dileklerde bulunmuştur⁵. Bu hakaretin ardından Büyük İskender'in tepki göstermesi ve babası II. Philippos ile tartışmaya girmesi annesi Olympias'ın Epeiros'a gönderilmesi ile sonuçlanmıştır. İkinci durum ise Büyük İskender'in Karia satrapına bir mektup göndermesi ve II. Philippos'un bu duruma tepki göstererek Büyük İskender'in en yakın çevresini Makedonya'dan sürgün etmesiyle sonuçlanmıştır (Plut. Alex. x 3). Bu gerilimli durumun üzerinden çok geçmeden M.ö. 336 yılında II. Philippos, bir asilzade olan Pausanias tarafından tiyatro kapısında yalnız kaldığı bir anda öldürülmüştür (Diod. xvi 94). II. Philippos'un öldürülmesi konusunda şüpheler Büyük İskender ve annesi Olympias üzerine yönelmiş

¹ Plut. Alex. iii 5; Arr. an. vii 28.

² Büyük İskender'in annesi ve II. Philippos'un eşi.

³ Plut. Alex. vii 2 Aristoteles'in Büyük İskender ile olan ilişkisi için bk. MERLAN 1954; BOSWORTH 1970.

⁴ Diod. xvi 84-86; Plut. Alex. ix 2.

⁵ Plut. Alex. ix 4; Iust. ix 7.

(Plut. Alex. x 4) fakat katil olan Makedon asilzadesi Pausanias'ın, Attalos ve II. Philippos'un kendisine hakaretleri sonucunda bu eylemi gerçekleştirdiği kabul görmüştür⁶.

II. Philippos'un öldürülmesinde sonra taht üzerinde bir varis problemi yaşanması bekleniyordu. Özellikle Makedonya gibi yarı aristokratik bir gelenekle yönetilen bölgeler için bu ihtimal oldukça kuvvetlidir. Buna karşın Büyük İskender'in destekçileri oldukça hızlı hareket etmişlerdir. Kralın defin işleminin ardından bir Makedon soylusu olan Lynkestisli Aleksandros, Büyük İskender'i kral olarak selamlayarak tarafını açıkça ifade etmiştir⁷. Büyük İskender, kendisine gelen bu aristokratik desteğin yanı sıra askerî açıdan da iki büyük destek kazanmıştır: Öncelikle eskiden beri yanında olan fakat sürgüne gönderilmiş arkadaşları suikastın ardından silahlarını kuşanarak saraya gelmişler ve Büyük İskender'in etrafında toplanmışlardı (Arr. an. i 25). Bir diğer durum ise doğrudan en yetkili komutan konumunda olan Antipatros'un Büyük İskender'e eşlik etmesidir (Iust. xi 1). Bu gelişmeler açısından Büyük İskender'in taht veraseti konusunda çok büyük bir sorunla karşılaşmadığını düşünmekteyiz.

Büyük İskender'in Makedonya'da tahta çıkmasına rağmen II. Philippos'un ölümü, Makedon hakimiyeti altında bulunan güneydeki Helen kentlerine ve kuzeydeki dağınık kabilelere büyük bir cesaret kazandırmıştır. Nitekim ilk adımda güneydeki Helen kentleri, özellikle Thebai ve Atina, kalkışma düşüncesiyle bazı eylemlerde bulunmuşlardır (Diod. xvii 3). Helen kentlerinde oluşan isyan söyleminden farklı olarak kuzeydeki kabileler ise doğrudan isyan etmişlerdir. Büyük İskender'in Helen kentlerinin tepkilerini ilk adımda kansız bir şekilde bastırıldığını biliyoruz⁸; buna karşın kuzeydeki kabilelere karşı yapılan sefer hakkında en detaylı bilgiyi veren Arrianos'ta bazı problemler bulunmaktadır⁹. Kanaatimizce kuzeye yapılan seferin en önemli noktası, Büyük İskender'in sefer sırasında öldüğü haberinin yayılmasıyla Helen kentlerinin ayaklanmasıdır. Neredeyse bütün kaynakların hemfikir olduğu durum, Büyük İskender'in bu haberi almasından sonra güneye ilerlemesi ve Thebai kentini yerle bir etmesidir¹⁰. Nitekim bu eylem sonrasında birçok kent, Büyük İskender'e bağlılığını bildirmiştir¹¹. Bütün Helen kentlerine Isthmos'ta toplanma çağrısında bulunan Büyük İskender, Korinthos Birliği'ni yeniden tesis etmiştir (Plut. Alex. xiv 1). Sefere çıkmadan önce Makedonya'ya dönerek Zeus'a kurbanlar kesmiş, Musalar adına oyunlar düzenletmiş ve Aigai'da olimpiyat oyunlarını kutlamıştır¹². Plutarkhos ise ayrıca Delphi Tapınağı'ndan kehanet aldığını aktarmaktadır (Plut. Alex. xiv 4).

Makedonya'dan yola çıkan Büyük İskender, Küçük Asya'ya¹³ ilerleyeceği yol için daha önce I. Kserkses'in ilerlediğini bildiği yoldan ilerlemeye (Hdt. ix 116); fakat onun yaptığı hataları yapmamaya özen göstermiştir. Büyük İskender'in ilk ziyaret ettiği yer Troya kenti olmuştur¹⁴. Nitekim Büyük İskender'in henüz ilk adım itibarıyla mitolojik bir geleneği takip ettiğini söylemek mümkündür. Arrianos özellikle Büyük İskender'in Akhilleus'a hayranlık duyduğunu fakat kendisinin Akhilleus'un aksine bir Homeros'u olmadığından yakındığını aktarır (Arr. an. i 12).

⁶ Iust. ix 6; Plut. Alex. x 4.

⁷ Arr. an. i 25; Iust. xi 2.

⁸ Diod. xvii 4; Plut. Alex. xiv 1; Arr. an. i 1.

⁹ Arr. an. i 1-6. Arrianos'ta bulunan bu konudaki sorunlar için bk. BOSWORTH 1976a: 124.

¹⁰ Diod. xvii 8-15; Plut. Alex. xi-xii; Arr. an. i 7-10; Iust. xi 3-4.

¹¹ Diod. xvii 15; Arr. an. i 10.

¹² Diod. xvii 16; Arr. an. i 11.

¹³ Anadolu Helenler tarafından Asya ve Küçük Asya olarak adlandırılmıştır bk. Strab. xi 1.

¹⁴ Diod. xvi 17; Plut. Alex. xv; Arr. an. i 11; Iust. xi 5.

Asya'ya geçiş sonrasında Granikos mevkinde yapılan ilk savaşta (M.ö. 334) Büyük İskender'in karşısında yalnızca Pers satrapları bulunmuştur. Savaş hakkında Plutarkhos, Curtius Rufus ve Flavius Arrianos detaylı bilgiler vermektedir¹⁵; buna karşın özellikle Curtius ve Arrianos'un metninde taktiksel farklılıklar görülmektedir. Büyük İskender'in savaşı kazanmasından sonra ganimetleri Atina'ya göndermesi ve üzerlerine "Philippos oğlu İskender ve Spartalılar hariç bütün Helenler, bu ganimeti Asya'daki barbarlardan almıştır" yazılmasını emretmiştir¹⁶. Bu hamle seferde Makedonya liderliğini kabul etmeyip sefere destek vermeyen Spartalılara bir cevap niteliğinde yapılmıştır.

Büyük İskender, Granikos zaferinden sonra birkaç mukavemet dışında ciddi bir sorunla karşılaşmamıştır. Özellikle Sardes Satraplığı'nın teslim olması bölgedeki diğer birçok kentin de teslim olmasıyla sonuçlanmıştır. İyonya-Likya üzerinde ilerleyen Büyük İskender, kıyı şeridini takip etmeyi bırakarak Gordion'a hareket etmiştir ve bu hareketin ana sebebinin Gordion Dügümü efsanesi olduğu aktarılmıştır¹⁷. Aynı sürece askerî açıdan bakarsak Büyük İskender, Miletos'ta karşılaştığı direnişin ardından kendisine bağlı Korinthos Birliği donanmasını dağıtmıştır¹⁸. Bu hamlesini neden yaptığı tartışılmakla birlikte Arrianos, Korinthos Birliği donanmasının Pers donanması karşısında başarılı olma ihtimalinin olmadığını ifade etmektedir (Arr. an. i 20).

Gordion'un ardından Kilikya üzerinden doğuya ilerleyen Büyük İskender, Tarsos'tan geçişi esnasında yakalandığı bir hastalık sebebiyle¹⁹ vakit kaybetmesine karşın Issos bölgesinde III. Dareios'un yönettiği ordusuyla karşılaşmıştır (M.ö. 333). Büyük İskender, savaştan galip olarak ayrılmakla birlikte, III. Dareios'un savaştan kaçtığı an daha çok akılda kalmış görünmektedir. Nitekim Pompei'de yapılan kazılarda bu anı resmeden bir mozaik ortaya çıkmıştır (Figür 1). Issos Savaşı'nın en ayırıcı tarafı ise Pers hazinelerinin önemli bir kısmının ve III. Dareios'un ailesinin doğrudan Büyük İskender'in eline geçmesi olmuştur (Plut. Alex. xx 8).

Issos zaferi ardında Büyük İskender, Levant kıyı şeridini takip ederek Suriye ve Lübnan bölgesine doğru ilerlemiştir²⁰. Mısır'a kadar giden güzergahtaki birçok kentte Perslere bağlı krallar bulunuyordu. Yerel halkın bu sözde kralları benimsemediğini söyleyebiliriz. Nitekim Büyük İskender'in ilerleyişi sırasında birçok kent yerel krallarına karşı isyan etmiştir. Fenike bölgesinde bulunan en güçlü kent ise Tyros kentiydi²¹. Bu kentin elçilerinin bağımsızlıkları konusunda ısrarcı davranmaları ve özellikle bir ada kenti olmalarından cesaret almaları Büyük İskender'in kenti kuşatmaya almasıyla sonuçlandı. Tyros kenti kuşatması oldukça efsaneleşmiş bir haldedir. Sonuç bakımından Tyros kentini neredeyse tükenmiş bir hale geldiğini ancak daha sonraki dönemlerde yeniden ön plana çıkabildiğini biliyoruz (Strab. xvi 2).

Fenike kıyıları üzerinden Mısır'a kadar ilerleyen Büyük İskender, Mısır'ı neredeyse hiçbir zorlukla karşılaşmadan ele geçirmiştir. Buna karşın Mısır kendisinde diğer ele geçirdiği bölgelerden daha farklı bir etki bırakmıştır. Mısır'ın kendi kültürü, Heredotos'un aktarımları sayesinde, Helenler tarafından biliniyordu. Büyük İskender'in ise buradaki iki faaliyeti kaynaklar tarafından dikkate şayan bulunmuştur: İskenderiye kentinin kuruluş emrini vermesi ve Siwa Vahası'nda bulunan bir kehanet merkezini ziyaret

¹⁵ Diod. xvii 19-20; Plut. Alex. xvi; Arr. an. i 13-16.

¹⁶ Plut. Alex. xvi 8; Arr. an. i 16.

¹⁷ Curt. iii 1; Plut. Alex. xviii 1-2; Arr. an. ii 3; Iust. xi 7.

¹⁸ Diod. xvii 23; Arr. an. i 20.

¹⁹ Curt. iii 5; Plut. Alex. xix 1-2; Arr. an. ii 4; Iust. xi 8.

²⁰ Diod. xvii 39; Curt. iv 1; Plut. Alex. xxiv 1; Arr. an. ii 13-15.

²¹ Diod. xvii 40-46; Curt. iv 1; Plut. Alex. xxiv-xxv; Arr. an. ii 15-24; Iust. xi 10.

etmesi. İskenderiye kentinin kuruluşu birçok kaynak tarafından aktarılmıştır²². İskenderiye'nin kuruluşunun en önemli yanı Tyros kentinin yıkılışı ile açığa çıkan deniz ticareti eksikliğini kapatmak ve geliştirmektir denilebilir. Siwa Vahası ziyareti ise birçok tarihçi tarafında farklı açıklamalarla nakledilmiştir²³, bu konuda özellikle Plutarkhos farklı bir perspektif sunarak, kahinle görüşme sırasında bazı yanlış anlaşılmalarda olduğu vurgulamaktadır²⁴.

Mısır'daki kehanet merkezi ziyaretinin ardından Mezopotamya'ya dönen Büyük İskender, Pers kralı III. Dareios'a hazırlanma fırsatı tanımıştı. Gaugamela Savaşı²⁵ (M.ö. 331) hakkında aktarılanlar rakamsal açıdan farklılıklar göstermekle birlikte genel kanıda Pers ordusunun ezici bir çoğunluk olduğu kabul edilmektedir. Bu rakamsal fark Büyük İskender'in geliştirdiği taktikle çözülmüştür. Buna göre, Büyük İskender belirli bir birlikte Pers ordusu ile temasa geçmeksizin iki ordunun arasından sağa doğru ilerlemeye başlayacak ve kendisinin kovalanması sonucu Pers ordusunda açılacak boşluktan içeriye girecektir²⁶. Bu taktik sayesinde Büyük İskender doğrudan III. Dareios'u hedef almış ve Pers hükümdarı ise savaş alanını terk etmiştir. Bu zaferin ardından Büyük İskender ve ordusu için Babil ve başkentlere giden yol açılmıştır. Nitekim Büyük İskender "Asya'nın Efendisi" sıfatını da bu savaştan sonra kazanmıştır (Plut. Alex. xxxiv 1) ve Babil Astronomi Günlüğü'nde Büyük İskender'in gelişi "Taşritu ayının on dördüncü gününde... Dünya'nın efendisi İskender, Babil'e girdi." (FREEMAN 2011: 141) şeklinde aktarılmıştır. Anitk kaynaklar ışığında Babil'de de Büyük İskender'in karşılanması oldukça olumlu aktarılmıştır; buna karşın doğu-batı kültür farkları göz önüne alındığında bu karşılaşmaların barışçıl olduğunu söylemek zordur. Siyasi tarih anlatımımızda birincil kaynaklara sadık kalmakla birlikte bu kaynakların muzaffer komutanların kılıçları altında kaleme alındığını belirtmekte fayda görmekteyiz.

Babil'in ardından Pasargadai, Susa ve Persepolis'e doğru doğru ilerleme başlamıştır. Bu süreçte Büyük İskender Pasargadai'da Büyük Kyros'un mezarını ziyaret ederek ziyaret sırasında mezara saygı göstermiştir (Plut. Alex. lxxix 2). Susa'da yerel bir kabile olan Uksiler ile çatışma dışında (Arr. an. iii 17) herhangi bir muharebe olmamıştır ve Susa'da bulunan hazine orduya dağıtılmıştır. Büyük İskender, başkentleri tek tek ele geçirirken oldukça barışçıl olmasına karşın Persepolis'te bu barışçıl tarafı bozacak ve bugün dahi tartışılacak bir hamle yaparak Persepolis sarayını ateşe vermiştir²⁷. Sarayın yakılmasının antik yazarlarca uzun ve edebi olarak betimlenmesine ek olarak bu eylemin sebebinin Perslerden alınan intikam olduğu açıklanmaktadır²⁸. Arrianos'un aktardığına göre bu noktada Parmenion bu eyleme karşı çıkmıştır; fakat Büyük İskender'in sarayı yaktırmasının önüne geçememiştir (Arr. an. iii 18).

III. Dareios, başkentlerini terk ettikten sonra Medea'da bulunan hazineleri de alarak (Arr. an. iii 19) kaçmaya, Büyük İskender ise Ekbatana üzerinden Medea'ya doğru arkasından bir kovalamaya

²² Diod. xvii 52; Curt. iv 8; Plut. Alex. xxvi 6; Arr. an. iii 1-2; Iust. xi 11.

²³ Diod. xvii 50-51; Curt. iv 7; Plut. Alex. xxvi 6; Arr. an. iii 3-4. Büyük İskender'in Siwah Vahası ziyareti için bk. KUHLMANN 1988; COLLINS 2014.

²⁴ Plutarkhos'un aktarımına göre kâhin Büyük İskender'i Helence selamlamak için "ὦ παῖδιον (= Ey Evlat!)" demek isterken bozuk Helencesi yüzünden cümleyi "ὦ παῖ Διός (= Ey Zeus'un Oğlu!)" şeklinde telaffuz etmiştir (xxvii 5).

²⁵ Gaugamela'nın bugünkü Erbil bölgesinde bulunması sebebiyle bazı kaynaklarda Arbela Savaşı olarak da adlandırılmaktadır.

²⁶ Diod. xvii 57; Curt. iv 12-16; Plut. Alex. xxxiii 2-5; Arr. an. iii 13-15; Iust. xi 14.

²⁷ Bu eylem hakkında yorumlar için bk. BRIANT 2019: 86-89.

²⁸ Diod. xvii 72; Curt. v 7; Plut. Alex. xxxviii; Arr. an. iii 18.

başlamıştır²⁹. III. Dareios, doğruya doğru ilerlemektedirken çevresinde birçok sorun oluşmaya başlamıştır. Nitekim veziri Nabarzanes, geçici olarak krallıktan çekilmesini dahi önermiştir (Curt. v 9). III. Dareios'un ordusundaki olumsuzluk Büyük İskender'i daha da hızlandırmasına rağmen (Arr. an. iii 21) Baktria satrabı Bessos ve vezir Nabarzanes önderliğindeki suikast sonucu III. Dareios öldürülmüştür³⁰. III. Dareios'un ölümü özellikle Plutarkhos tarafından oldukça şiirsel olarak betimlenmektedir. Plutarkhos'ta bulunan ölüm anlatısının Kleitarkhos'tan (M.ö. IV/III. yüzyıl) alıntı olduğu ve Kleitarkhos'un bu metni yazarken Makedonya propagandası yapmayı hedeflediği öne sürülmektedir (LENDERING 2019: 239). Elimizdeki kaynaklar ışığında bildiğimiz en kesin durum III. Dareios'un ölümünün ardından Büyük İskender'in III. Dareios'un naaşını Pers geleneklerine göre defnetmiş olduğudur³¹.

III. Dareios'un ölümünün ardından Büyük İskender'in seferi amacına ulaşmış ve ordusu bu haberdan oldukça memnun olmuştur (LENDERING 2019; 242). Büyük İskender üzerine eserler veren tarihçiler bu noktadan sonra seferi aktarmaya devam etmektedir; fakat bu noktadan sonra seferin meşruiyetini sağlayan durumu bir Babil kroniğinden öğrenmekteyiz: “[Kral Dareios'u] tahttan indirdiler. Bi-e-[boşluk; tahta çıktı ve] ona [Artakserkses] dediler. İskender ve ordusu [asiyi kovaladı]” (LENDERING 2019; 242). Kronikte ismi tam belirli olmayan kişinin Bessos olduğu ve kralın öldürülmesinden sonra tahta çıktığını anlamaktayız. Bir açıdan Bessos'un tahta çıkması Büyük İskender'in ele geçirdiği bölgeleri koruması ve Pers İmparatorluğu'nun kalanını işgal etmesi için gerekli şartları oluşturmuştur.

Ardından Büyük İskender, askerlerine dileyenlerin gidebileceğini bildirmiş ve ordunun gönüllü olan kısmıyla Hyrkania – Susa güzergahından Aria eyaletine ilerlemiştir (BRIANT 2019: 83-86). Asya içlerine doğru olan bu ilerleyiş sırasında Büyük İskender, Pers geleneklerini benimsemeye başlamakta ve ordusu bu durumdan rahatsızlık duymaktaydı³². Plutarkhos'un aktarımında bu değişim, Makedon askerlerini alıştırmak için adım adım gerçekleştirilmiştir (xlv 1). BRIANT'a göre Büyük İskender'in giyim, kuşam ve törenlerde yaşadığı bu değişim, Pers İmparatorluğu'nun varisi sıfatını topluma kabul ettirmek amacını göstermektedir (BRIANT 2019: 83-86).

Susa'da Pers satrabı olan Satibarzanes, Büyük İskender'e teslim olmuş ve Bessos'un Baktria içlerinde asker topladığını bildirmiştir (Arr. an. iii 25). Büyük İskender, Susa'yı merkez alarak Aria eyaletindeki bölgeleri işgal ederken iki olay patlak vermiştir: Satibarzanes isyanı ve Philotas davası. Büyük İskender'e ilk adımda yardım etmiş olan Satibarzanes, Büyük İskender'in bölgeden ayrılışı sonrasında isyan çıkarmış ve daha sonra kaçmıştır (Arr. an. iii 25). Satibarzanes isyanının devamı hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz; fakat Büyük İskender'in isyan için orduyu döndürmek yerine belirli aralıklarla komutan yolladığını biliyoruz (FREEMAN 2011: 282).

Büyük İskender, Drangiana satraplığına girdikten sonra ise ordudaki en eski komutanlardan olan Parmenion'un oğlu Philotas'ın kendisine yapılması planlanan suikast girişimiyle bir bağlantısı olduğunu öğrenmiştir³³. Philotas, Makedon geleneğine uygun olarak askeri mahkemede yargılanmış ve idama mahkûm edilmiştir; fakat bu olaydan sonra asıl tehlike yaratabilecek güce sahip olan kişi babası Parmenion olarak görülmüştür. Arrianos'a göre Büyük İskender, Parmenion'un hayatta kalmasını çok

²⁹ Curt. v 8; Arr. an. iii 19-20.

³⁰ Diod. xvii 74; Curt. v 10; Plut. Alex. xliii; Arr. an. iii 21; Iust. xi 15.

³¹ Arr. an. iii 22; Iust. xi 15.

³² Diod. xvii 77; Curt. vi 6; Plut. Alex. xlv 1-3.

³³ Diod. xvii 79-80; Plut. Alex. xlviii-xlix; Arr. an. iii 26; Iust. xii 5.

riskli bulunduğu için bu olayın ardından onu da öldürtmüştür (Arr. an. iii 26). Curtius ise bu duruma sebep olarak, Parmenion'un oğulları Philotas ve Nikanor'a yazdığı bir mektuptan bahsederek Büyük İskender'in eyleminin siyasi meşruiyetini göstermektedir (Curt. vi 9). Philotas ve Parmenion'un öldürülmesi, Büyük İskender'in çağlar boyunca eleştirilmesine sebep olan bir eylem olmuştur³⁴.

İçerideki sorunların ortadan kaldırıldığı sırada Drangiana'da bulunan Büyük İskender, Arakhosia eyaleti üzerinden Baktria'ya ilerlemiştir. Arrianos'un kısa aktarımına göre buradaki yerel halklara hızla boyun eğdirmiş ve ardından Bessos'un peşinden Baktria'ya doğru ilerlemek için, Hindikuş Dağları ile Baktria arasında doğal bir geçiş sağlayan Khawak Geçidi'ne ilerlemiştir (Arr. an. iii 28-30). Curtius, geçitte yaşanan zorlukları ve ordunun neredeyse tükenme seviyesine geldiğinden bahseder (Curt. vii 4). Baktria'ya girildiğinde anda kavurucu bir sıcaklıkla karşılaşmıştır ve yaşanan zorluklar karşısında Oksos Nehri'ne (= Ceyhun Nehri) ulaşılmıştır³⁵. Büyük İskender'in Baktria'ya geldiği haberini alan Bessos, kuzeyindeki Sogdiana eyaletine çekilerek satrap Spitamenes'ten destek istemiştir; buna karşın Spitamenes, Bessos'u ele geçirip Büyük İskender'e teslim etmiştir (Arr. an. iii 30).

Büyük İskender, Bessos'un idamı sonrasında yerel kabilelere karşı yönelmiştir. Bölgeyi tamamen kendi hakimiyeti altında almaktayken Sogdiana'daki yöneticileri de bir toplantıya çağırmıştır; fakat bu eylemi geniş bir isyanı tetiklemiştir. Spitamenes, Bessos'u teslim etmesine karşı, Büyük İskender'in davetiyle birlikte ortaya çıkan gerilimli durumda bir lider konumuna gelmiştir. Arrianos, yöneticilerin davetten korkmasının, Büyük İskender tarafından öldürüleceklerini düşüncelerinden kaynaklı olduğu söyler (Arr. an. iv 1). Sogdiana'da çıkan bu isyan yerel kabileler tarafından da büyük destek görmüştür ve isyanın boyutları oldukça geniş bir alanı sararak Büyük İskender açısından çok zorlu bir durum yaratmıştır³⁶. İsyân yerel kabilelere dağıldığı için bir tür gerilla savaşına dönüşmüştü ve bu durum daha nizami bir orduyu temsil eden Makedon ordusunun karşılaşabileceği en zorlu durumlardan birisi haline gelmiştir.

Sogdiana'da başlayan isyan devam ederken Büyük İskender'in ordusu içinde büyük etki yaratacak olan Kleitos'un öldürülmesi olayı gerçekleşmiştir. Kleitos, Büyük İskender'in çocukluktan beri yanında olan ve Granikos Savaşında hayatını kurtaran arkadaşıydı. Olayı aktaran kaynaklar, Büyük İskender'in verdiği bir ziyafet sırasında, çevresindeki bir kısım insanların konuşmalarından kaynaklı olarak bir tartışmanın çıktığı konusunda fikir birliği içindedir; özellikle Büyük İskender'in tanrısal bir yapıda olduğunun ve asıl babasının Philippos olmadığı şeklinde yüceltmelerin sonrasında Kleitos tartışmayı başlatmıştır. Nitekim tartışmanın sonunda sinirlerine hâkim olamayan Büyük İskender, Kleitos'u öldürmüştür³⁷. Plutarkhos,

³⁴ Philotas ve Parmenion'un öldürülmesi ve ardından gelen Kallisthenes ve Kleitos'un öldürülmesi çağlar boyunca eleştirel bir örnek olarak edebiyata yansımıştır. Bu eleştirilerin en eski örneğini Seneca'nın (ca. M.ö. 4-M.s. 65) kaleme aldığı *Naturales Quaestiones* eserindeki "Hic est Alexandri crimen aeternum, quod nulla uirtus, nulla bellorum felicitas redimet (= İşte İskender'in hiçbir zafer mutluluğu tarafından telafi edilemeyecek ebedi erdemsiz suçu...) ifadesinde görülür. Orta Çağ'da İngiliz yazar John LYDGATE (ca. 1370-ca. 1451), *Fall of Princess* eserinde "...cruel Alexander" sıfatıyla tanımlarken Erken Modern Dönem'de Shakespeare (1564-1616), *Henry V* eserinde "Alexander, God knows, and you know, in his rages, and his furious, and his wraths... kill his best friend" şeklinde ifade etmiştir, konunun detayları için bk. BADIAN 1960; STONEMAN 2013.

³⁵ Diod. xvii 83; Curt. vii 4-5; Arr. an. iii 28-29. Curtius'un kullandığımız çevirmeni ve aynı zamanda alanın uzmanlarından olan J. C. ROLFE, Curtius'un bahsetmiş olduğu nehrin Ceyhun olmasının güzergah açısından pek mümkün olmadığını buna karşın Belh Nehri (Balkhab/Belh-Hab) veya Delhas (Delhass) Nehri olması gerektiğini belirtmektedir.

³⁶ Curt. vii 6-7; Arr. an. iv 1-7.

³⁷ Curt. vii 8; Plut. Alex. I-li; Arr. an. iv 8-9; Iust. xii 6.

Kleitos'un ölümü sonrası Büyük İskender'in bir yasa girdiğini söyler ve "ağlayışlarından ve feryatlarından" (lii 1) bahsederek bu yası detaylıca betimlemektedir.

İsyan, Spitamenes'in öldürülmesiyle sonlamıştır ve hakkında iki anlatı bulunmaktadır: Arrianos, Spitamenes'in Büyük İskender ile yaptığı bir muharebeden sonra çekildiği çölde kendi taraftarları olan İskitler tarafından öldürüldüğünü aktarır (iv 17); Curtius ise karısının ihanetine uğradığını ve karısı tarafından öldürüldüğünü aktarır (viii 3)³⁸. İsyan, neredeyse iki sefer dönemini kapatacak kadar sürmüştür (M.ö. 329-327). Spitamenes'in öldürülmesinden sonra birçok yerel kabile de teslim olmaya başlamıştır ve Soğd Kayası denilen bölgede olan son direniş sonrasında yöneticilerin hepsi teslim olmuştur; bu kişiler arasında daha önce Büyük İskender'in ordusunu püskürtmüş olan, Roksanе'nin babası Oksyartes de vardır. Büyük İskender, görüşmeler sırasında verilen ziyafette Oksyartes'in kızı olan Roksanе'yi beğenmiş ve onunla evlenmeye karar vermiştir³⁹. Büyük İskender'in bu eylemini Baktria ve Sogdiana eyaletlerindeki hakimiyetini sağlamlaştırmak için yaptığını söylemek mümkündür. Hindistan'a yönelik seferin başlarında Büyük İskender'de oluşan değişim oldukça net görünmektedir. Özellikle "proskynesis"⁴⁰ meselesi Helen ve Makedon askerler arasında tepkiyle karşılanmıştır. Seferde bulunan Olynthoslu Kallisthenes, bu hareketi uygulamayı reddetmiş ve Büyük İskender ile tartışmaya girmiştir⁴¹. Büyük İskender'in değişimi diplomasi alanında da kendisini göstermiştir: Avrupa'ya gönderdiği mektupları eski mühür ile, Asyalılarla olan yazışmaları ise Dareios'un mührüyle imzalamaktadır (Curt. vi 6).

Hindistan seferinin hazırlıkları sürerken çevreden birçok krallık Büyük İskender'e bağlılıklarını bildirmiştir. Bunlar arasında özellikle bölgede önemli bir güç olan Taksila kentinin⁴² ve dini bir değer taşıyan Nysa kentinin⁴³ Büyük İskender'e teslim olması, daha sonra bölgede kurulacak hakimiyet açısından oldukça önemli olmuştur. Yerel krallıkların ve kabilelerin tepkilerinin sonlandırılmasının ardından M.ö. 326 yılında Büyük İskender, Hindistan'a doğru harekete geçmiştir.

Hindistan'ın ilk adımını Hydaspes Nehri oluşturuyordu. Hydaspes, Hindistan'da önemli bir güç olan Poros'un krallığının sınırlarından biriydi ve Büyük İskender burada ilerleyerek doğrudan Poros'a savaş açmıştır. M.ö. 326 yılında yapılan Hydaspes Savaşı, neredeyse bütün kaynaklarca detaylı bir şekilde betimlenmektedir. Plutarkhos'un "Gökte ayın olmadığı fırtınalı bir gecede..." (lx) şeklindeki betimlemesiyle başlayan muharebede Poros'un filleri oldukça etkili olmuştur. Poros, bütün direnişine karşın mağlup olmuştur; savaşın hemen ardından da Büyük İskender, savaşta ölen atı Bukephalos için bir kent inşa ettirmiştir⁴⁴.

³⁸ Curt. viii 3; Arr. an. iv 17. Curtius bu noktada özellikle "immodicus amor (= ölçsüz aşk) sıfatını kullanarak Spitamenes'in mağlubiyetini bu noktaya bağlamaktadır.

³⁹ Curt. viii 4; Arr. an. iv 19. Kaynaklarımız durumu tamamen ilk görüşte aşk olarak yorumlamaktadır. LENDERING ise Büyük İskender eserinde, "İlk görüşte aşk" kavramının Romada tarafların hazin bir son ile karşılaşacakları anlamına gelmesi açısından, aktarılan bu olayın bir eleştiri olabileceği fikrini öne sürmüştür bk. LENDERING 2019: 302.

⁴⁰ Hükümdarın önünde secde ederek ve/veya tamamen yere yüzüstü şekilde yatarak gösterilen saygı sembolü.

⁴¹ Curt. viii 5; Plut. Alex. liii-lv; Arr. an. iv 10; Iust. xii 7.

⁴² Diod. xvii 86; Curt. viii 12. Plutarkhos bu kent için diğer yazarlardan oldukça farklı bir anlatı çizmiştir bk. Plut. Alex. lix.

⁴³ Curt. viii 15-17; Arr. an. v 2; Iust. xii 7.

⁴⁴ Diod. xvii 88-89; Curt. viii 10; Plut. Alex. lx; Arr. an. vi 1-2; Iust. xii 8.

Hydaspes'in ardından daha da ilerlemek isteyen Büyük İskender, Poros'un krallığından ilerleyerek Hyphasis'e kadar ilerlemiştir; buna karşın burada ordudan gelen tepkiler üzerine durmuştur (Arr. an. v 25). Özellikle Arrianos ordunun burada şiddetli bir tepki verdiği üzerinde durur (v 25). Bu noktada askerlerin artık savaşmak istemediğini söylemek mümkündür; ordunun büyük bir çoğunluğu seferin başından beri oradaydı ve artık evlerine dönme arzusu içinde olmaları muhtemeldir. Nitekim Büyük İskender burada durmuş ve Hydaspes'i hareket merkezi olarak hem kara hem de nehirler yoluyla güneyde bulunan İndus'a doğru yönelmiştir⁴⁵. Hypasis, Büyük İskender'in doğuda ulaştığı en son noktayı temsil etmektedir. Bundan sonraki güzergâh geri dönüş yolunu oluşturmaktadır⁴⁶.

Büyük İskender, dönüş yolunda kara ordusuna ve donanmasına herhangi bir zarar gelmemesi ve güneye kadar güden güzergahın tamamına hâkim olmak için Hydaspes Nehri'nden İndus'a kadar olan bölgeye hâkim toprakları işgal etmiştir. Bu noktada özellikle savaşçı olmalarıyla ön plana çıkan Malli Krallığı Büyük İskender'e karşı oldukça güçlü bir direniş sergilemişlerdir. Hydaspes Nehri'nin iki kıyısında da yaşayan bu halka karşı yapılan savaşta Büyük İskender'in yaralanması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Büyük İskender'in aldığı yaranın ardından cesaretlenen Makedon kuvvetlerinin yeniden saldırılarıyla Malli halkı mağlup olmuştur⁴⁷.

Malli Krallığı'nın teslim olmasının ardından, Büyük İskender'in İndus'a giden yolu ve İndus'un güney bölgelerinde yerel krallıklarla yaşanan birkaç muharebe dışında büyük bir savaşı olmamıştır; buna karşın ilerleyişi sırasında geride kalan bölgeler belirli aralıklarla isyan etmiştir. Bu isyanlar bastırılmasına rağmen BOSWORTH, Hintlilerin görünüşte boyun eğmelerine karşın, Büyük İskender'e bağlı olmadıklarını ifade eder (BOSWORTH 2021: 161).

M.ö. 325 yılında Patala kentine ulaşan Büyük İskender, bu noktadan itibaren donanmasını deniz yoluyla, ordusunu ise Gedrosia Çölü üzerinden geçirmiştir⁴⁸. Çöl üzerinden ilerlemek oldukça tehlikeli bir seçenek olmuştur; nitekim Pers hükümdarı Büyük Kyros'un ordusunu bu çölde yitirdiği biliniyordu (Arr. an. vi 24). Bu noktada Büyük İskender'in kendisini Büyük Kyros ile kıyasladığı yorumları ön plana çıkmaktadır (BOSWORTH 2021: 166). Çölden tam olarak hangi noktalardan ilerlediği bilinmemekle birlikte ordunun çölün iç taraflara kadar ilerlediği Arrianos tarafından aktarılmaktadır⁴⁹; buna karşın Strabon, Büyük İskender'in donanmasına ulaşabilmek için sahilden 10 kilometreden daha fazla uzaklaşmadığını aktarır (Strab. xv 2). Büyük İskender'in ordusu 60 günlük yolculuktan sonra⁵⁰ Pers merkezine yakın olan Drangiana satraplığının sınırlarına girmiştir⁵¹. Drangianadan Parthia'ya kadar olan bölgede erzak sorunu tamamen ortadan kalkmıştır ve fiilen çöl yürüyüşü sona ermiştir⁵².

Komşu bir kent olan Karmania kentine ulaştıklarında Büyük İskender, bir eğlence düzenlemiştir⁵³; fakat Büyük İskender burada kaldığı sürede bir yandan siyasi durumlarla da ilgilenmiştir. Bu noktada birçok karar ve idam göze çarpar: Karmania'nın yerli bir satrapı olan Astaspes, henüz şenlikler sürerken idam edilmiştir, Media'dan gelen soyluların şikayetleri üzerine de birçok yönetici ve onlara bağlı adamları idam

⁴⁵ Arr. an. vi 3; Arr. Ind. xviii 11.

⁴⁶ Curtius Büyük İskender'in Hydaspes'ten daha ileriye gitmediğini ifade eder bk. Curt. ix 1.

⁴⁷ Diod. xii 99; Curt. ix 5; Plut. Alex. lxiii; Arr. an. vi 11.

⁴⁸ Diod. xvii 104-105; Curt. ix 10; Plut. Alex. lxvi; Arr. an. vi 21-22.

⁴⁹ Arr. Ind. xxvi 1; Arr. Ind. xxxii 1.

⁵⁰ Plut. Alex. lxvi; Arr. an. vi 24.

⁵¹ Diod. xvii 105; Curt. ix 10; Plut. Alex. lxvi.

⁵² Arr. an. vi 27; Curt. ix 10. Ayrıca bu güzergahın kaynak tenkidi için bk. BOSWORTH 2021: 168-169.

⁵³ Diod. xvii 106; Curt. ix 10; Plut. Alex. lxvii.

edilmiştir⁵⁴; yalnızca Diodoros'un aktardığı bir bilgi olmakla birlikte, Büyük İskender, Karmania'da bulunduğu sırada satraplıklarda görev alan bütün paralı askerlerin terhis edilmesini emretmiştir⁵⁵. Büyük İskender, Karmania'daki eylemlerden sonra donanma komutanı Nearkhos'un da gelmesiyle birlikte önce Pasargadaî'ye ardından da M.ö. 324 yılında Susa'ya ulaşmıştır⁵⁶. Büyük İskender, Susa'da Makedon soylular ve Helenler ile Pers soyluları arasında büyük bir düğün düzenlemiştir⁵⁷. Bu düğünlerin o dönemde nasıl karşılandığı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte Arrianos, Curtius ve Trogus, evliliklerin Asyalı eşlere karşı nefret beslenmesine yol açtığını ve Makedonlar tarafından hoş karşılanmadığını vurgulamaktadır⁵⁸.

Nitekim askerler arasında oluşmaya başlayan bu tepki çok sürmeden kendisini göstermiştir. M.ö. 324 yılında Büyük İskender, Opis'e ulaştığı sırada Makedon subaylar kendisine karşı ayaklanma başlatmışlardır⁵⁹. Opis başkaldırısı, kaynakların tamamında aktarılmıştır; buna karşın başkaldırını Büyük İskender'in nasıl dindirdiğini en açık Arrianos aktarmaktadır. Arrianos, Büyük İskender'in kendi ordusuna karşı yaptıkları büyük işlere dair bir konuşma yaptığını ve ardından yüksek kademedeki görevlere Persli kişileri atadığını aktarır (Arr. an. vii 8-10); bu eyleminden sonra Makedon askerler Büyük İskender'den af dilemişlerdir (Arr. an. vii 11).

Aynı yıl Büyük İskender, Perslerin yazlık saraylarının bulunduğu Ekbatana'ya geçmiştir. Ekbatana'da bulunduğu sırada kaynaklar tarafından aktarılan dikkate şayan olay, Büyük İskender'in en yakın çevresinden olan Hephaistion'un ölümüdür. Bu olay Büyük İskender'i o kadar kötü etkilemiştir ki Plutarkhos, Ekbatana'da bulunan bağımsız kabilelere yapılan seferi "Bu üzüntüsünü dindirmek ve unutmak için tabiri caizse insan avına çıkmıştı" (Ixxii 2) şeklinde durumu ifade eder⁶⁰.

M.ö. 323 yılında baharın gelmesiyle Ekbatana'dan Babil'e geçen Büyük İskender'in Babil önlerindeyken bir grup rahip tarafından karşılandığı ve şehre girmemesi konusunda uyarıldığı aktarılır; bu aktarımı takip eden süreçte de Büyük İskender M.ö. 323 yılının Haziran ayında Babil'de hastalanmış ve ölmüştür⁶¹. Ölümünden sonra ardında kısa sürede işgal edilmiş çok büyük bir coğrafya bırakmıştır (Figür 2). Rahiplerin Büyük İskender'i uyarması neredeyse bütün kaynaklarca tekrar edilen bir konu olmasına karşın, elimizde bulunan en eski kaynağın Büyük İskender'den yüzyıllar sonra yazılması anlatının ölümünden sonra eklenmiş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

2. Konuya İlişkin Araştırmaların Durumu

Büyük İskender, birçok tarihçinin üzerine kalem oynattığı bir isim olarak tarihe mal olmuş bir kişiliktir. Bu çalışmalar antik metinlerden günümüze kadar gelen geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Büyük İskender'in kişiliği ve eylemleri üzerine antik metinlerden itibaren yapılan tartışmalar ve farklı yorumlar kendisini mitolojik bir öğeden ayırmayı zorlaştırmaktadır.

⁵⁴ Curt. ix 10; Arr. an. vi 27.

⁵⁵ Diod. xvii 106; Diod. xvii 111.

⁵⁶ Diod. xvii 107-108; Arr. an. vi 27.

⁵⁷ Diod. xvii 107; Plut. Alex. lxx; Arr. an. vii 4; Iust. xii 10.

⁵⁸ Curt. x 6; Arr. an. vii 6; Iust. xiii 2.

⁵⁹ Diod. xvii 109; Curt. x 2-4; Plut. Alex. lxxi; Arr. an. vii 8-11; Iust. xii 11.

⁶⁰ Diod. xvii 110-115; Plut. Alex. lxxii; Arr. an. vii 14; Iust. xii 12.

⁶¹ Diod. xvii 112-118; Plut. Alex. lxxiii-lxxvii; Arr. an. vii 16-30; Iust. 13-16.

Büyük İskender'in çıkmış olduğu sefere tarihçi olarak katılan Kallisthenes (M.ö. ca. 360-328) kaynaklarımızın ilk noktasını oluşturmaktadır. Kallisthenes'in eseri günümüze ulaşmamış olmakla birlikte M.s. III. yüzyılda son halini almış olan "İskender Romalı" kendisine atfedilmektedir. İskender Romalı, tarihsel bir metin olmaktan ziyade manzum bir eser olmasından dolayı Orta Çağ'dan XIX. yüzyıla dek en çok talep gören İskender kaynağı olmuş ve Büyük İskender'in bütün dünyada tanınmasını sağlamıştır.

Büyük İskender ile sefere katılan ve kendisinin çocukluk arkadaşı olan Lagos oğlu Ptolemaios (M.ö. ca. 367/66-283), İskender'in ölümünün ardından Mısır'da Makedon hanedanını kurmuştur. İktidarının ilerleyen dönemlerinde kendisinin İskender üzerine bir tarih eseri yazdığını diğer kaynaklar aracılığı ile öğrenmekteyiz. Yine Mısır'da yaşayan ve İskender'in diğer bir komutanı olan Kleitarkhos (M.ö. IV/III. yüzyıl) da büyük olasılıkla Ptolemaios'un eserini kaynak olarak kullanarak, İskender üzerine bir eser kaleme almıştır. Sefere katılmakla birlikte esasen coğrafya ve toplum kültürleri üzerine çalışan Kassandreialı Aristobulos'un (M.ö. IV/III. yüzyıl) İskender üzerine bir tarih eseri yazdığından da Arrianos aracılığı ile haberdar olunmaktadır (Arr. an. i 1). Ptolemaios, Aristobulos ve daha birçok günümüze ulaşmayan, Büyük İskender üzerine yazıldığı bilinen tarih metinlerinin fragmanları F. JACOBY editörlüğünde hazırlanan "Die Fragmente der Griechischen Historiker"⁶² içerisinde derlenmiş ve bu eserlerin en önde gelenlerini de L. PEARSON "The Lost Histories of Alexander the Great" eserinde incelemiştir (PEARSON 1960).

Sicilyalı Diodoros (M.ö. I. yüzyıl) kendisinden daha önce yazılan eserlerden farklı olarak Βιβλιοθήκη Ἱστορική (= Tarih Kitaplığı) eserinde daha önceden yazılmış olan birçok tarihin bir özetini vermektedir. Büyük İskender üzerine yazılan eserlerin önemli kısmının günümüze ulaşmamış olması açısından Diodoros'un kopya ettiği kaynaklar oldukça önemlidir. Nitekim Büyük İskender ve ardılarının tarihlerinin bulunduğu 17. Kitabın, İskender ile sefere katılmış rütbeli bir komutan olan Kleitarkhos'un (M.ö. IV/III. yüzyıl) günümüze ulaşmayan eserinin bir özeti olduğu düşünülmektedir (IPLİKÇİOĞLU 2015: 353). Diodoros, eser içerisinde Büyük İskender'in seferiyle ilgili sebepler ile sonuçlarını birbirine bağlayan bir yaklaşım göstermektedir; bununla birlikte 83-84. bölümler arasındaki olaylar, belgelerin günümüze ulaşmaması sebebiyle eksiktir ve genel bağlamda kopukluklar oluşturmaktadır.

Roma hakimiyetinin doğuya yayılma süreci Helenistik krallıklar ile ilişkiler kurmasını zorunlu kılmıştır ve bu ilişkiler sonucu Roma'da Büyük İskender üzerine görüşler oluşmaya başlayarak yeni eserler ortaya çıkmıştır. Roma'nın imparatorluğa giden süreci içerisinde doğmuş ve yetişmiş olmasına rağmen Pompeius Trogus (M.ö. I. yüzyıl), Augustus (M.ö. 63-M.s. 14) döneminin genel tarihyazımı yaklaşımı olan Roma merkezli tarihyazımı yerine "Historiae Philippicae" eserini yazarak Makedonya merkezli bir tarih eseri ortaya koymuştur⁶³. Pompeius Trogus tarafından yazılan eser günümüze ulaşmamış olmakla birlikte M.s. III. yüzyılda Marcus Iunianus Iustinus tarafından yazılan eserin özeti varlığını korumaktadır.

Günümüze çoğu bölümü ulaşmış tek Latince Büyük İskender tarihi olan "Historia Alexandri Magni regis Macedonum" eseri ise M.s. I. yüzyılda Q. Curtius Rufus tarafından kaleme alınmıştır. Çoğunlukla referans ve kaynak ifade etmeyen Curtius, eseri tarihsel yaklaşımlardan ziyade retorik bir üslupla kaleme aldığı değerlendirilmiş ve kitaplar için çoğunlukla savaşları merkeze almıştır (ROLFE 1946: 21). 10 kitaptan oluşan eserin ilk 2 kitabı kayıptır.

⁶² Büyük İskender Tarihleri için bk. FGrHist IIB, 618-828.

⁶³ IPLİKÇİOĞLU 2015: 435. Augustus dönemi Roma tarihyazımı için bk. BREISACH 2022: 87-108.

Hem bir düşünür hem de biyografi yazarı olan M. Plutarkhos (M.s. ca. 46-120), kendisinin en önemli eserleri addedilen Βίοι Παράλληλοι serisi içerisinde Αλέξανδρος – Καίσαρ eserinde bir Büyük İskender biyografisini kaleme almıştır. Plutarkhos'un biyografisi Büyük İskender'in siyasi faaliyetleri üzerine durmakla birlikte kendisinin filozoflara gösterdiği ilgiyi ve saygıyı oldukça vurgulamaktadır. Ayrıca Büyük İskender'in çocukluk dönemini en detaylı anlatan antik metindir.

Büyük İskender hakkında kaleme alınan antik metinler arasında en çok referans verilen ve en güvenilir kaynak olarak görülen eser ise L. Flavius Arrianos (M.s. ca. 86-160) tarafından kaleme alınan Άλεξανδρου Άνάβασεως (= İskender Anabasisi) eseridir (BOSWORTH 1976a: 117). Arrianos'un eser içerisinde Aristobulos ve Ptolemaios'u kaynak olarak kullandığı belirtmesi güvenilirliği açısından oldukça önem arz etmiştir. Eseri içerisinde birçok defa Büyük İskender'in askeri hamlelerini yorumlamakta ve taktiklerini izah etmektedir. 7 kitaptan oluşan eserin birkaç pasajı eksik olmakla birlikte büyük çoğunluğu günümüze ulaşmıştır.

XIX. yüzyılda tarih çalışmalarının yeni metotlar ve ekoller geliştirmesiyle birincil kaynak okumalarında da farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Özellikle J. G. DROYSEN'in "Hellenismus" kavramı ve G. GROTE'un bu kavrama karşı çıkışı⁶⁴ üzerinden antik metinlerin yorumlanış tartışması Helenistik Dönem (M.ö. 323 – 27) ve Büyük İskender üzerine hız kazanmıştır. Tartışmanın mihenk noktasında DROYSEN, Büyük İskender'in seferi sonucu Helen kültürünü merkeze alan yeni bir yapının oluştuğunu öne sürmüştür. GROTE, yeni oluşan yapıyı desteklemekle birlikte DROYSEN'in öne sürdüğü Helen kültürü merkezli oluşum fikrine karşı çıkmıştır. GROTE'a göre oluşan yeni yapı Helen kültürünü merkeze almanın tam karşısında olarak doğu kültürünü merkeze almaktadır.

XX. yüzyılda gelindiğinde ise, birincil kaynaklar üzerine farklılaşan yorumlar, alanda uzmanlaşan isimlerin Büyük İskender biyografilerini kaleme almaları ile ilerlemiştir. W. W. TARN tarafından 1948 yılında kaleme alınan "Alexander the Great" eserinde çizilen portrede İskender "tarihin en güçlüsü" olarak resmedilmekte ve rakipsiz olarak görülmektedir (TARN 1948; 121). P. BRIANT ise "Alexandre le Grand" eserinde TARN'ın görüşlerini eleştiren bir yaklaşım sergilemektedir. BRIANT genel olarak eserlerinde Büyük İskender'in askeri başarıları konusunda II. Philippos'un askeri yeniliklerinin etkisinden bahsetmekte ve Büyük İskender'in seferine başladığı sırada Pers İmparatorluğu'nun bulunduğu durumun iyi olmadığına dikkat çekmektedir (BRIANT 2019). A. B. BOSWORTH yazmış olduğu "Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great" eseriyle Büyük İskender hakkındaki antik metinlerin çelişkili durumu üzerine durarak oluşan boşlukların büyük bir kısmının hiç bilinmemesinin zorluğunu ortaya koymaktadır (BOSWORTH 2021). Bahsedilen eserin yanı sıra A. B. BOSWORTH, Büyük İskender konusundan birçok kitap ve makaleler de kaleme almıştır; yazılarının çok sayıda olması ve neredeyse her konuyu incelemesi açısından tez içerisinde sık sık kendisine başvurulacaktır.

Yazılmış olan kitapların dışında, R. B. STEELE ve A. B. BOSWORTH'un ön plana çıktığı birçok makalede aynı dönemde kaleme alınmıştır. Helenistik (M.ö. 323-27) ve Erken Roma İmparatorluğu (M.ö. 27-M.s. 284) dönemleri üzerine çalışmalar yapan STEELE aynı zamanda XX. yüzyılın başlarında Büyük İskender ve antik yazarları hakkında makaleler kaleme almış ilk uzmanlardan birisidir. Özellikle "The Method of Arrian in the Anabasis" makalesi ile Arrianos'un eserini filolojik açıdan incelemiş ve antik yazarın kişiliği hakkında çıkarımlarda bulunmuştur (STEELE 1919). BOSWORTH ise Büyük İskender'in kişiliği ve eylemleri üzerine çalışan büyük çoğunluğa karşın birçok çalışmasını Büyük İskender üzerine eserler

⁶⁴ GROTE 1853: 269-272; DROYSEN 2007: 616.

vermiş antik yazarlar üzerine yapmıştır. Arrianos başta olmak üzere Plutarkhos ve Pseudo-Kallisthenes üzerine incelemeleriyle bu konuda 7 makale yazmakla birlikte Arrianos'un İskender Anabasisi eseri üzerine iki ciltten oluşan "Historical Commentary on Arrian's History of Alexander"⁶⁵ çalışmasını ortaya koymuştur.

1961 yılında yayımlanan E. H. CARR'ın "What's History?"⁶⁶ eseri ardından post-modern tarihyazımı kendi içerisinde birçok farklı ekole bölünerek XXI. yüzyılın en etkili teorilerini oluşturmuştur. Bu yaklaşımın tarihsel metinleri yorumlamalarındaki sınırlar üzerine açtığı tartışma metinlerin tekrar tekrar incelenmesine yol açmıştır. Bu noktada Büyük İskender üzerine yeni açılardan yeni yorumlar yapılmaya başlanmıştır: Yukarıda birçok eserinden bahsetmiş olduğumuz A. B. BOSWORTH ve E. J. BAYNHAM editörlüğünde ortaya konulan "Alexander the Great: in Fact and Fiction" eseri dikkate şayan bir örnektir (BOSWORTH -BAYNHAM 2000). Eser içerisinde Büyük İskender üzerine yazılan antik metinlerin içerdiği mitolojik ve olanaksız durumlar üzerine makaleler kaleme alınmıştır. BOSWORTH editörlüğünde yapılan bu çalışmada Büyük İskender'i gerçekçi bir süzgeçten geçirilmekte ve kaynakların oluşturduğu mitolojik öğelerinden ayrılması üzerine durulmaktadır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz BRIANT ise "Darius dans l'ombre d'Alexandre" kitabında Büyük İskender'in ünü karşısında ikinci planda kalmış olan III. Dareios üzerine eğilmektedir. BRIANT açısından Büyük İskender, Pers İmparatorluğu'nun varisi olarak hareket etmiş görünmektedir ve bu perspektifi anlamak açısından III. Dareios'un iktidar durumunu anlamak gerekmektedir. BRIANT, klasik bakış açılarından dışına çıkarak, Pers İmparatorluğu gözleriyle Büyük İskender'i incelemiştir. Bu açıdan III. Dareios üzerine incelemelerde bulunmuş ve Büyük İskender'in işgal politikasının Pers İmparatorluğu ile olan bağlarını ortaya koymaya çalışmıştır (BRIANT 2003).

Büyük İskender üzerine yapılan çalışmalar dışında doğrudan antik metin yazarları üzerine yapılan çalışmalar da artış göstermiştir. Bu noktada J. ROMM editörlüğünde ortaya konulan "Plutarch: Lives that Made Greek History" çalışması en önemli çalışmalardan biridir. ROMM, çalışma içerisinde Plutarkhos tarafından yazılan tüm biyografileri inceleyerek aralarındaki bağları ortaya koymakta ve Plutarkhos'un tarihçilik yönünü anlaşılır kılmayı hedeflemektedir (ROMM 2012). R. ROLLINGER ve J. DEGEN editörlüklerinde ortaya çıkarılan "The World of Alexander in Perspective: Contextualizing Arrian" eseri ise Arrianos'u metinleri üzerinden inceleyerek hem yazara hem de İskender Anabasisi eserine farklı açılar getirmektedir. Bu noktada özellikle Arrianos'un hayatı ve dünya görüşleri ön plana alınmakta ve eserleri yeniden yorumlanmaktadır (ROLLINGER – DEGEN 2022).

3. Çalışmanın Amacı, Sınırları ve Kuruluş Düzeni

Çalışmamızda Büyük İskender üzerine yazılan eserleri incelemek ve aralarındaki tarihsel farkların eser yazarları ile bağlantısını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu noktada antik metin yazarlarının bireysel yaşamlarını anlamlandırmak açısından kaleme almış oldukları diğer eserleri de ayrıca incelenecektir.

Çalışmamız iki merkezli ilerleyen bir sistem içerisinde ortaya konulacaktır: Birbirine sıklıkla karışan ve girift bir yapı halinde olan tarihyazımı ve tarih çalışmaları: Tarih çalışmaları, geçmişin bir noktasının tamamını yahut bir parçasını içerebilmektedir; tarihyazımı çalışmaları ise geçmişin çalışılan alanından ziyade aktaran yazarların ve aktarılma sebeplerinin/şekillerinin üzerine çalışmaktadır. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen E. H. CARR'ın ortaya koymuş olduğu, tarihten/geçmişten ziyade tarihinin etkin

⁶⁵ BOSWORTH 1980; BOSWORTH 1995.

⁶⁶ CARR 1961. Post-modern tarihyazımı hakkında daha fazla bilgi için bk. SOUTHGATE 1996; IGGERS 1997; NORRIS 1997.

olduğu post-modern tarihyazımı yaklaşımı çalışmamızın temel tarihyazımı perspektifini oluşturacaktır (CARR 1961). Dolayısıyla bu çalışma CARR'ın “Tarihin olguları bize hiçbir zaman ‘saf’ olarak ulaşmaz; çünkü saf biçimde var olamazlar. Daima kaydı tutanın zihninden geçerek yansılar. Bu açıdan, bir tarih eserini ele alırken öncelikli inceleme olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır.” ifadesinden ilham almıştır (CARR 1961: 11). Çalışmamızın ikinci merkezinde ise, hakkında birçok eser kaleme alınmış ve tartışmalar yaratmış olması açısından, tarihsel özne olarak Büyük İskender’i konu almış olan antik yazarlar tercih edilmiştir.

Çalışmamızın tarihi sınırları, kaynakların çokluğu sebebiyle, M.s. I.- II. yüzyıllar aralığındaki kaynaklarla sınırlandırılmıştır. Kaynakları tercih ederken Büyük İskender üzerine en az bir kitap yazılmış olması ve yazıldığı dönemde yarattığı düşünülen etki göz önüne alınmıştır. 3 başlığa ayrılmış olan çalışmamızda her bir başlık Büyük İskender üzerine bir eser ortaya koymuş antik yazarı konu almaktadır. Başlıklar, yazarların şahsiyetleri ve eserleri üzerine iki temel alt başlık ve Büyük İskender üzerine kaleme aldıkları eserin incelenmesinden oluşan son alt başlıktan oluşacaktır.

4. Teknik Notlar

Çalışmamız esnasında faydalandığımız süreli yayınların kısaltmaları için L’Année Philologique’in sistemi kullanılmış; burada bulunmayan süreli yayınlar da L’Année Philologique’in sistemine uygun bir biçimde tarafımızdan kısaltılmıştır. Metinde atıfta bulunduğumuz antik yazarların ve eserlerinin kısaltmalarında Der Neue Pauly ve Oxford Classical Dictionary (4. Edisyon) sistemlerine göre kısaltılmıştır. Metinde geçen tüm monografiler, kitaplar ve makaleler, yazarın soyadı ve yayın yılı olacak biçimde kısaltılmış olup ikiden çok yazarlı eser için ilk yazarın soyadı ve et alii şeklinde metne alınmıştır. Bir yazarın aynı yıl birden fazla çıkmış eserleri için eserlerin adları alfabetik sıraya konularak yayın yılının sonuna yazılmış “a” ve “b” gibi harfler eklenmiştir. Atıfta bulunulan tüm eserler antik veya modern olarak kategorize edilmeksizin alfabetik olarak listelenmiştir. Bir antik metnin tercümesi için yazılan girizgâh veyahut önsöze yapılan referanslar çevirmeni temel alarak dipnot gösterilmiştir. Görseller için kullanılan linkler Bitly aracılığı ile kısaltılmıştır.

Çalışmamızın ana hattını oluşturan antik metinler birçok dile çevrilmiştir. Tez süresince bu çevirilerden birkaçı birlikte kullanılmıştır: Q. Curtius Rufus’un *Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum* eseri için J. ROLFE (1946) ve J. YARDLEY (1984) tarafından yapılan İngilizce çevirileri; L. Mestrius Plutarkhos’un *Bioi Parállēloi: Aléξανδρος – Καίσαρ* (= *Bioi Paralleloi: Alexandros – Kaisar*) eseri için B. PERRIN (1967) tarafından yapılan İngilizce çeviri ve E. POYRAZ (2022) tarafından yapılan Türkçe çevirileri; L. Flavius Arrianos’un *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασεως* (= *Alexandrou Anabaseos*) eseri için E. J. CHINNOCK (1884) ve P. A. BRUNT (1929) tarafından yapılan İngilizce çevirileri kullanılmıştır. Kullanılan İngilizce çevirilerden alıntılanan pasajlar ve cümleler tarafımızca Türkçeye çevrilmiştir.

I. Q. Curtius Rufus - Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum

I.I. Yazarın Hayatı ve Şahsiyeti

Kişiliği ve yaşadığı dönem hakkında çok az bilgiye sahibiz. Günümüze ulaşan kaynakların gösterdiği şekliyle tam ismi Quintus Curtius Rufus'tur. Üç antik kaynak bu isimden bahsetmektedir: Gaius Cornelius Tacitus (M.s. 56-120), Gaius Plinius Caecilius Secundus (M.s. 61-113) ve Gaius Suetonius Tranquillus (M.s. 69-122)⁶⁷. Suetonius'ta bir hatip olarak ismi geçmektedir; Tacitus ve Plinius'ta ise İmparator Tiberius döneminde (M.s. 14-37) candidatus Caesaris⁶⁸, M.s. 45 civarında consul suffectus, M.s. 48'de Germania Superior eyaleti propraetore legatus'u ve daha sonra ölümüne kadar bulunacağı Africa eyaleti proconsul'ü olarak aktarılmaktadır. Kendi kaleme aldığı Historia Alexandri Magni regis Macedonum eseri ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz kaynaklar dışında Curtius hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

Curtius hakkındaki verilerin kısıtlılığı sebebiyle yaşadığı dönemi tespit etmek için kendisinden günümüze ulaşan tek eser olan Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum (= Makedonya Kralı Büyük İskender'in Tarihleri)⁶⁹ eseri incelenmiştir. Literatürde geniş bir alan kapsayan tarihleme hususu, en temelde Büyük İskender Tarihi'nin ana anlatımından uzaklaşıldığı bir pasaja (x 9) dayanmaktadır:

Bu yüzden önce kuvvetlerini çarpıştırdılar ve ardından ayırdılar; bir bedene taşıyabileceğinden fazlasını yükledikleri anda kol ve bacaklar tükenmeye başladı. Tek bir adam idaresinde yaşayabilecek imparatorluk, birçok kişinin hiçbiri yardım etmediği için yıkıldı. Bu nedenledir ki Roma halkı haklı olarak güvenliğini, neredeyse son gecemiz olacak bir gecede yeni bir yıldız gibi parlayan Princeps'ine borçludur. Başsız kalan beden kargaşaya sürüklendiği zaman, güneş değil O yıldızın doğuşu ışık getirdi karanlıkta kalan dünyaya. Çokça ateşler söndürdü! Ne çok kılıcı indirdi! Ansızın getirdiği refahıyla nasıl da dindirdi büyük fırtınayı! Bundandır ki imparatorluğumuz yeni baştan var olmakla kalmıyor, geliyor da. Kısır olmanın, aynı hanenin evlatlarının, bugün yaşanan iyi zamanları sonsuza dek, en azından çok çok uzun yıllar boyunca sürdürecekleri umulmakta.

Yukarıdaki pasajda Curtius, Büyük İskender'in ölümü sonrası oluşan kargaşa dönemini anlatırken metnin ana hattından çıkarak Roma'da gerçekleşen bir iç kargaşa ve yeni imparatorun tahta çıkışıyla gelen huzur ortamına referans vermektedir.

Bu pasajdan yola çıkarak birçok tarihci farklı yorumlarda bulunmuştur: TARN tarafından ortaya atılan ve KORZENIEWSKI tarafından detaylandırılan yorum İmparator Augustus dönemine işaret etmektedir⁷⁰. Bu değerlendirmede Augustus – Marcus Antonius iç savaşı merkeze alınmış ve özellikle Tyros kuşatması sırasında Curtius'un bölge için kullandığı "longa pace (= uzun süreli barış)" ifadesinin "Pax Romana (Roma Barışı)" ile özdeşleştirilmesi Augustus tarihlemesini ortaya çıkarmıştır. Buna karşın HAMILTON, Andromenes oğlu Amyntas'ın kendisini savunmak için yaptığı konuşmanın M. Terentius'un M.s. 32 yılında yapmış olduğu savunmadan alındığını tespit etmiştir; bu değerlendirme ile Augustus tarihlemesi reddedilmiştir (HAMILTON 1988: 446).

⁶⁷ Tac. ann. xi 20-21; Plin. epist. vii 27; Suet. rhet.

⁶⁸ Praetor ve ardından gelecek Consul makamından önceki adaylık makamı.

⁶⁹ Eserin isminin yazmalarda da farklılaşması açısından tez içerisinde genel literatürün kabulünü takip ederek "Büyük İskender Tarihi" ismi tercih edilmiştir.

⁷⁰ TARN 1948: 111; KORZENIEWSKI 1959.

MÜTZEL ile başlayan yaklaşım, Curtius'un bir iç savaş durumunu ifade ettiğini savunarak M.s. 69 yılının kargaşa dönemini referans göstererek bahsedilen imparatorun Vespasianus olduğu değerlendirmesinde bulunmuşlardır⁷¹; nitekim INSTINSKY, Curtius'un kullanmış olduğu "non ergo revirescit solum, sed etiam floret imperium (= yeni baştan var olmakla kalmıyor, geliyor da)"(Curt. x 9) ifadesinde bulunan "revirescit (= yeniden canlanmak, baştan var olmak) kullanımının Vespasianus'un sikkelerinde de vurgulandığı ve Plinius'un Vespasianus dönemi için aynı kavramı kullandığını aktarır (INSTINSKY 1962: 382). Vespasianus veya Galba'yı ön plana çıkaran bir diğer önerme ise İmparator Nero'nun saltanatı süresince "Sol Invictus" tapınının ön plana çıkarılması ve sikkelerinde dahi bu motiflerin kullanılmasıdır; buna karşın FEARS incelemesinde "Sol invictus" motifinin bu dönemde öne çıkarılmasını yeterli görmeyerek bu tapınının birçok imparator döneminde ön plana çıktığını aktarmıştır (FEARS 1976). M.s. 69 yılının iç kargaşasını temel alan diğer değerlendirmeler İmparator Galba'yı savunurken (MILNS 1966); SUMNER, Curtius'un "tempora eiusdem domus ... posteritas (= aynı hanenin evlatları, gelecek kuşaklar)" şeklindeki vurgusunun Galba'nın çocuğu olmadığı için tezat oluşturduğunu ifade eder (SUMNER 1961). Tarihyazımı açısından ise Galba döneminde Africa Eyaleti valisinin Clodius Macer olması açısından Tacitus'un aktarımı ile tezat yaratmaktadır (MILNS 1966).

İmparator Vespasianus dönemi tarihlemesine karşı en çok öne çıkan değerlendirme İmparator Claudius tarihlemeleridir⁷². Bu yorum Curtius'un "cum sine suo capite discordia membra trepidarent (= Başsız kalan beden kargaşaya sürüklendiği zaman... ışık getirdi karanlıkta kalan dünyaya)" aktarımının M.s. 69 yılı kargaşasını anlatması açısından oldukça eksik bir betimleme olduğunun düşünülmesidir⁷³. Ayrıca Curtius'un "quantam tempestatem subita serenitate discussit (= Ansızın getirdiği refahıyla nasıl da dindirdi büyük fırtınayı)" ifadesi ne Galba ne de Vespasianus için uygun görünmektedir. M.s. 69 yılında tahta çıkan her imparatorun kendisine destekçi bulması ve hükümdarlık meşruiyetinin onaylanması açısından bir "sine suo capite (= başsız kalma)" durumundan bahsetmek uygun görünmemektedir (WEIDEMANN 1970: 84) HAMILTON yapmış olduğu genel değerlendirmede Curtius'un "Sine suo capite" ifadesiyle M.s. 41 yılında Gaius/Caligula'nın ölümüyle başsız kalınan 24-25 Ocak gecesini ifade etmiş olabileceğini savunur (HAMILTON 1981).

Curtius'un birçok pasajında "Parthi" terimini kullanması⁷⁴ açısından Parth İmparatorluğu'nun yıkıldığı tarih M.s. 226/227 yılı termius ante quem olarak belirlenmiştir (MÜTZEL 1841); ardından Tyros kuşatmasını anlattığı pasajda "Tyros halkının uzun süredir gerçekleştirmediği bir ayın olmasına rağmen özgür bir erkek çocuğunun Tanrı Satürne kurban edilmesi" (Curt. iv 3) aktarımının şair Silius Italicus'un (öl. M.ö. 101) eserinde de bulunması, T. BRUÉRE tarafından şairin Curtius'un eserini okuduğu şekilde yorumlanmıştır (BRUÉRE 1952). Bu yorum Curtius'un yaşadığı tarihi M.s. 1.yüzyıla tarihlemiştir ve İmparator Traianus ve Severus Alexander⁷⁵ dönemi tarihlemeleri reddedilmiştir. Bu değerlendirmelerin göz önüne alınmasıyla, biz de tezimizde Curtius'un yaşadığı dönemi M.s. 1. yüzyıla ve eserin yazılmış olduğu dönemi İmparator Claudius hakimiyetine tarihliyoruz.

Tacitus'un "Bazıları Curtius'un bir gladyatörün oğlu olduğunu aktarır; fakat ben bir yalanı yaymak istemem yine de hakikati araştırmaktan çekiniyorum" ve "Tiberius (Curtius'un) doğumunun utancını..." (Tac. ann. xi 21) ifadelerini göz önüne alırsak Curtius'un soylu bir aileden geldiğini söyleyebiliriz.

⁷¹ MÜTZEL 1841; STROUX 1929; INSTINSKY 1962; FUGMANN 1995; BAYNHAM 1998.

⁷² BÜCHNER 1957; SUMNER 1961; WIEDEMANN 1970; DEVINE 1979; ATKINSON 1980; PASTOR 2018.

⁷³ SUMNER 1961; BOSWORTH 1983b; HAMILTON 1988.

⁷⁴ Curt. iv 12; v 7; v 8; vi 2.

⁷⁵ Sırasıyla BOSWORTH 1983b; STEELE 1915.

Plinius da Curtius'un "bir vatani veya soyu olmadigini" ve kendi yetenekleriyle yükseldigini aktarir (Plin. epist. vii 27). Gallia Narbonensis bölgesinde bulunan bir yazıtta "Q. Curtius Rufus" isminin geçmesi ve bölge topraklarının sahibi olduğu düşünülmesi (SAUTEL - PIGANIOL 1955: 34) ile Gallia Transpadana'da bulunan bir yazıtta "C. Curtius Iustus ve oğlu C. Curtius Rufinus" isimlerinin bulunması açısından Gallia kökenli olduğu düşünülmektedir (CIL V 5810; 5890); fakat hangi bölgeden olduğu kesin olarak bilinmemektedir (WEIDENMANN 1970: 81).

İmparator Tiberius ile Nero dönemleri arasında birçok vazifede bulunan Curtius'un yapmış olduğunu bildiğimiz memuriyet süreleri kesin olarak bilinmemektedir. Eserini İmparator Claudius döneminde yazdığını kabul edilirse, Tiberius döneminde başlayan siyasi hayatı İmparator Claudius döneminde yükselmiş diyebiliriz. İmparator Tiberius (M.ö. 42- M.s. 37) döneminde, imparatorla olan yakınlığı sayesinde praetor'luk makamına yükselmiştir (Tac. ann. xi 21) ve İmparator Nero (M.s. 37-68) döneminde Africa Eyaleti proconsul görevini yaptığı düşünülmektedir⁷⁶. Praetor'luk ve proconsul'lük görevleri arasında consul suffectus ve Germania Superior Eyaleti propraetor legatus'u olarak görev aldığı zamanlardan⁷⁷ en az bir tanesi İmparator Claudius döneminde (M.s. 10-54) olmalıdır. Nitekim consul ile proconsul görevi arasındaki minimum aralık 7-8 yıl olduğuna göre consul olduğu dönemde İmparator Nero döneminin (M.s. 37-68) ilk yıllarına veya M.s. 55 yılı çevresine tarihlenebilir (WEIDEMANN 1970: 80).

Bu tarihllemeler hem İmparator Claudius döneminde eserin yazılması hem de Tacitus ve Plinius'un aktarımları açısından doğrulanabilir; buna karşın yukarıda belirttiğimiz üzere Suetonius'un aktarımında yalnızca bir hatip ismi olarak geçen "Q. Curtius Rufus" bazı soru işaretleri bırakmaktadır. Suetonius'un aktarımına göre ismi verilen kişinin İmparator Augustus ve Nero arasındaki döneme tarihlenebileceği kabul edilmektedir⁷⁸; fakat Tacitus eserinde birçok hatipten bahsetmesine rağmen⁷⁹ Curtius'un hatip kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi vermemesi dikkat çekmektedir. Bu durum konuyu modern araştırmacılar arasında tartışmaya hala açıktır.

Q. Curtius Rufus, yüksek bir ihtimalle İmparator Nero döneminde, Africa Eyaleti'nde proconsul'lük görevi sırada hastalanmış ve yine aynı eyalette görevi sırasında ölmüştür⁸⁰.

I.II. Yazarın Eserleri

Q. Curtius Rufus'un günümüze ulaşan veya herhangi bir veriye sahip olduğumuz tek eseri *Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum* eseridir.

I.III. *Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum* (= Makedonya Kralı Büyük İskender Tarihleri

10 kitaptan oluşan eserin ilk iki kitabı günümüze ulaşmamıştır. 3. kitap Küçük Asya'ya girişten Issos Savaşı'na kadar; 4. kitap Tyros Kuşatması ile Arbela/Gaugamela Savaşı'na kadar; 5. kitap Persepolis'in yakılmasından Dareios'un öldürülmesine kadar; 6. kitap Hellas'ta başlayan isyan ve Büyük İskender'e karşı suikast girişimini; 7. kitap Kafkaslar'dan geçişten ve İskitler ile olan mücadelelere kadar; 8. kitap

⁷⁶ Tac. ann. xi 21; de LESSERT 1896: 135.

⁷⁷ Tac. ann. xi 21; Plin. epist. vii 27.

⁷⁸ SUMNER 1961: 35; MILNS 1966: 504; WEIDEMANN 1970: 87.

⁷⁹ Tac. ann. v 8; xi 13; xii 28 (Pompeius Secundus); Tac. ann. iv 52; xiv 19 (Cn. Domitius Afer) vd.

⁸⁰ Tac. ann. xi 21; Plin. epist. vii 27.

Sogdiana ve Baktria İsyancılarından Hindistan'da Porus'un yenilgisine kadar; 9. kitap Büyük İskender'e karşı ayaklanan ordusundan geriye dönüşe kadar; 10. kitap Babil'de Büyük İskender'in ölümü ve ilk ardılların çatışmalarına kadar anlatmaktadır.

Günümüze tam haliyle ulaşmamış olan metinden hiçbir antik yazarın da bahsetmemiş olması sebebiyle orijinal ismini bilmemekteyiz (BAYNHAM 1998: 2). Günümüz çevirilerinin ana kaynakları olan el yazmalarında ise "Historiae Aleksandri Magni regis Macedonum; Historia Alexandri Magni Macedonis; De gestis Alexandri regis Macedonum" şeklinde farklı isimlendirmeler bulunmaktadır (FEARS 1974: 623). Latince'den modern bir dile ilk defa 1478 yılında İtalyanca'ya Pier Candido Decembrio tarafından yapılan çevirisidir (Figür 3) (BERZUNZA 1941). Bu çevirinin nüshaları bugün Yale Üniversitesi'nde bulunmaktadır⁸¹.

Curtius'un tarihsel geleneği, Büyük İskender hakkındaki birincil kaynakların günümüze ulaşmaması ve Curtius'un kaynak olarak kullandığı tarihçilerden fazla bahsetmemesi sebebiyle oldukça az bilinmektedir. Bu noktada ismini anmamız gereken en temel konu tartışmalı Vulgate geleneğidir⁸². Vulgate geleneği, Büyük İskender'in birinci kaynaklarından olan Kleitarkhos'a dayandığı düşünülen bir tarihçiler zinciridir. Bu noktada Diodoros, Pompeius Trogus ve Curtius bu yazın geleneğinin bir uzantısı olarak görülmektedir. Bu iddia edilen gelenek HAMMOND tarafından incelenmiş ve büyük ölçüde reddedilmiştir (HAMMOND 1983).

Curtius'un kaynak kullanımı Diodoros ile Arrianos'un ikisini de kapsayan iki farklı yönü içermektedir. Özellikle Ptolemaios üzerine vermiş olduğu referans (ix 5) Arrianos'un kaynak kullanımının benzerliğini gösterir niteliktedir. Buna karşın Ptolemaios'a vermiş olduğu referans, Malli kenti kuşatması bölümünde bulunur ve Ptolemaios'un bu kuşatma sırasında bulunmadığı bilinmektedir (Arr. an. ix-xi). Aristobulos'un da bu konuda bilgi vermesi (Arr. an. xi) göz önüne alındığında Curtius'un bu verileri Aristobulos'tan aldığı da düşünülebilir (BOSWORTH 1983b: 156-157). Curtius'un yazım metodu konusunda yapılan modern çalışmalar ise birçok kaynağı çapraz kullandığını ve kendisinin metne birçok ekleme yaptığını göstermektedir⁸³. Bizim kanaatimizce Curtius'un Ptolemaios ve Aristobulos'u kullanmasıyla birlikte Kleitarkhos'u da kullanıyor olması Büyük İskender tarihyazımı metodolojisinde kaynak kullanımı konusunda bir geçiş dönemine işaret eder niteliktedir. Bu bağlamda Bessos'un yakalanması örneği ön plana çıkar (Arr. an. vii 5): Bessos'un cezalandırılması konusunda Kleitarkhos'un geleneğini takip eden Curtius, Bessos'un idam edilmek için Ekbatana'ya götürülmesi konusunda Ptolemaios'u kullanır (Arr. an. iii 30); nitekim aynı pasajın devamında okçular hakkındaki vermiş olduğu bilgi iki kaynak arasındaki çelişkiyi uzlaştırmak için yapılmış gibi görünmektedir (HECKEL 1994: 70).

Eser içerisinde Persler hakkında verilmiş olan bilgiler diğer bütün Büyük İskender tarihçilerinden ayrı bir unsur teşkil eder. Bu bilgilerin detaylı olması açısından bilinen eserler dışında bir kaynak kullanmış olabileceği düşünülmüştür⁸⁴; fakat antik edebi metnin/metinlerin teyit edilememesi sebebiyle doğrulanamamıştır. Vermiş olduğu tasvirler nezdinde Nearkhos ve Onesikritos'un eserlerini kullanmış olabileceği düşünülmektedir (MÜLLER 2016: 13-14). Klasik tarihyazımı nezdinde ise Curtius'un

⁸¹ Çevirinin nüshalarını ve detaylarını Wordcat sitesinden inceleyebilirsiniz: OCLC: 792992534.

⁸² Bizim tezimin yalnızca Curtius'u içermesi bakımından sadece Büyük İskender Tarihi eserinin iç yapısı incelenecek olup Vulgate tartışmalarına değinilmeyecektir.

⁸³ HECKEL 1994; MÜLLER 2016.

⁸⁴ HAMMOND 1993: 137; BAYNHAM 1998: 7.

Heredotos'tan faydalanmış olabileceği, özellikle eseri boyunca Pers soylularının “zalimliği” üzerine aktarımlarında bu referansları kullandığı öne sürülmüştür (HECKEL 1979: 123).

Tartışmalı olmakla birlikte, Curtius'un Caesar'ın eserlerinden de anlatım tekniği ve ifadeleri açısından faydalandığı düşünülmektedir⁸⁵. Özellikle Curtius'un “Deleri potuit exercitus, si quis vincere ausus esset... (= [Her] ordu yenilebilir, eğer birisi yenmeye cesaret edebilirse)” (iv 9) ifadesi Caesar için aktarılan “ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον (= Eğer kazanmışlarsa, zafer askerlerindi)” (Plut. Caes. xxxix) ifadesi ve Tyros kuşatması anlatımındaki “quippe regio insigni et armis fulgentibus conspicuus, unus praecipue telis petebatur (= Kraliyet nişanları ve parlak kıyafetinde geldiğini fark etti)” (iv 4) ifadesiyle Caesar'ın Alesia kuşatmasında geçen “Eius adventu ex colore vestitus cognit (= Gelişini parlak kıyafetinden fark etti)” (Caes. Gall. vii 88) ifadesi arasındaki benzerlikler doğrudan paralel görünmektedir. Bu ifadeler konusunda Caesar'ı doğrulayan farklı kaynaklar olmasına rağmen Büyük İskender konusunda tek kullanım Curtius'a aittir⁸⁶.

Esere genelinde çizilen İskender portresi, yozlaşan bir hükümdarı resmetmektedir. Bu resim Timagenes ve Trogus'un anlatılarına yakından bağlı görünmektedir; nitekim M.ö. I. yüzyılın siyasi alanında büyük değişimler yaşayan Roma yönetimini yansıtmaya açısından dikkat çekici bir unsurdur (MÜLLER 2016: 17). Ptolemaios'un kendi meşruiyetini Büyük İskender'den alması açısından eserinde “doğulu bir despot” veya “yozlaşmış bir kral” çizmeyeceği ve I. veya IV. Ptolemaios döneminde yazan Kleitarkhos'un da bu tavrı takip ettiği düşünülebilir. Bu açıdan “yozlaşan hükümdar” figürünün Roma Cumhuriyeti'nin son yüzyılında ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Timagenes ve Trogus'ta öne çıkan bu motifi Curtius'un da kullanması, bu eserleri kaynak olarak kullanmış olabileceğini gösterir niteliktedir⁸⁷.

Bir monarşi eleştirisi olarak Büyük İskender figürünün ön plana çıkması Curtius'un kullanmış olduğu dilde de göze çarpmaktadır. Anlatısı boyunca Pers satrapları için “praetores (= Hükümdar koruması; yurttaşlar arasındaki sorunları çözen idari yönetici)”⁸⁸ sıfatını ve anlatısı boyunca bir rakibin boyun eğmesi durumunda “in fidem accipere (= imanla fethetmek)”⁸⁹ kalıbını kullanması Romalı okuyucunun bilgiyi anlamasına yönelik bir adım olduğu kadar Helenistik monarşi kavramı ile Roma'nın primus inter pares (= eşitler arasında birinci) yönetimi arasında da bir bağ kurulabilmesine yönelik bir anlatı tekniğidir (PAUSCH 2016: 76). Monarşi eleştirisi iki pasajda da doğrudan karşımıza çıkmaktadır. İlki Dareios'un danışmanlarının fikrine verdiği tepkisinde görülür (iii 8):

Danışılan (= consilium) hiç kimse yanlış tavsiyesinin bedelini canıyla ödememelidir. Nitekim öğüt vermek tehlikeli olsaydı, tavsiye alabilecek kimse kalmazdı. Ne de olsa danışılanlar günlük olarak çağırılırlar ve farklı fikirlerini söylerler (= sententiae dicere) ve en akıllıca tavsiyeyi veren kişi en sadık kişi olmayabilir.

Curtius'un Dareios ağzından aktarılan bölümü aynı kitapta bulunan Kharidemos'un verdiği tavsiye üzerine hain ilan edilmesi ve öldürülmesi ile oldukça tezat düşer (iii 2); bu durum metnin ana gidişatından bağımsız didaktik bir ekleme gibi görünmektedir. Nitekim aynı pasajın ilk girişini oluşturan cümlede kullandığı “purpurati (= mor-giyen görevli; saray görevlisi)” sıfatı Roma'da imparatorun danışmanları veya genel anlamda senato üyeleri için kullanılmaktaydı. Yukarıdaki metinde kullanılan “consilium” kelimesi M.s. I. yüzyılda imparatorların danışmanlığını yapan “consilium princeps” ile

⁸⁵ RUTZ 1965; RUTZ 1986.

⁸⁶ RUTZ 1965: 381; RUTZ 1986: 2339-2340.

⁸⁷ BARTLET 2014: 262; MÜLLER 2016: 15.

⁸⁸ Curt. iv 1; iv 5; iv 6; v 13; vi 2 vd.

⁸⁹ Curt. iv 1; v 6; vi 4; viii 2; ix 1; ix 7; ix 8 vd.

bağlantı kurarken “sententiae dicere” kullanımı senatoda olan olağan tartışmaları gösterir (PAUSCH 2016: 79).

İkincisi ise Amyntas’un yargılanması hususunda suçlama şekliyle ön plana çıkmaktadır; keza suçlamalar arasında kral hakkında kötü sözler sarf edilmesi hakkında bir aktarım bulunur (vii 2).

İlk olarak üzerime atılan en son suçu reddetmeme izin verin. Saygıdeğer kralım, doğrudan sizi hedef alan hiçbir olumsuz yargıdan haberdar değiliz.

Bu kısa olayda ön plana çıkarılan kralın şahsı üzerine bir hakaret edilmesi ve yargılanan kişinin ilk bu durumdan kendisini savunması Curtius’un döneminde yaşayan Romalı okuyucu için oldukça elzem bir değer taşır. Geç Cumhuriyet ve erken Roma İmparatorluğu dönemlerinde, yeni yönetim biçimlerine gelen eleştiriler “crimen laesae maiestatis/ lex maiestatis (= Krala karşı işlenen suçlar hakkındaki yasalar)” kanunu altında yargılanmaktadır⁹⁰. Bu bağlamda Curtius’un yaşadığı döneme de verdiği mesaj görülebilmektedir.

Curtius’un anlatısındaki edebi güç ise tarihçilik sıfatına karşı yorumlanacak derecede ön plandadır; nitekim henüz 1886 yılında DOSSON’un incelemesinde Curtius’un retorik gücünün ve eserindeki edebi etkinin büyüklüğü üzerinde durulmuştur (DOSSON 1887). SCHWARTZ’ın aksi yöndeki fikrine rağmen (SCHWARTZ 1901) edebi açıdan Curtius’un önemi zaman içerisinde kabul edilmiştir⁹¹. Eserin edebi açıdan en dikkat çeken yanlarından biri kitap sonlarında bulunan kapanışlardır; bu sonların belirli bir düzende bitirilmiş olduğu görülmektedir: 4. kitap Dareios’un Issos’tan kaçışıyla başlarken Gaugamela/Arbelâdaki mağlubiyetiyle, 8. kitap Porus’un yenilgisiyle biter. Bütün sonlar paradoksal bir durum veyahut bir başlangıcın sonunu resmeder; fakat bu keskin kırılma anları kronolojideki süreklilik fikrini zedelediği düşünülmüştür⁹².

Eserin bütününe bakıldığı takdirde ilerledikçe karakterlerin değişimleri görülmektedir. Özellikle askeri açıdan Büyük İskender’in zaferleri görülürken ahlaki açıdan düşüşü öne çıkarılır. Issos zaferinden sonra Dareios’un ailesini eline geçirmesine rağmen onlara karşı takındığı tavır ile clementia (= merhamet/hošgörü) erdeminde bir doruk noktasını işaret eder (iii 12) ve 4. kitap kralın ve Makedonların erdemine övgü ile sonlanır (iv 16). 5. kitapta Babil hazinelerine karşı olan yağmalama anlatısı ile erdemler tersine bir süreçle gerilemeye başlar (v 6) ve 6. kitabın sonunda Kallisthenes’in öldürülmesiyle bu ahlaki gerileme devam eder (vi 11). RUTZ, Curtius’un edebi anlatısında yükselişten çöküşe doğru giden bir kronoloji çizer (RUTZ 1986); buna karşın MÜLLER Curtius’un İskender’in karakterinde ahlaki inişler ve çıkışlar resmettiğini söylemektedir (MÜLLER 2016).

Dareios’un Curtius’un anlatısındaki konumu da diğer bütün tarih yazarlarından farklıdır. BAYNHAM’ın ifadesiyle “Sadece Curtius’ta Dareios’a bir bireysellik verilmişken veya açıkça tanımlanmışlık varken diğer İskender tarihçileri ona sadece sahneler verirler” (BAYNHAM 1998: 132). Dareios, ahlaki durumda Büyük İskender’in bir anti-tezi konumundadır. Seferin başlarında kibirli “Büyük Kral” konumundayken özellikle Issos mağlubiyetinin ardından bir yer değişikliği görülür ve Büyük İskender’in ahlaki çöküşü ile Dareios’un ahlaki yükselişleri başlar⁹³. Nitekim hemen Issos savaşı ardından gelen mektupta Dareios,

⁹⁰ Sen. Ben. iii 26; Suet. Tib. 58; Tac. ann. vi 18.

⁹¹ STEELE 1919; KROLL 1924; BARDON 1947; LEEMAN 1963; MCQUEEN 1967; RUTZ 1986.

⁹² RÜEGG 1906: 44; KROLL 1924: 340; MCQUEEN 1967: 28.

⁹³ RUTZ 1986: 2335; MÜLLER 2016: 19.

Büyük İskender'i genç yaşta yozlaşmaya karşı uyarır (iv 5): “O yaşta böylesine büyük bir gücü kavramaktan daha zor bir şey olamaz”. Dareios’un ahlaki yükselişinin bir diğer yansıması da kendi hatalarından ders çıkaran bir mizaçla Asya’nın zenginliğinin Makedonları yoldan çıkaracağı ön görüşünde bulunmasıdır (v 1). Eser içerisinde bulunan bu tezat olayların vurgusu ve ön görüleri Curtius’un yazımına has görünmektedir (RUTZ 1986: 2336). Benzer bir ahlaki tezat ve ön görü de Kharidemos’un Dareios’a Makedon askerlerinin altın ve mücevher için savaşmadıklarını (iii 2) söylemesine karşın Makedon ordusu Issos sonrasında hazinelere saldırır ve kadınların üzerlerinde bulunan mücevherleri bile parçalamalarıdır (iii 11). Bu noktada Curtius, eserin bundan sonraki sürecin hakkında bir yorum eklemiştir (iii 12):

Gerçekten, eğer ruhunun bulunduğu o noktayı hayatının sonuna kadar sürdürebilseydi, Hellespontos’tan Okeanos’a kadar tüm toplumlara ele geçiren Liber’i⁹⁴ taklit ettiğinden daha mutlu olurdu. Bu sayede gurur ve öfkesini, yenilmez kötülükleri, yenerdi; şölende dostlarını ve savaşta kendisiyle birlikte birçok ulusa boyun eğdirenleri öldürmezdi.

Curtius’un da ifade ettiği gibi ahlaki zirve burada görülür. Tyros kuşatması anlatısının merkezinde ise Büyük İskender’in ahlaki çöküşünün “superbia (= kibir, gösteriş)” ve “ira (= öfke, gazap)” ile belirir. Özellikle Stoacı geleneğe Büyük İskender eleştirisi olarak kullanılmıştır⁹⁵. Ayrıca Curtius’un eser boyunca “fortuna (= talih)” başta olmak üzere başvurduğu kavramlar, kaderi kabul ediş ve ölümle yüzleşme gibi erdemler⁹⁶ Stoacı-Kinik bir geleneği işaret etmektedir⁹⁷. Tarihsel olarak Curtius’un gençliği ve eğitimi hakkında bir bilgimiz olmamasına rağmen eserinde bulunan bu yaklaşımları açısından Stoacı-Kinik bir yaklaşımı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle yukarıda ifade ettiğimiz gibi primus inter pares eleştirilerinin bulunması L. Annaeus Seneca ile ilgili okumalarının varlığını gösterir niteliktedir.

Curtius’un Stoacı kavramlarına rağmen “fortuna” kavramının kullanımında Seneca’dan farklı bir yorumu bulunduğu görülmektedir: Seneca’da talih hem dost hem düşman olabilen yönlendirici bir güçken Curtius’ta talih Büyük İskender’i genel olarak destekleyen bir güç olarak resmedilir. Curtius anlatısında da talih Büyük İskender’i yönlendirir (ix 3) ve Dareios yenilgiye uğrayana kadar kendi talihine güvenir (v 8; v 11; v 17); fakat Dareios’un mağlubiyeti sonrasında Büyük İskender iki kişinin talihini tek bedende toplamış bir hale gelir. Bir yandan olumlu bir talih ona yol gösterirken diğer yandan -Dareios’tan aldığı- kötü talih onu yanlış yönlere iter (STONEMAN 2016). Nitekim bu noktada Dareios’un da talihin etkisiyle olumlu bir anlatıya geçtiği görülür.

Genel olarak Curtius’un eseri Büyük İskender’i değişimin merkezinde bir figür olarak ele almıştır. Büyük İskender’in bu değişimini anti-tezi olarak yorumlanabilecek Dareios’un karakter değişimiyle de oldukça ön plana çıkarmıştır. Klasik dönem tarihyazımında genellikle ayırım için kullanılan “Helen-Barbar” ve “Romalı-Barbar” kavramlarına karşı Dareios’a bir karakter vermesi kendi kökenlerinin de Gallia’dan gelmesine bağlı olabilir. Edebi yönü oldukça kuvvetli olan Curtius’un bu eserinin tarihyazımı nezdinde değeri genellikle ikinci planda kalmıştır. Birçok tarihçi gibi Curtius’un da doğrudan vermiş olduğu konuşmalara güvenilmemelidir ve edebi bir kurgu olarak değerlendirilmelidir. Anlatı boyunca takip ettiği genel yöntemler açısından hem tarihyazımı hem edebiyat metodlarını barındırır: Bir yandan tarihçi-anlatıcı diğer yandan birinci ağızdan konuşan hikayeci-anlatıcı (KUHLMANN 2016: 54). Bu ikili

⁹⁴ Bir diğer ismi “Bacchus” olan şarap, bağıklık, cinsel verimlilik (erkek) ve özgürlük tanrısı.

⁹⁵ Seneca eleştirileri: Sen. epist. lix 12; cxix 7; Sen. benef. i 13; ii 16; v 6. Detaylı bilgi için bk. Celotto 2018.

⁹⁶ Curt. xii 3; vi 18; vii 20; ix 3; ix 11.

⁹⁷ CUTTICA 1998; GALLI 2016: 165-166.

anlatı tarzı sebebiyle bir tarihyazımı eseri yerine edebi eser olarak yorumlayanlar bulunmaktadır⁹⁸; buna karşın STEELE'nin ne yalnızca tarihyazımı ne de yalnızca biyografi olabileceğini ifade ederek “historia et vitam” şeklinde adlandır (STEELE 1919). Bizim kanaatimizce eser, içeriğinde bulunan kuvvetli edebi yönleri rağmen Herodotos başta olmak üzere Ptolemaios ve Kleitarkhos gibi birinci kaynaklarla olan bağları ve Diodoros ve Trogus gibi ikincil kaynaklarla olan benzerlikleri sebebiyle tarihyazımı olarak değerlendirilebilir.

II. L. Mestrius Plutarkhos (Λούκιος Μέστριος Πλούταρχος) Βίοι Παράλληλοι: Αλέξανδρος – Καίσαρ

II.I. Yazarın Hayatı ve Şahsiyeti

Günümüze ulaşan kaynakların gösterdiği şekliyle tam ismi Lucius Mestrius Plutarkhos'tur (Λούκιος Μέστριος Πλούταρχος). Plutarkhos'un M.s. 66/67 yılları arasında olanları da aktardığı “Περὶ τοῦ Ε τοῦ ἐν Δελφοῖς (= Delphoi'daki E Üzerine) metninde kendisinden “νέος” sıfatıyla bahsetmesi⁹⁹ nedeniyle M.s. 45 yılı civarında doğduğu düşünülmektedir¹⁰⁰. Hakkındaki edindiğimiz bilgileri kendi yazmış olduğu Ἠθικά/Moralia¹⁰¹ eserinden, Photios'un aktarımlarından¹⁰², Souda Ansiklopedisi'nden¹⁰³ ve çeşitli yazıtlardan öğrenmekteyiz. Souda tarafından Plutarkhos'un oğlu olduğu aktarılan Lamprias'a Plutarkhos'un eserlerinin bir kataloğunu yazdığı atfedilmiştir¹⁰⁴; fakat bu kataloğun Plutarkhos'un eserlerinin tam bir listesini vermesi ve yazarının gerçekten Lamprias olup olmadığı¹⁰⁵ dahil her noktası tartışma konusu olmuştur.

Antik metinlerde kendisinden Kharioneialı Plutarkhos olarak bahsedilmesine¹⁰⁶ ve kendisi Roma vatandaşlığından bahsetmemesine rağmen bu vatandaşlığa tanıklık eden bir yazıt bulunmaktadır (Syll.³ 829A). Nitekim Plutarkhos'un isminde bulunan Lucius praenomen'i ve Mestrius nomen'i, Atina'da veya İskenderiye'de tanıştığı ve hem dostu hem hamisi olabileceği düşünülen L. Mestrius Florus tarafından Plutarkhos'un Roma vatandaşlığı alması sırasında verilmiştir (STADTER 2014b: 14).

Hellas'ın Boiotia bölgesinde bulunan Khaironeia kökenli Plutarkhos, muhtemelen soylu yerel bir aileden gelmekteydi. Ailesi hakkında öğrendiğimiz birçok şeyi kendi yazdığı eserlerden öğrenmekteyiz; özellikle aile bağı kuvvetli olmalı ki “Ne mutlu babalarını sevgi ile anımsayanlara!” demektedir (Plut. Arat. i). Anlatılarında geçen en yaşlı kişi, babasının dedesi olan Nikarkhos'tur; kendisi M. Antonius ve Octavianus'un arasında geçen Actium Deniz Savaşı'nda yer almış ve anılarını aktarmıştır (Plut. Ant.

⁹⁸ DOSSON 1887; SCHWARTZ 1901. Özellikle KUHLMAN “roman” metoduna yakınlığı ile eseri değerlendirir bk. KUHLMAN 2016.

⁹⁹ Plut. Mor. 385B; 391E.

¹⁰⁰ HAMILTON 1969; STADTER 2014a.

¹⁰¹ Plutarkhos, eserini Helence yazmış olmasına rağmen literatürde Latince karşılığı olan “Moralia” kelimesiyle yaygınlaşmasından dolayı biz tez boyunca hem dipnotlarda hem de metin içinde Moralia'yı kullanacağız; buna karşın Moralia içerisinden yapılacak alıntılar orijinal diliyle eklenecektir.

¹⁰² Phot. Bibl. 161; 245.

¹⁰³ M.s. X. yüzyılda Helen tarihi ve edebiyatı üzerine önemli yazılar içeren sözlük ve ansiklopedidir. Bk. HOWATSON 1984.

¹⁰⁴ Suda la.96. Katalog farklı parçalardan oluşmakla birlikte 1873 yılında M. TREU tarafından Waldenburg'da yayımlanmıştır.

¹⁰⁵ BARROW 1967: 193-197. Katalog hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. IRIGOIN 1986.

¹⁰⁶ Iul. mis. 359; Synk.; Suda pi.1793.

lxviii). Plutarkhos'un dedesi olan Lamprias ise “Συμποσιακὰ (= Masabaşı Sohbetleri)” eserinin ana kahramanlarından birisidir; ayrıca doğa tarihi ve gramer gibi konularda da bilgilidir (Plut. Mor. 738B). Plutarkhos'un babası Autobulos ise “filozof olmak gibi bir gayesi yoksa da felsefi sorunlarla ilgilenen, şarap dostu bir biniciydi”¹⁰⁷; babasının kişiliği hakkında bilgiler veren Plutarkhos, babasının ismini genellikle kullanmak yerinde “Babam” diye bahsetmiştir¹⁰⁸. Ailesi hakkında diğer önemli problem ise Lamprias'ın kim olduğundan kaynaklanmaktadır: Önemli antik kaynaklarımızdan biri olan Souda, Lamprias'ı Plutarkhos'un oğlu olarak aktarmasına rağmen (Suda la.96), Plutarkhos'un Lamprias ile ilgili böyle bir ifadesi olmamasından dolayı¹⁰⁹ biz çalışmamızda bu bilgiyi kabul etmemekteyiz (Figür 4).

Plutarkhos, hayatı boyunca birçok bölgeye seyahat etmiş ve bu seyahatleri sayesinde döneminde ön plana çıkmış olan birçok kişiyle tanışmış ve üst düzey bir çevre oluşturmuştur; fakat seyahat ettiği yerlerden bahsetmesine karşın anlatımlarının büyük bir çoğunluğunda yıl belirtmemiştir. Bu sebeple günümüzde Plutarkhos'un seyahat kronolojisi kesin olarak bilinmemektedir; buna karşın gittiği düşünülen bölgeler eserlerindeki aktarımlarından takip edilebilmektedir. Memleketi olan Khaironeia, Plutarkhos'un iki anlatısında geçmektedir: II. Philippos'un Helenlere karşı ve Sulla'nın Mithridates'e karşı olan savaşı¹¹⁰. Philippos'un Helenlere karşı yaptığı muharebe coğrafi açıdan fazla betimleme taşımazken, Sulla'nın savaşı oldukça detaylı aktarılmıştır. Sulla ve Mithridates arasında gerçekleşen savaş için yapılan bu betimleme Plutarkhos'un geri kalan eserlerinin neredeyse tamamından daha detaylı bir coğrafi anlatıma sahiptir; bu açıdan Plutarkhos'un savaş alanını gördüğü düşünülmektedir¹¹¹.

Plutarkhos, Delphoi'da hayatının büyük bir kısmını geçirmesine ve bölgenin daimî ve değişmez iki rahibinden birisi olarak görev yapmasına rağmen burası hakkında oldukça az şey kaleme almıştır (Plut. Mor. 700E). Anlatılarında orada yaşayanların ve ziyaret edenlerin yazıtlar hakkındaki genel geçer bilgisinden, kendi zamanında kâhine danışanın az olmasından, kehanetlerin doğası ve felsefi derinliğinden bahseder¹¹². Bu bakımdan, yalnızca yazdıklarına bakılırsa, Delphoi'da kâhin olduğu dahi anlaşılmamaktadır (BUCKLER 1992: 4809).

Plutarkhos'un Delphoi'daki E Üzerine eserinde Nero'nun M.s. 67 yılındaki Atina ziyaretinde orada olduğunu ifade ettiği pasajı sayesinde en azından bu yıl itibariyle Atina'da olduğunu bilmekteyiz (Plut. Mor. 385B). Bu dönem itibariyle Atina'da çeşitli dostluklar kurmuş ve hocası kabul ettiği Ammonios'tan burada eğitim almıştır¹¹³. Ammonios'tan aldığı eğitim aracılığıyla Akademi'ye girmiş ve Platoncu okul içinde varlığını sürdürmüştür (JONES 1971: 13-14). Ammonios hakkında Plutarkhos dışında bilgi veren tek kaynak Eunapius'tur: Eunapius'a göre ise Ammonios, Mısır kökenli olmakla birlikte Roma vatandaşlığı almış, hayatının büyük bir kısmını Atina'da geçirmiş ve orada ölmüştür (Eunap. VS. 454).

Plutarkhos'un Hellas'ın dışında bir Küçük Asya kentini ziyaret ettiği de bilinmektedir (Plut. Mor. 500B-502A); fakat bu kentin neresi olduğu bilinmemektedir. Miletos, Sardes veya Smyrna'ya gitmiş

¹⁰⁷ Plut. Mor. 642B; 655F.

¹⁰⁸ Bu durumun bir istisnası olarak “Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἐνυδρὰ (= Kara ya da Deniz Hayvanlarının Zeki Olup Olmadığı Üzerine)” eserinde Autobulos bir karakter olarak görünür.

¹⁰⁹ Lamprias ismi Plutarkhos'un anlatımlarında yalnızca dedesi ve kardeşi için kullanılmıştır. Dedesinin ismi için bk. Plut. Ant. xviii; Plut. Mor. 678E; 684F; 738B. Kardeşinin ismi için bk. Plut. Mor. 617E; 625D; 626F.

¹¹⁰ Plut. Alex. ix; Plut. Sull. xv-xx.

¹¹¹ Plut. Sull. xxi. Bu coğrafi aktarıma en yakın eseri Themistokles'in Yaşamıdır. Detaylar için bk. BUCKLER 1992: 4812.

¹¹² Plut. Mor. 386B; 395A; 396C; 400F; 414B.

¹¹³ Plut. Mor. 385B; 714A; 720C; 736D.

olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Plutarkhos, gittiği yer hakkında herhangi bir kesin bilgi vermediği için bu modern araştırmacılar farklı eserleri temel almaktadır: “Τυναικῶν ἀρετά (= Kadınların Cesareti)” eserinde Pieria’dan bahsetmesi açısından (Mor. 253F-254B) Miletos’a (BUCKLER 1992: 4815); “Περὶ φύγης (= Sürgün Üzerine)” eserinde Sardes’ten aktarımlar yapması açısından (Mor. 601; 607) Sardes’e (BARROW 1967: 36); “Περὶ τοῦ πότερον τὰ ψυχῆς ἢ τὰ σώματος πάθη χείρονα (= Ruhun Duygularının Bedeninkilerden Daha Kötü Olup Olmadığı Üzerine)” eserindeki bölge hakkındaki aktarımları (Mor. 500- 502F) ve kentin daha sonra İkinci Sofistik Dönem’in merkezlerinden birisi haline gelmesi açılarından ise Smyrna’ya gittiği düşünülmektedir (JONES 1971: 15).

Plutarkhos’un Mısır’a ise bir seyahat gerçekleştirdiğini Mısır dini ile ilgili yazdığı “Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος (= İsis ve Osiris) eserinden ve Masabaşı Sohbetleri IV’ten kesin bir şekilde öğrenmekteyiz. Bununla birlikte, Eski Mısır’ın Helen kaynakları düşünüldüğünde ön plana çıkan ilk kaynak olan Herodotos’un anlatımları kültürel bir detaycılığa sahipken (Hdt. ii) , Plutarkhos’un anlatımları bu eserle karşılaştırıldığında oldukça sade ve basit bir anlatımla dini meseleler ve rahipler üzerinde yoğunlaşmıştır¹¹⁴.

Muhtemelen, Mısır’a giderken veya dönerken Girit’e uğrayan Plutarkhos¹¹⁵, burada kaldığı kent hakkında neredeyse hiç bilgi vermez; fakat Theseus’un Yaşamı’nda bahsettiği Girit’in mitolojik gelenekleri, Plutarkhos’un bölge hakkındaki bilgisini gösterir (Plut. Thes. i). Girit, gittiği diğer yerleşimlerin aksine belirli merkezi özellikleriyle ön plana çıkan bir yer olmamasına rağmen, Plutarkhos’un bu kenti ziyaret etmesinin temel birkaç sebebi bulunmaktadır: Platon’un Minos eserinin diyaloglarının Girit’te geçmesi ve bir yasa koyucu olarak Minos’un erdemlerini övmesi (Plat. Min. 319A-320C) bir Platoncu olması açısından veya Girit’in bizzat Apollon tarafından seçilen Giritliler tarafından yeniden düzenlendiği düşünülmesi (Hymn. Hom. Ap. iii 470) Apollon rahibi olması açısından Plutarkhos’un bölgeye gelmesinin gerekçeleri olabileceği düşünülmüştür¹¹⁶. Girit ziyaretinin sebebi hakkındaki bir başka gerekçe değerlendirmesi ise daha kişiseldir: Girit’in kuzey kesimindeki Khersonesos’ta bulunan bir yazıtta Plutarkhos’un ailesiyle bağlantılı olabilecek bir ismin bulunmaktadır¹¹⁷.

Plutarkhos’un Roma seyahatleri bildiğimiz birkaç geziden oluşmaktadır. Roma’ya ilk seyahatinin M.s. 70’li yıllarda İmparator Vespasianus döneminde olduğu düşünülmektedir¹¹⁸.

Plutarkhos’un aktardığı “Ὀθων (= Otho’nun Yaşamı)” eserinde, İmparator Otho’nun iktidar için savaştığı Bedriacum bölgesini Florus’un anlattığını aktarır (Plut. Oth. xiv); bu açıdan ilk Roma seyahatinde yanında bu arkadaşının olmalıdır. Bu seyahati dışında bilinen iki seyahati daha bulunmaktadır: M.s. 89 ve 92 (JONES 1971: 21-25). Son ziyaretinin olduğu yıl dikkate şayandır; M.s. 93 yılında İmparator Domitianus, bütün filozofları Roma’dan kovmuştur; nitekim bu sert süreç sırasında Plutarkhos’un arkadaşı da olan Arulenus Rusticus da birkaç filozofla birlikte idam edilmiştir. Plutarkhos’un imparator Domitianus’un ölümünden sonra yazdığı eserinde, Domitianus’un kendi

¹¹⁴ Plut. Mor. 355A; 362C; 678C.

¹¹⁵ Plut. Mor. 417E; 489E; HARRISON – FRANCIS 2008: 793.

¹¹⁶ HARRISON – FRANCIS 2008: 791.

¹¹⁷ IC I vii 21. Bu isim Girit dışında yalnızca Plutarkhos’un yaşadığı çevrede görülmektedir bk. HARRISON – FRANCIS 2008: 792.

¹¹⁸ BARROW 1967: 43; STADTER 2014b: 14.

ismini iki aya vermesini ve ölümünden sonra hemen eski haline dönmesini alaycı bir dille eleştirmesi açısından¹¹⁹ imparatora karşı olumsuz görüşler beslediği söylenebilir.

Plutarkhos, yukarıda bahsetmiş olduğumuz bölgelerin dışında bir festival için Hyampolis kentine gittiğini aktarır (Plut. Ages. xix); fakat bu seyahati hakkında herhangi bir detaylı bilgimiz bulunmamaktadır. “Ἀγησίλαος (= Agesilaos’un Yaşamı)” eserinde ise araştırma yapmak için Sparta’ya gittiğinden bahseder (Plut. Ages. xix), bilinen tek Sparta seyahati de bu çalışma için bir defaya mahsus olarak gerçekleşmiştir.

Plutarkhos’un düşünce dünyası açısından bulunduğu konum ise literatürde zorunlu bir karmaşa yaratmıştır. DILLON’ın tanımıyla “Plutarkhos’un kendi döneminde bir Platoncu olduğu düşünülebilir; fakat Akademi’nin yüzyıllar içindeki değişimi” yeni problemler yaratmaktadır (DILLON 1988: 352). Bir diğer ifadeyle Plutarkhos, kendi ve döneminin şartları nezdinde su götürmez bir Platoncuymuş; fakat Platoncu görüşler artık M.ö. V. yüzyıldaki Platon’un ifade ettiği şekliyle durmuyordu. Bütün felsefi akımların zaman içerisindeki değişimleri gibi Platoncu okul da özellikle Askalonlu Antiokhos (M.ö. II-I. yüzyıl) ve İskenderiyeli Eudoros (ö. M.ö. ca. 40) eklemeleriyle büyük değişimler yaşamıştır. Askalonlu Antiokhos Platoncu fikirlerin yapısına Platonculuğa kıyasla daha katı öğretileri olan Stoacı yönleri eklerken, İskenderiyeli Eudoros bu yorumları yeniden değerlendirmiştir (DILLON 2014: 61). Plutarkhos, Orta Platonculuk olarak bilinen bu dönem ile Plotinos (M.s. 205-270) ile başlayan Yeni Platonculuk arasındaki bir dönemde yaşamıştır (DILLON 1992). Platon felsefesinde yaşanan değişimlerin ara bir döneminde olan Plutarkhos’un Platonculuğu bu değişimler sebebiyle klasik yapıdan farklıdır.

Helenistik Dönem içerisindeki gelişimlerinden birisi de klasik düşünce okullarının birçoğunun aksine bu dönemde ortaya çıkan ya da gelişen okulların aktif yaşamı da kapsayan bir sistem inşa etmiş olmalarıdır. Nitekim Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinde bu görüşler Roma’da da ortaya çıkar: Seneca “non in verbis sed in rebus est (= Sözlere değil, eylemdir)” (Sen. Ep. xvi 3) ifadesinde bunu göstermektedir. Bu gelişmeler ışığında Plutarkhos, Platoncu görüşlerden bazılarını kendi yorumlarını eklemiş ve/veya geliştirmiştir. Ona göre felsefe bir düşünsel aktivite olduğu kadar dokunduğu her şeye etkinlik ve etkililik aktaran bir canlılık da içermektedir (Plut. Mor. 776C-777C). Bu açıdan Plutarkhos’un felsefesi Helenistik düşünce sistemlerinin bir uzantısı olarak yaşam pratiğini de içinde barındıran bir düşünce sistemidir (BECCHI 2014: 75).

İleride Arrianos kapsamında da değineceğimiz Stoa görüşleri, Plutarkhos’un felsefesinde oldukça katı yorumlanmıştır¹²⁰; bu açıdan Stoacı düşünürlerin doğa/tabiat (= φύσις) yaklaşımlarına karşın “kötülüğün ne doğa (= φύσις) ne de talih (= τύχη) ile bir bağı olmadığını” (Plut. Mor. 499E) ifade etmiştir. Stoa felsefesinde en büyük hatalardan birisi olarak tanımlanan “tutkular (= θύμος)” (Arr. Epict. diss. i 22; ii 8) Plutarkhos, boş fikirlere ve yanlış yargılara ulaşılmasını sağlayan tutkular ile aşırılığı bulursa ve kusurlu olsa da insan doğasının bir parçası olan tutkular arasında kesin bir ayırım yerleştirir (Plut. Mor. 515B-C); nitekim insan doğasının bir parçası olan bu tutkuları yok etmenin mümkün olmadığını da ayrıca aktarır (Plut. Mor. 443C). Bu görüşleri nezdinden Plutarkhos’un eğitim (= παιδεία) anlayışı, tutkuları tamamen ortadan kaldırmak yerine, kötü alışkanlıkları ve hataları yavaş yavaş söndürerek ılımlı tutkulara dönüştürmeye (Plut. Mor. 84A) ve tutkular ile eylemler arasında aşırılıktan uzak bir etik hedeflemektedir (Plut. Mor. 443C-444C).

¹¹⁹ Plut. Num. xix; JONES 1971: 25.

¹²⁰ Plut. Mor. 1048D-E. Plutarkhos’un Stoacılara karşısında birçok farklı tutumu görülmektedir. Bazı açılardan kesin reddediş görülmesine karşı bazı noktalarda hemfikir oldukları görülür. Detaylı bilgi için bk. BABUT 1969.

Plutarkhos'un yukarıda bahsetmiş olduğumuz ve sosyal yaşamdaki eylemleri de kapsayan felsefi düşüncesinin bir diğer uzantısı da metafizik düşüncesidir. Platonculuk klasik döneminden itibaren tanrı/tanrılar ile yakından ilişki kuran bir düşünce akımı olmuştur. Plutarkhos'ta tanrı ise "her şeyi bilen" (Plut. Mor. 351D) ve "her şeyi yöneten" (Plut. Mor. 382B) konumundaydı. Hâkim yönetici konumunun yanı sıra "tüm doğanın varlığı için çabalayan nesne" olması açısından Aristoteles'in "ilk neden" ilkesine de benzerlikler gösterir¹²¹. Tanrının karşıtı, kaosun ve kötülüğün ilkesi olarak Daimon'un (= Κακός δαίμων) varlığını da kabul eder¹²². Plutarkhos'a göre Kaos'tan (= χάος) Kosmos'a (= κόσμος) geçişi oluşturan tanrıdır (Plut. Mor. 1024C). Bu metafizik temellendirme Plutarkhos'un bulunduğu dönemde de aktif olan Epikürosçuluğun tam karşısında bulunmasına vesile olmuştur. Epikürosçu düşünce, metafizik açıdan atomik ilk varlıklara (Lucr. i 418-482) dayanmakta ve "hiçlikten hiçbir şeyin oluşmayacağını" (Lucr. i 150-151) savunmaktadır. Epikürosçuluk, bahsedilen "hiçlik" temeli sebebiyle kuruluşundan itibaren diğer bütün düşünce sistemlerinden ayrılmıştır; nitekim Plutarkhos, Stoacıların aksine, Epikürosçuların tartışmaya girmek için uygun olmadıklarını düşünür¹²³. Plutarkhos'un Epikürosçuluğa karşı " Πρὸς Κωλώτην ὑπὲρ τῶν ἄλλων φιλοσόφων (= Diğer Filozofların Savunusu için Kolotes'e Cevap)", "Ὅτι οὐδὲ ἡδεως ζῆν ἔστιν κατ'Ἐπικούρου (= Epiküros'un Mutlu Bir Yaşamı İmkânsız Kılması Üzerine)", "Εἰ καλῶς εἶρηται τὸ λάθε βιώσας (= Bilinmeden Yaşamak Doğru mu?)" gibi günümüze ulaşan birçok metin kaleme almıştır; bu eserlerin yanı sıra Lamprias Kataloğu'nun aktardığı ve günümüze ulaşmamış birçok reddiye içeren metni de bulunmaktadır.

Plutarkhos'un siyasi kariyeri oldukça kısa bir dönemi kapsamaktadır. Özellikle Roma İmparatorluğu'nda yükselmenin basamakları farklı boyutlarda bölgelere ayrılmış yerlerin idaresini üstlenmekle ve askeri başarı göstermekle ilerlemekteydi. Plutarkhos, memleketi olan Khaironeia'nın arkhon'u olduğu ve kentinin Roma'daki temsilciliğini yaptığı düşünülmektedir (HIRZEL 1912: 16). Bölgenin ileri gelen bir ailesinden olması açısından bu göreve getirilmesi olağandır; fakat bu göreve tam olarak ne zaman getirildiği bilinmemektedir. Hayatı boyunca Khaironeia ile gönül bağı koparmayan Plutarkhos, memleketinin daimî bir temsilcisi denilebilecek şekilde Roma yöneticileriyle iyi ilişkiler içinde olmuştur.

Plutarkhos'un Delphoi kentindeki varlığı M.s. 67 yılındaki Nero'nun ziyaretinden bahsedilmesinden (Plut. Mor. 385B) imparator olan Hadrianus'un (M.s. 117-138) bir heykelini diktirdiği (CID IV 150) M.s. 118-121 yıllarına dek uzamaktadır. Muhtemelen İmparator Domitianus döneminde (M.s. 81-96) Delphoi'daki daimî ve değişmez iki rahipten birisi olmuştur¹²⁴. Traianus döneminde (M.s. 98-117), bu vazifesi ve çevresinde bulunan birçok Romalı arkadaşı sayesinde, Roma konsüllerine has kıyafetleri giyme ve benzeri prestij hakları tanıyan ornamenta consularia ile onurlandırılmıştır¹²⁵. Muhtemelen Traianus döneminde veya Hadrianus döneminde hem siyasi hem dini bir birlik olan Amphiktyonia (ἀμφικτυονία) epimeletes'i görevine getirilmiştir. Birlikteki görevi hakkında kendisi bahsetmemiş olmasına karşın İmparator Hadrianus'un tahta çıkışı üzerine diktirmiş olduğu heykelinde epimeletes unvanı taşıdığı görülmektedir.

¹²¹ Aristot. Metaph. xii 7; Aristot. Phys. i 9; Plut. Mor. 944E.

¹²² Plut. Mor. 369E-372E; 428F-429B; 1017A-B; 1026E-1027A.

¹²³ Plut. Mor. 584A-C; OPSOMER 2014: 89.

¹²⁴ Plut. Mor. 700E. Tam olarak atandığı tarih bilinmemekle birlikte M.s. 90'lı yılların başında olduğu düşünülmektedir. Bk. STADTER 2014a: 42.

¹²⁵ Suda pi. 1793; JONES 1971: 29-30; SWAIN 1991: 318; STADTER 2014a: 209.

Plutarkhos'un Hadrianus tarafından Hellas procurator'u olarak atandığına dair bir tartışma daha bulunmaktadır. Bu bilginin en eski kaynağı Bizanslı tarihçi Synkellos'tur (M.s. IX. yüzyıl). Onun aktarımına göre, "Khaironeialı filozof Plutarkhos, yaşlı bir kişiye, İmparator Hadrianus tarafından Hellas procurator'u olarak görevlendirilmiştir" (Synk. 659). Bu bilginin bizim nezdimizde önemli olan tarafı ise bir bağlamda Plutarkhos'un ölüm tarihi üzerine ayrı bir sorun yaratmasıdır. JONES, epigrafik veriler üzerinden, Plutarkhos'un Hadrianus'un tahta çıkmasından kısa bir süre sonra öldüğünü göstermiştir¹²⁶; nitekim Hadrianus'un Delphoi'ye yardımlarının M.s. 125 yılından sonra başlaması açısından Plutarkhos'un Hadrianus'u görmüş olması yüksek bir ihtimal değildir. Bir diğer açıdan Plutarkhos'un De Pythiae Oraculis eserinde, betimlediği kişinin Hadrianus olduğu düşünülmüştür (Plut. Mor. 409C); buna karşın JONES, SWAIN ve BOWIE Plutarkhos'un betimlemesinde bahsettiği liderin (= καθηγέμων) imparatorun kendisi olamayacağını savunmuşlardır: Plutarkhos'un aslında sadece Delphi'nin restorasyonundan değil, aynı zamanda Thermophilai'daki Amphiktyonluların diğer buluşma yeri olan ve Hadrianus'un yardımlarıyla bağlantılı olmayan Pylaia'dan da bahsetmesi (Mor. 409A) ile "καθηγέμων" adlandırmasıyla bir ilahtan ziyade bir insana atıfta bulunması açısından imparator kültüne aykırı olacağı için bu kişi İmparator Hadrianus yerine Plutarkhos'un kendisi olacağı düşünülmüştür¹²⁷. Bizim kanaatimize göre de JONES'un gösterdiği epigrafik veriler ışığında Plutarkhos'un ölüm tarihi M.s. 125 yılının başları yahut biraz öncesidir (CID IV 151); nitekim bu sebeple Plutarkhos, Hadrianus ile tanışmamış ve procurator görevine de getirilmemiş olmalıdır.

II.II. Yazarın Eserleri¹²⁸

Ἡθικά / *Moralia*: Eser kendi içerisinde birçok farklı konuda kaleme alınmış başlıklardan oluşmakla birlikte bu başlıkların hangi tarihlerde kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir¹²⁹. Orta Çağ'a kadar başlıkların bazıları parçalı halde bilinmektedir¹³⁰, metinlerin büyük çoğunluğunun tek eserde toplanması ise M.s. XII. yüzyılda başlamış ve XVI. yüzyılda Aldus Manitus'un eseri orijinal Helence yayımıyla (LUCCHESI 2019: 436-438) ve ardından Wilhelm Xylander'in Latince yayımıyla (BABITT 1927) tam haliyle ortaya çıkmıştır. Rönesans Dönemi'nde eserin orijinal dilinde basımları olmasına rağmen Orta Çağ'dan itibaren Latince çevirilerin kullanılması *Moralia* isminin kabul görmesini sağlamış görünmektedir. Lamprias Kataloğu'nun aktarımlarına göre Paralel Yaşamlar dışında Plutarkhos'un 185 tane metni bulunmaktadır; buna karşın bugün yalnızca 82 başlık halinde tasnif edilmiş edisyonu bulunmaktadır¹³¹. Eser, Plutarkhos'un felsefi görüşlerinden sosyal hayatta bazı durumların aktarımları ve değerlendirmesine kadar geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Ayrıca diyaloglarında kullandığı isimler sayesinde ailesi ve yakın çevresi hakkında da bilgi sahibi olmaktadır.

¹²⁶ CID IV 151; JONES 1966.

¹²⁷ JONES 1966; SWAIN 1991; BOWIE 1997. Karşıt fikir için bk. FLACELIÈRE 1971.

¹²⁸ Plutarkhos'un birçok konuda kaleme aldığı metinleri Ἡθικά / *Moralia* ismiyle tek bir eser olarak birleştirilmiş ve genellikle Latince versiyonu olan *Moralia* ismiyle kabul görmüştür. Biyografi çalışmaları ise "Paralel Yaşamlar" olarak derlenmiş ve karşılıklı kişilerden veya tek bir bireyin biyografisinden oluşan bir seri halinde kabul görmüştür. Biz incelememizde Ἡθικά / *Moralia* ve Paralel Yaşamlar olarak iki başlıkta genel olarak değerlendireceğiz.

¹²⁹ Bu konuda değerlendirme için bk. JONES 1966.

¹³⁰ Plutarkhos'un eserlerinin fragmanları için bk. SANDBACH 1969.

¹³¹ Burada bahsedilen ve çalışmamızda da kullandığımız Loeb edisyonudur. Bu edisyon M.s. 1570 yılında yayımlanan W. XYLANDER'in eserine dayanmaktadır.

Βίοι Παράλληλοι: Eser günümüze ulaşan 44 çift ve 4 tek biyografiden oluşmakla birlikte her birisi için kesin bir kronoloji çizilememektedir. Günümüze birçok farklı parça halinde ulaşan Paralel Yaşamlar'ın 15 yaşamı içeren en eski nüshası M.s. X. yüzyıla tarihlenmektedir; Paralel Yaşamlar'ın ilk toplu Helence baskısı ise M.s. 1517 yılında Floransalı Filippo Guinta (M.s. 1450-1517) tarafından “Του σοφωτάτου Πλούταρχου Παράλληλων βίοι Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων” ismiyle basılmıştır (PERRIN 1914). Çift olarak yazılan 44 kişinin biyografileri birisi Romalı birisi Helen olmak üzere seçilmiştir. Seçilen kişilerin büyük çoğunluğuna eserin sonunda bir karşılaştırma yapıldığı görülmektedir: Themistokles – Camillus, Pyrrhus – Marius, İskender – Caesar, Phokion – Genç Cato biyografilerinde bu karşılaştırma bulunmamaktadır. Plutarkhos, kendisi bir Helen olmasına rağmen bu kıyaslamalarda yargısı her zaman Helenler'den taraf olmuyordu; kusur ve erdemin millet tanımadığı görüşünde olan Plutarkhos'un tarihsel şahsiyetlere adil bir mesafede durmaya özen gösterdiği düşünülmektedir (BREISACH 2022: 100). Plutarhos, yaşamları incelerken tarihte etki uyandırmış büyük addedilen eylemler yerine çoğunlukla tarihi şahsiyetin karakterini ve iç dünyasını değerlendirmiştir. Kendisi bu durumu: “...olur da yapmış oldukları her şeyden ya da gerçekleştirdikleri tüm icraatlardan bahsetmezsem ya da detaylı bir şekilde her olayı anlatmazsam bunun için beni suçlamasınlar zira burada bir özet kaleme almak arzusundayım. Çünkü tarih değil hayatları yazıyorum. Göze çarpan fevkalade işler, erdemi ya da kötü şeyleri her daim yansıtmaz. Çoğu zaman küçük hadiseler; söylenen bir söz ya da ufak bir eylem, bir kişinin seciyesini on binlerce insanın öldüğü savaşlardan ya da kentlerin kuşatılmasından daha iyi şekilde ortaya koyar.”¹³² şeklinde izah etmiştir. Bu açıdan Plutarkhos'un Paralel Yaşamlar'ı yukarıda bahsetmiş olduğumuz Moralia eserine benzer şekilde yoğunlukla etik bir incelemeden oluştuğu söylenebilir. Buna ek olarak siyasi bir olaylar zincirini de içermesi bakımından Plutarkhos yaşamların yazımında farklı farklı kaynaklar kullanmış ve yazım süreci devam ederken okumalarını arttırarak sürdürmüştür. Helenler ve Romalılar'ı anlatırken kullanılan kaynaklar arasında oldukça fark görülmektedir: Perikles'in Yaşamı'nda şairlerden, başta Platon olmak üzere filozoflardan ve Khioslu Ion gibi daha az bilinen isimlerden faydalanırken Romalılar'ın hiçbirinin anlatımında Vergilius ve Catullus gibi şairlerden alıntılar yapılmamaktadır. Roma tarihi hakkında Helenler'e kıyasla daha az bilgi sahibi olduğu düşünülen Plutarkhos, Romalılar'ın Yaşamları'nı yazarken kaynakları incelemeye devam etmiş ilerledikçe daha farklı bilgiler edinmiştir (PELLING 1979: 75-76). Bu durumun en önemli kanıtı ise Cicero'nun Yaşamı'nda (xlvi), Lepidus'un kardeşi Paullus'u kurtarmak istediğini, ancak onu Antonius ve Octavianus'un isteklerine kurban ettiğini belirtmesine karşın Antonius'un Yaşamı'nda (xix) Paullus'u öldürmek isteyen Lepidus olduğunu ve diğer ikisinin onun isteklerine boyun eğdiğini aktarmasıdır.

II.III. Βίοι Παράλληλοι: Ἀλέξανδρος – Καίσαρ (= Paralel Yaşamlar: İskender – Caesar)

Plutarkhos'un birçok biyografiyi içeren ve genellikle karşılaştırmalı şekilde kaleme aldığı Βίοι Παράλληλοι (= Paralel Yaşamlar) serisinin Ἀλέξανδρος – Καίσαρ (= İskender – Caesar) başlıklı eseri iki biyografiyi kapsamaktadır. Tezimizin ana konusunu Büyük İskender'in teşkil etmesi bakımından bu başlıktaki incelememiz, eserin yalnızca Büyük İskender'in hayatının anlatıldığı kısmı kapsayacaktır.

Büyük İskender'in Yaşamı 77 bölümden oluşmaktadır: Eserin amacının belirtildiği Ön Söz (I); Doğumu ve eğitimi (II-IX); Gençliği ve iktidara yükselişi (IX- XIV); Dareios'un ölümüne kadar Pers seferi (XV- XLIII); Sogdiana, Baktria ve Hindistan Seferleri (XLIV- LXV); Babil'e dönüş ve burada Büyük İskender'in ölümü (LXVI- LXXVII).

¹³² Plut. Alex. i. Alıntılanan metnin çevirisi E. POYRAZ'a aittir.

Paralel Yaşamlar serisinden M.s. III-IV. yüzyılda Laodikeialı Menandros, IV. yüzyılda Eunapius, VI. yüzyılda Agathias Skholastikos, VII. yüzyılda Pisidialı Georgios, IX. yüzyılda yazılan Souda Ansiklopedisi¹³³ başta olmak üzere birçok kaynak bahsetmiştir. Özellikle Bizans İmparatorluğu döneminde Plutarkhos'un Hristiyanlık merkezinde tartışılan bir karakter olması bakımından, entelektüel yaşam içerisinde Paralel Yaşamlar serisi sıklıkla anılmıştır¹³⁴. Paralel Yaşamlar içerisinde bulunan Büyük İskender'in Yaşamı eserinin en eski fragmanı Oxyrhynchus Papirüsleri'nden olan ve M.s. III. yüzyıla tarihlenen bir parçada bulunmuştur (Figür 5).

Eserlerin tam olarak hangi yıllarda yazıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte tarihlendirme konusunda en temel metod Plutarkhos'un metin içerisinde vermiş olduğu referanslardır. Plutarkhos'un bu referansları ile yapılan en eski çalışma MEWALDT'in incelemesidir; buna çalışmada eserlerin çifter olarak yayımlandığını değerlendirilmiş ve referanslar aracılığıyla belirli bir sıra düzeni oluşturulmuştur (MEWALDT 1907). Caesar'ın Yaşamı içerisinde Pompeius'un Yaşamı'nın yazılacağına dair verilen referanslar¹³⁵ eserin ondan hemen önce yazıldığını göstermektedir (MEWALDT 1907: 568). Bu çalışmanın ardından JONES, eserlerdeki referansları dönem olayları ile eşleştirerek en erken ve en geç tarihleri belirleyerek bir aralık ortaya koymuştur (JONES 1966). Bu bağlamda Flamininus'un Yaşamı'nda Nero'nun Hellas'taki bağımsızlaştırma eylemi (xii) görülmesi bu eserin M.s. 67'den sonra bir döneme tarihlenmesi gerektiğini gösterir; Numa'nın Yaşamı'nda İmparator Domitianus'tan ölü olarak bahsedilmesi (xix) ise, M.s. 96'dan sonraya tarihlenmesi gerektiğini gösterir. Büyük İskender'in Yaşamı içerisinde Plutarkhos'un dönemine bir referans olmamasına rağmen MEWALDT'in Dio ve Brutus'un Yaşamları'nı Büyük İskender'in öncesine yerleştirmesi (MEWALDT 1907: 568) ve JONES'un aynı eseri M.s. 99-116 arasına tarihlenmesi (JONES 1966: 69) Büyük İskender'in Yaşamı'nın da aynı aralığa tarihlenebileceğini gösterir.

Plutarkhos'un Büyük İskender anlatısı, Plutarkhos'un kendi ifadesiyle bir tarih değildir:

Çünkü tarihi değil hayatları yazıyorum. Göze çarpan fevkalade işler, erdemi ya da kötü şeyleri daima yansıtmaz. Çoğu zaman küçük hadiseler; söylenen bir söz ya da ufak bir eylem, bir kişinin seçiyisini on binlerce insanın öldüğü savaşlardan ya da kentlerin kuşatılmasından daha iyi şekilde ortaya koyar. Nasıl ki ressamlar portrelerinde insanın mizacını yansıtan bakışlara ve suretlere odaklanıp vücudun diğer kısımlarıyla ilgilenmiyorsa işte bana da bu şekilde insanların ruhlarındaki işaretleri ve bu işaretler vasıtasıyla her bir yaşamı anlatmama müsaade edilmeli, büyük şeyleri ve mücadeleleri ise başkaları anlatmalıdır¹³⁶.

Plutarkhos'un hayatı ve diğer külliyatı olan Moralia göz önüne alındığında kendisinde özellikle etik üzerine yazan bir düşünür olduğu söylenilebilir. Nitekim kendisinin de ifade ettiği gibi kişilerin yaşamlarını anlatırken asıl hedefi kişilerin karakterini anlatmaktır; buna karşın Paralel Yaşamlar içerisinde genellikle ahlaki öğütler bulunmaz. PELLING, Plutarkhos'un Yaşamlar'ın kendisine ait bir metodu olduğunu öne sürer: "Tepki yoluyla karakterize etme" (PELLING 1988). Bu durum, Bessos'un peşinden zorlu bir yola giren Büyük İskender, susuzluk çekmesine rağmen, kendisine sunulan suyu ordusunun tamamına yetmeyeceği için reddetmesinde görülür. Bu eylem askerlerin, İskender'in "yüce ruhuna ve kendisine olan hakimiyetine (= τὴν ἐγκράτειαν αὐτοῦ καὶ μεγαλοψυχίαν)" hayran olmalarına yol açar (xlii). Olumlu örneklerin yanı sıra birçok açıdan değerlendirilebilecek örnekler de aktarılır.

¹³³ Men. Rhet. 392; Eunap. VS. 454-455; Gow-Page, HE; Georg. Pisid. Herac. i; Suda del. 1319.

¹³⁴ Detaylı bilgi için bk. KSENOPHONTOS 2014.

¹³⁵ Plut. Caes. xxxv; xlv. "ὡς ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γραφισομένοις τὰ καθ' ἕκαστον δηλωθήσεται (= Kendi hayatında gösterileceği gibi...); "δηλοῦμεν ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γράμμασιν (= Onun hayatında aktaracağım...)"

¹³⁶ Plut. Alex. i. Türkçe metin Kronik Yayınları'ndan basılan E. POYRAZ çevirisinden alınmıştır.

İskender'in Hellespontos'u geçmeden önce kraliyetin bütün gelirlerini arkadaşlarına dağıtması kendisine yalnızca umutların kaldığının (= τὰς ἐλπίδας) aktarılması (xv), İskender'in dostlarına karşı cömertliğini göstermekle birlikte aynı zaman onun tek yönlü hırsını da yansıtmaktadır (DUFF 2011: 68).

Plutarkhos anlatımlarındaki ahlaki alt yapı genellikle açıklanmaz; fakat metnin bağlamı başta olmak üzere Plutarkhos'un hayatı ve özellikle Moralia'da yazılan görüşleri göz önüne alındığında belirli yorumlar yapılabilir. Bu konuda en temel meselelerden birisi de İskender'in sefere çıkmadan önce Delphoi kehanetine danışmak istemesine rağmen, kehanet için doğru bir vakit olmadığı gerekçesiyle rahibenin onu reddetmesi hadisesidir (xiv). İskender, kendisini reddeden rahibeyi zorla sürükleyerek (= βίᾳ πρὸς τὸν ναὸν εἴλκεν αὐτήν) tapınağa götürmüş ve ardından rahibe "Evladım, sen yenilmezsin (= ἀνίκητος εἶ, ὦ παῖ)" diyerek bu durumu sonlandırmıştır. DUFF, bu aktarımın Thebai kentinin yağmalanmasının hemen ardından aktarılması açısından bir vahşetin devamı olarak görülebileceğini ve bir tapınağa yapılan hakaret olması bakımından İskender'in hiddetinin tanrıları dahi hiçe saymak anlamına geldiği veya bir tanrı gibi muamele görmek istediği şeklinde değerlendirilebileceğini ifade eder (DUFF 2011: 70).

Ahlaki değerlendirmeleri açısından Plutarkhos'un anlatımı bir edebi baş yapıt olarak adlandırılabilir; nitekim tarih boyunca birçok defa istinsah edilmesi bu durumu göstermektedir. Buna ek olarak ahlaki derslerinin yanı sıra İskender tarihyazımı nezdinde en önemli ikinci kaynak olarak değerlendirilmiştir¹³⁷. Plutarkhos'un anlatısının tarihsel yönü özellikle bazı kelime seçimlerinde ortaya çıkar: λέγεται, λέγουσιν, ἐστὶ λόγος (= söylenir, söylerler, ifade budur). Bu Arrianos'un da kullanmış olduğu bir sorumluluktan kurtulma yöntemidir (BADIAN 2012: 480). Büyük İskender'in Euripides'ten yaptığı bir alıntıyla Pausanias'ı cinayete teşvik ettiği (x), Diogenes ile karşılaşması (xiv), Pers hükümdarları ile ilgili anlatılan hikayeler (lxix) ve İskender'in öldürüldüğü (lxxvii) anlatıları bu kelime tercihleriyle aktarılır. Plutarkhos, bir açıdan elindeki kaynaklarda bulunan bilgileri aktarırken diğer yandan bunların hangilerine katılıp katılmadığını bu şekilde gösterir. Plutarkhos'un bu eylemi kendisinin elinde bulunan kaynakları bir eleştiri süzgecinden geçirdiğini de göstermektedir.

Plutarkhos'un kaynak kullanımı konusundaki ana sorun ise genellikle kullandığı kaynağın ismini aktarmamasıdır; buna karşın bazı pasajlarda birkaç kaynaktan söz etmektedir¹³⁸. Metni boyunca en sık kullandığı kaynağı mektuplardır¹³⁹. Bu mektupların hiçbirisi günümüze ulaşmadığı için Plutarkhos'un bu aktarımların doğruluğunu değerlendirmek oldukça zordur; fakat anlatısının en başında ifade ettiği kişilerin karakterleriyle ilgilenmesi açısından özellikle mektuplara dikkat etmiş olması tutarlı görünmektedir. Tarihsel bir kaynak olarak mektup kullanımı oldukça tartışmalıdır. KAERST'in incelemesiyle Büyük İskender'in mektuplarının Cicero'dan daha önceye tarihlenmediği ve bu açıdan kesinlikle yalanlandığı görülür¹⁴⁰. Bu perspektif bütün mektupların reddedilmesine yol açarken PEARSON'ın incelemeleri mektup değerlendirmelerini kullanan yazara göre sınıflamaktadır. Bu bağlamda Plutarkhos'un elinde bir mektuplar kodeksi olduğunun düşünülebileceğini aktarır (PEARSON 1955: 448). İki kaynak arasındaki bu farkın sebebi KAERST'in çalışmasından sonra keşfedilen Oxyrhynchus (M.ö. II. yüzyıl) ve Hamburg papirüslerindeki (M.ö. I. yüzyıl) Büyük İskender mektuplarını kapsayan yeni verilerdir. Bu yeni kaynakların varlığına karşın mektupların varlığı tartışma

¹³⁷ TARN 1948; HAMMILTON 1969; HAMMOND 1993; BOSWORTH 1995.

¹³⁸ Plutarkhos'un kaynaklarından bahsetmesi konusundaki en dikkat çekici nokta xlvi başlığında daha hiç yapmamasına rağmen aynı anda birden çok kaynağın konu hakkındaki görüşlerini izah etmesidir.

¹³⁹ Plutarkhos'un bazı mektup referansları: vii; viii; xix; xxix; xxxix; xlii; xlvi vd.

¹⁴⁰ Cic. Off. ii 48.; KAERST 1897; POWELL 1939: 230.

konusu olmayı sürdürmektedir; nitekim PEARSON, Oxyrhynchus papirüslerindeki anlatının İskender Romanı'nın en erken versiyonlarından birisi olabilecek kadar benzerlik taşıdığını ifade eder (PEARSON 1955: 449). Bizim kanaatimizce, Plutarkhos'un mektup kullanımlarındaki yoğunluk eline ulaşmış olabilecek bazı mektupların varlığını gösterir niteliktedir; buna rağmen Plutarkhos'un elinde bulunabilecek mektupların da gerçek olup olmadığı tartışmaya açık bir durumdur. İfade edildiği üzere günümüze ulaşan ve mektup güvenilirliğini artıran yeni veriler dahi M.ö. I. yüzyıldan daha önceye ulaşmamaktadır.

Mektupların ötesinde ise en sık kullandığı Büyük İskender yazarı Aristobulos'tur; özellikle ifadelerinde ismini belirtmemiş olduğu durumlarda bile Aristobulos'u diğer kaynaklardaki ortak düşüncelerden daha doğru olarak kabul eder (BADIAN 2012: 483). Örneğin, genel kaynakların aktarımlarında Büyük İskender'in ölümünden hemen önce “çok fazla şarap içtiği için ateşinin çıktığı” (= κωμασόμενος πρὸς αὐτόν κάκεϊ πιῶν ὅλην τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν ἤρξατο πυρέττειν) varsayımı bulunurken Aristobulos'un aktardığı “ateşi onu susattığı için şarap içti” (= Ἀριστόβουλος δὲ φησιν αὐτόν πυρέττοντα μανικῶς, διψήσαντα δὲ σφόδρα πιεῖν οἶνον ἐκ τούτου δὲ φρενιτιᾶσαι) bilgisini kabul eder ve İskender'in genellikle çok içtiği bilgisini reddeder (Ixxv)¹⁴¹.

Plutarkhos'un Büyük İskender'i Yaşamı eserinin tarihsel açıdan en elzem değeri ise birçok bilginimizin temelinde tek aktarıcısı olmasıdır: Bu eser, Büyük İskender'in çocukluğundan itibaren anlatan ve günümüze ulaşan tek¹⁴², gençliğinde yaşadığı bazı olayları ise detaylarıyla aktaran yegâne eserdir. Büyük İskender ve babası Philippos arasındaki sorunun detayları konusunda Plutarkhos'tan başka verimiz bulunmamaktadır¹⁴³; nitekim Karia satrabı Piksodoros'a Büyük İskender'in mektup yazması ve bunun babası ile arasında birçok farklı gerginliğe yol açtığını Plutarkhos aktarır (x). Bu noktada yine yalnızca kendisinin aktardığı bilgilerden bir tanesi genel bağlam açısından oldukça önemlidir. Piksodoros ile mektuplaşan Büyük İskender'in haberini alan babası Philippos “İskender'in arkadaşlarından birisi ve aynı zamanda Parmenion'un oğlu olan Philotas'ı yanına alarak (= παραλαβὼν τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ συνήθων ἕνα, Φιλώταν τὸν Παρμενίωνος)”¹⁴⁴ İskender'in yanına gider (x). Philotas'ın adının ilk defa geçtiği bu bilgi Philotas'ın İskender'in babası tarafından aşağılanması (= πικρῶς ἐλοιδόρησεν) sırasında Philippos'un tarafında durduğunu göstermektedir. Bu bilginin önemi, Philotas'ın Büyük İskender'e düzenlenen komplo konusunda yargılanacağını aktarıldığı pasajda (xliv) Plutarkhos, Philotas'ın yakalanmasına kadar komplodan bahsetmez ve Philotas'ın durumdan haberdar olduğunu hiçbir noktada ifade etmez. Diğer kaynaklarımız, Büyük İskender'e komplo düzenleneceğinden haberdar olan Philotas'ın çeşitli sebeplerle bu durumu bildirmediğini aktarırlar¹⁴⁵. BADIAN'ın yorumu ile Plutarkhos açısından Philotas masumdur ve aslında bir komplo düzenlenen kişi Philotas'ın kendisidir¹⁴⁶. BADIAN tarafından yapılan bu yorum, Plutarkhos'un kaleme aldığı “Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς (= Büyük İskender'in Talihi ve Erdemi Üzerine)” metninde geçen “İskender, 7 yıldan fazla şüphesini

¹⁴¹ Aristobulos'un metni günümüze ulaşmamakla birlikte Arrianos aynı konu hakkındaki aktarımında Aristobulos'un bu bilgiyi verdiğini ifade eder bk. Arr. an. vii 29.

¹⁴² Büyük İskender'in çocukluğu ve gençliği de kapsayan Curtius Rufus'un Büyük İskender Tarihi'nin bu bölümleri günümüze ulaşmamıştır.

¹⁴³ Diodoros herhangi bir tartışma aktarmaz; Iustinus (ix 7) İskender'in sürgünden dönüşünden ve babasının suikastine karıştığına dair şüphelerden bahseder; Arrianos (iii 6) İskender'in arkadaşlarının sürgüne gönderilmesini aktarır.

¹⁴⁴ Orijinal metinde ve B. PERRIN çevirisinde bulunan “Philotas” ismi, maalesef E. POYRAZ tarafından yapılan Türkçe çeviride “Parmenion'un oğlu” olarak bırakılmıştır.

¹⁴⁵ Diod. xvii 79-80; Arr. an. iii 26; Iust. xii 5.

¹⁴⁶ BADIAN 2012: 491. Ayrıca bk. BADIAN 1960.

kimseye söylemedi.” (Plut. Mor. 339F) Aktarımı ile desteklenmektedir. Bu açıdan Büyük İskender’in Philotas’a olan düşmanlığı M.ö. 337 yılına, Büyük İskender ve Philippos arasındaki sorunların olduğu döneme denk gelmektedir.

Tarihi ve ahlaki yapının yanı sıra Plutarkhos’un Büyük İskender çiziminde önemli bir felsefi taban olduğuna dair çeşitli yorumlar bulunmaktadır. STADTER, Plutarkhos’un Bukephalos anlatısını (vi) değerlendirirken, bu anlatının Platon’un Phaidros Diyaloğu ile olan bağlantılarını gösterir (STADTER 1996: 294). Buna göre Büyük İskender’in Bukephalos’u, Phaidros’un “doğru yolu izlemek için aklın rehberliğine ihtiyaç duyan soylu atının” (Plat. Phaidr. 246A) bir yansıması olarak gösterilir; nitekim İskender’in Bukephalos’u, Platon’un Devlet kitabındaki iyiliğin en üst formlarından birisi kabul edilen güneşe (Plat. rep. 514A) çevirerek (= πρὸς τὸν ἥλιον) dizginlemesi bu anlatıyı bütünleştirir.

VORHIS, tezinde bu değerlendirmeyi genişleterek metinsel olarak Bukephalos anlatısının bulunduğu noktanın Büyük İskender’in eğitmenleri olan Leonidas ve Lysimakhos’tan (v) sonra ve Aristoteles’in anlatımından (vii) hemen önce anlatılmasını değerlendirmeye alır (VORHIS 2017: 94-96). Platon’un Devlet’inde aktardığı ruh teorisine göre, ruh da devlet gibi 3 parçadan oluşur: Arzulu (τὸ ἐπιθυμητικόν), Yürekli (τὸ θυμοειδές)¹⁴⁷ ve Akılcı (τὸ λογιστικόν) (Plat. rep. 440E-441C). Yalnızca bu üç parçanın uyumlu olduğu ve akılcı tarafın diğerlerine hükmettiği takdirde denge sağlanır (Plat. rep. 441E). Plutarkhos’un anlatısında Leonidas, ruhun Arzulu kısmını terbiye etmektedir. Sert mizaçlı bir kişi olarak anılan Leonidas, Plutarkhos tarafından sefer sırasında iki defa aktarılır: Birisinde Karia Kraliçesi Ada’nın getirdiği yemekleri reddeden Büyük İskender’in bu hakimiyeti öğreten hocası olarak (xxii) ve Gaza Kuşatması ardından hocasına çok sayıda mum gönderdiği sırada Leonidas’ın kurban törenleri sırasında bu kadar fazla mum kullanımına kızdığını söylerken (xxv). Diğer hocası Lysimakhos ise ruhun Cesur kısmını kapsar. Özellikle Büyük İskender – Akhilleus benzetmelerinde (v) Büyük İskender’in cesaretine ve hırsına etkisi görülür. Ruhun Akılcı tarafına ise “filozofların en ünlüsü ve bilgisi (= τὸν ἐνδοξότατον καὶ λογιώτατον) olan Aristoteles’in eğitimi eşlik eder.

Plutarkhos’un Büyük İskender betimlemelerinin alt yapısı detaylandıkça felsefi bir temele sahip, farklı konulara hakimiyeti olan bir bilgin görünür. Bu bilgin figür kendisini bazı kelime seçimlerinde de gösterir: “İlyada’ya askeri mükemmelliği kaynağı diyordu (= Ἰλιάδα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον)” (viii) aktarımında kullanılan “ἐφόδιον” ismi hem erzak hem kaynak anlamına gelmesi bakımından ordu-erzak, bilgin-kitap bağının mükemmel bir tamamlayıcısı olmuştur (BRUNELLE 2017: 267). Metin boyunca Büyük İskender’in bu bilgin tarafı kitaplar ile görünür; özellikle Harpalos’tan bazı kitaplar istediği noktada “Philistos, Euripides, Sophokles, Aiskhilos, Telestos ve Philoksenos’un eserleri (viii)” gönderilmiştir. İskender’in bu kendi beğenilerinden oluşan eserlere bakıldığı zaman yalnızca edebiyat üzerine kalem oynatanların bilebileceği kadar geniş bir bilgisi bulunduğu söylenebilir; fakat bu durum M.ö. IV. yüzyılda yaşamış bir Makedon generalinden ziyade İkinci Sofistik dönemin okuma zevkini gösterir niteliktedir (BRUNELLE 2017: 270).

Nitekim Plutarkhos’un Platon felsefesi merkezinde çizdiği bütün askeri ve siyasi güzergâh Büyük İskender’i bir filozof-kral motifine yerleştirmiştir (WHITMARSH 2002: 179); fakat günümüz

¹⁴⁷ İngilizce çevirilerde “Spirit” olarak verilen bu kavramın Türkçesi için G. Çelgin “Cesur, yürekli, yiğit, korkusuz; kararlı; kolay öfkelenen, sınırlı, asabi; huysuz, hırçın; kavga etmeyi seven, kavga çıkaran, kavgacı” tanımlarını kullanır. Sıfat ile kastedilen bir kişinin “ruhunda” bulunan hislerin olumlu olanlarının ön plana çıkarılması/çıkarması durumudur. Günümüz Türkçesinde “mertlik, yiğitlik; kavgacılık” gibi anlamları karşılması bakımından “Yürek/yüreklilik” tercih edilmiştir.

araştırmacılarına göre, aktarılan bu filozof-kral kusursuz olmaktan çok uzak olduğu düşünülmektedir. Özellikle Kleitos'un öldürülmesinin anlatımında Plutarkhos'un kullandığı "ἄγριώτερα (= vahşice)" sıfatı (I) Bukephalos'un tanımınlarken kullanılan "ἄγριος (= vahşi)" (vi) isim kullanımıyla benzerlik gösterir. Bu açıdan Büyük İskender, içindeki θυμός'u (= yürek) kaybetmektedir ve bir açıdan "vahşileşmektedir". Kleitos'un öldürüldüğü noktada ise Büyük İskender'in öfkesine (= ὀργή) hâkim olamaması (li) bu cinayetin en büyük sebeplerinden birisidir (WHITMARSH 2002: 182-183). Kleitos anlatımının genelinde Büyük İskender, içindeki dingin yapıyı kaybetmiş ve öfkesini kontrol edemez hale gelmiştir. Plutarkhos'un bu eleştirisi De cohibenda ira (= Öfke Kontrolü Üzerine) metninde Kleitos'un Büyük İskender üzerine gitmesinin yanlışlığını vurgularken (Plut. Mor. 454E) öfkenin kontrol edilememesinin daha kötü alışkanlıklara yol açacağını ve neredeyse tamamının kötü sonuçları olacağını ifade eder (Plut. Mor. 464B).

Genel olarak Plutarkhos'un eserine bakıldığında tarihsel bir figürünün aktarımından ziyade ahlaki ders vermek amacıyla aktarılan bir metin görülmektedir. Plutarkhos'un şahsının ve döneminde etkili olan 2. Sofistik düşüncenin bütün etkileri yukarıda örneklerle gösterildiği gibi eserine yansımıştır. Bu açıdan çizilen Büyük İskender tablosunun tarihselliği sorunlu görünmektedir. Nitekim eserin birçok noktasında Büyük İskender'in övgü ve yergi sebepleri Platoncu ideallere bağlı olarak çizilmiş; eğitimi ve eylemleri itibarıyla Platoncu öğretiyile uygunluk ve zıtlık çizgisi takip edilmiştir. Bu bağlamda Plutarkhos'un Büyük İskender'inde Platon'un filozof-kral idealine göre eğitildiği fakat ilerleyen süreçte bazı yönlerinden dolayı bu yolu kaybettiği ön plana çıkar; bu durum hem ideal hükümdarın ön plana çıkacak özelliklerini hem de yapmaması gereken işaretleri gösterir. Felsefi altyapısının yanı sıra Plutarkhos'un bazı olayların tek aktarıcısı olması ve detaycı anlatımları açısından en önemli Büyük İskender kaynaklarından birisidir. Aktardığı bilgiler hususunda en sık kullandığı kaynak olan mektupların bugün tamamen güvenilir kabul edilmemesi, Plutarkhos'un anlatımlarının değerini sarsmıştır. Buna karşın yukarıda ifade edildiği gibi yapılan yeni keşifler bu konudaki değerlendirmeleri değiştirebilmektedir. BRIANT "Epey umutsuz biçimde Plutarkhos'a inanmaya ya da inanmamaya mecburuz veya onun tarih hakikat kaygısıyla mı yoksa edebiyatta parlama arzusuyla mı hareket ettiğini tahmin etmeye!" (BRIANT 2019: 14) şeklinde Plutarkhos'un güvenilirliğini değerlendirir. Flavius Hanedanı'nın katı yönetimi ve ardından gelen Antoninuslar'ın refah döneminde (M.s. 98-193) [özellikle İmparator M.s. 98-117 yıllarında hüküm sürmüş Traianus döneminde] Büyük İskender imgesi ön plana çıkmıştır. Büyük İskender hakkında yazılan ve günümüze ulaşmış önemli eserlerin bu süreç içerisinde yazılmış olması, "imitatio Alexandri" (= İskender Taklidi) şeklinde adlandırılan yeni yorumlara vesile olmuştur (ASIRVATHAM 2022). Bizim kanaatimizce, Plutarkhos'un Büyük İskender'i Flavius Hanedanı'nın (M.s. 69-96) merkezîyetçi ve katı yönetimine karşı eleştiri niteliği taşıyan ve ideal imparatorun nasıl olması gerektiğini göstermeyi hedefleyen bir tarih eseridir. Eserin tarihi bir kaynak olarak önemi mühim olmakla birlikte ahlaki ders verme amacının altında kalmıştır.

III. L. Flavius Arrianos (Λούκιος Φλάβιος Ἀρριανός) – Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασεως

III.I. Yazarın Hayatı ve Şahsiyeti

Kaynaklarda tam ismi Lucius Flavius Arrianos "Ksenophon" (Λούκιος Φλάβιος Ἀρριανός Ξενοφών) olarak geçmektedir ve M.s. 85-95 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir¹⁴⁸. Hakkında edindiğimiz bilgilerin önemli bir kısmını kendi yazdığı eserlerinde aktardıkları ile Lucianus (ca. M.s. 115-180),

¹⁴⁸ BOSWORTH 1980: 1; STADTER 1980: 2.

Cassius Dio (ca. M.s. 150-235)¹⁴⁹, Phoitus (M.s. 810-893) ve Souda Ansiklopedisi'nden öğrenmekteyiz. Antik yazarların dışında epigrafik malzemeler de hem siyasi kariyeri hem de kişiliği hakkında birçok bilgi vermektedir¹⁵⁰. Arrianos'un günümüze ulaşmamış kaynaklarını içeren bütün fragmanları da A. G. ROSS ve G. WIRTH editörlüğünde "Scripta Minora Fragmenta Vol. II: Flavius Arrianus Scripta" eserinde yayımlanmıştır (ROOS – WIRTH 2022).

İsminde bulunan Lucius, praenomen'i ve Flavius nomen'i ailenin Roma vatandaşı oldukları dönemin Flavius Hanedanlığı (M.s. 69-96) olabileceğine işaret etmektedir. Arrianos cognomeni'nin ise evlilik yoluyla geçmiş olabileceğine¹⁵¹ veya anne tarafından Arria gens'i ile bağlantısı olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır (PELHAM 1896: 626). Ksenophon ismi ise bazı eserlerinde kendi ismi yerine kullandığı bir mahlas gibi görünmektedir. Photios, Arrianos'tan aktardığı Παρθικά (= Parthika) adlı eserinin özeti içerisinde O'nun kendisine "Genç Ksenophon" (Ξενοφῶν νέον) şeklinde hitap ettiğini ifade eder (Phot. Bibl. 58). Περίπλους Εὐξείνου Πόντου (= Karadeniz Seyir Defteri) eseri içerisinde Ksenophon'dan (ca. M.ö. 430-350) "Yaşlı Ksenophon" şeklinde bahsederek kendisinin Genç Ksenophon olduğunu vurgulamıştır (MÜLLER 2022: 147); Κυνηγετικός (= Avcılık Üzerine) eseri içerisinde gençliğinden itibaren kendisinin Ksenophon ile aynı alanlara ilgi duyduğunu ifade etmiştir (STADTER 1967: 157); ayrıca Souda'da "Genç Ksenophon" şeklinde de anıldığından bahsedilmektedir (Suda al. 3868).

Önemli yazarlardan birisi olan Libanios¹⁵² Nikomedeia'da Demeter kültünün büyük saygı gördüğünü vurgulamaktadır¹⁵³; nitekim bu açıdan Arrianos'un erken yaşlarında Nikomedeia'da önemli bir tanrıça olan Demeter ve kızı Kore'nin rahipliği yapması dikkate şayandır (BOSWORTH 1972: 173). Yalnızca genç yaşındaki önemli rahiplik görevine bakarak dahi ailesinin üst-sınıfa mensup olduğunu ve Roma aristokrasisi ile bağlarının kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür (STADTER 1980: 4). Yapmış olduğu bu rahiplik görevi BOSWORTH tarafından Arrianos'un cursus honorum'unun bir başlangıcı kabul edilirken (BOSWORTH 1972: 184), STADTER Roma'da aldığı memuriyetleri başlangıç kabul etmektedir (STADTER 1980: 11). Biz de STADTER'in fikrine bu noktada katılmaktayız.

Çağdaş birçok aristokrat genç gibi Arrianos da felsefe eğitimi almak için Nikopolis'e (= Niğbolu), filozof Epiktetos'un (ca. M.s. 55-125/130) yanına gitmiştir. Epiktetos'un takipçisi olduğu stoa felsefesi, Kıbrıslı Zenon (ca. M.ö. 335-263) tarafından oluşturulmuş (Diog. Laert. vii 5) ve kendi içinde 3 ana öğretille temellendirilmiştir: Mantık, fizik ve etik (Diog. Laert. vii 40). Epiktetos bu temellendirmelerden özellikle Stoacı etik üzerine ilgilenmiştir (STADTER 1980: 22-23); fakat etiğin anlaşılması için mantığın kaçınılmaz gereklilik olduğunu da ifade etmiştir (Arr. Epict. diss. lii). Epiktetos etik çalışmasını kendi içerisinde üç eğitime ayırmıştır: Duyguları eğitmek, ölçüye uygun davranmak ve yargılardaki yanlışları engellemek için akli eğitmek (Arr. Epict. diss. iii 2). Etiğin geliştirilmesi için uygulanan bu eğitime bakarsak Epiktetos'un teorik çalışmaların pratiğe dökülme zorunluluğunda olduğunu düşündüğünü anlayabiliriz. Nitekim kendisi de felsefe eğitiminin konuşulacak bir şey değil gösterilecek bir şey olduğunu ifade etmiştir (Arr. Epict. diss. xlvi).

¹⁴⁹ Cassius Dio'nun günümüze ulaşmayan bir Arrianos biyografisi olduğu aktarılır bk. Suda del. 1239; DANA – DANA 2014: 18.

¹⁵⁰ Arrianos hakkındaki yazıtların genel değerlendirmesi için ve görevleri hakkında bk. OLIVER 1982; BAZ 2014.

¹⁵¹ STADTER 1980: 2; DANA – DANA 2014: 18.

¹⁵² M.s. IV. yüzyılda yaşamış Antiokheia doğumlu hatip ve yazardır. Bk. HOWATSON 1984.

¹⁵³ Demeter kültünün Nikomedeia'daki önemi hakkında detaylı bilgi için bk. DANA – DANA 2014: 23.

Arrianos, Epiktetos'tan aldığı eğitimi M.s. 107-109 yılları arasında sürdürmüştür¹⁵⁴ ve kendisi de yaşadığı dönemde de bir filozof olarak anılmıştır: Kaynaklarımızdan Cassius Dio, Arrianos'un filozofluğundan övgüyle bahsetmektedir; Themistius (ca. M.s. 317-388), filozof olarak kişiliğini ön plana çıkarmaktadır (BOSWORTH 1972: 165-166); Souda Ansiklopedisi kendisinden filozof sıfatıyla bahsetmektedir (Suda al. 3868); ayrıca Korinthos ve Atina'da kendisinden filozof olarak bahseden onurlandırma yazıtları bulunmuştur¹⁵⁵.

Arrianos'un kaleme aldığı bilinen iki tane felsefi eser bulunmaktadır: Διατριβαί (= Söylevler) ve Ἐνχειρίδιον (= Rehber). Bu iki eser Arrianos'un Epiktetos'un derslerinde tuttuğu şahsi notları ve Epiktetos'un görüşlerinin bir özeti olarak yorumlanmakla birlikte bu eserlerin içinde Arrianos'un kendi görüşlerini de ifade ettiği düşünülmektedir (LALANNE 2014: 57). Bu noktada Epiktetos'tan günümüze eser kalmaması ana sorunu yaratmaktadır. Epiktetos'un kendisine ilham kaynağı olarak Sokrates'i alması hiçbir eser vermediği şeklinde yorumlanmıştır¹⁵⁶; buna karşın Souda Ansiklopedisi Epiktetos'un birçok eser kaleme aldığını aktarır (Suda eps. 2424). Bu açıdan eğer Epiktetos birçok eser yazdıysa Arrianos'un yazdıklarının Epiktetos'un görüşlerinin aktarımı olduğu yorumu hatalı olacaktır.

Arrianos'un Epiktetos'tan aldığı eğitim sonrasındaki kariyeri oldukça boşluklarla doludur. Bugüne ulaşan kaynakların eksikliği, bir bütün olarak kronolojiyi takip etmemize engel teşkil eder. Roma'da siyasi yükselişinin tam olarak hangi noktada başladığını bilmek oldukça zordur; fakat M.s. 110 yılında, Nikopolis'ten dönen Arrianos'un, equester olarak Noricum ve Pannonia Eyaletleri'nde görev aldığı düşünülmektedir (BOSWORTH 1988: 18). M.s. 112-117 yılları arasında Arrianos'un en yakınında bulunan kişi ise C. Avidius Nigrinus'tur. Nigrinus'un felsefeye ve Helen düşüncesine karşı olan ilgisi Arrianos'u himayesine almasını sağlamıştır; ayrıca Arrianos'un ailesi ile de dostluğu olduğu düşünülmektedir¹⁵⁷. Delphoi'da bulunan bir yazıtta, Nigrinus'un M.s. 111-114 arasında yapmış olduğunu Akhaia Eyaleti'ndeki valiliği sırasında Arrianos'un da onun yanında danışmanlığını yaptığı görülmektedir (STADTER 1980: 8). M.s. 112 yılında Hadrianus'un Atina arkhon'u olması, Arrianos ile Hadrianus arasındaki ilişkilerin devam ettiği şeklinde yorumlanabilir (SYME 1982: 185).

M.s. 114-117 arasının Traianus'un düzenlemiş olduğu Parth Seferi'ni kapsamı ve Arrianos'un Parthika isimli eserinde bu seferi anlatması tarihçilerin Arrianos'un seferde olup olmadığını düşünmeye itmiştir. STADTER, Arrianos'un eserinin içerisinde verdiği detayların bizzat bulunduğu işaret ettiğini savunmakla birlikte, Ioannes Lydus'un (ca. M.s. 490-?) Arrianos'un Traianus döneminde komutanlık yaptığına dair aktarımını da kaynak göstermektedir¹⁵⁸. SYME ve BOSWORTH ise bu teoriyi kabul etmeyerek Ioannes Lydus'un sorunlu bir kaynak olduğu vurgulamışlar ve Ioannes'in kullandığı kaynaklara eklemeler yaptığını savunmuşlardır¹⁵⁹. Eserin incelendiği bölümde bu tartışmaya daha detaylı olarak değinilecektir.

¹⁵⁴ STADTER 1980: 29. Eğitim sürecine ilişkin daha detaylı bilgi için bk. LALANNE, 2014: 53-54.

¹⁵⁵ STADTER 1980: 32; BOSWORTH 1980: 5; Syme 1982: 182.

¹⁵⁶ LALANNE 2014: 60. Ayrıca Souda Ansiklopedisi'nde metot olarak Sokrates ile benzeştirilmiştir.

¹⁵⁷ STADTER 1980: 7; SYME 1982: 185.

¹⁵⁸ Lydus, Mag. iii 48; STADTER: 1980: 9. BOSWORTH 1988: 20.

¹⁵⁹ SYME 1982: 188-189; BOSWORTH 1983a. Παρθικά (= Parthika) eseri üzerine yapılan bu tartışmada yakın dönem kaynaklar STADTER'in görüşlerini kabul etmiş görünmektedir bk. FREE 2022: 120.

Arrianos'un Traianus'un öldüğü M.s. 117 yılında nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir: O sırada Syria yöneticiliğinde bulunduğu dair görüşler de bulunmaktadır¹⁶⁰. Traianus'un ölümü sonrasında (M.s. 117) Arrianos'un hamisi konumunda olan Nigrinus da Hadrianus taraftarı olan birkaç eski senatör tarafından öldürülmüştür (STADTER 1980: 7); bu durumun ana sebebi ise Nigrinus'un kendisini Traianus'un ardılı olarak ön plana çıkarması ve Traianus'un da bu duruma yaşarken niyetli olduğu görüşleridir¹⁶¹. Hamisinin öldürüldüğü göz önüne alındığında Syria valisi olmasının pek mümkün olmadığı görülmektedir. Bu gelişmeler sonrasında Arrianos M.s. 117-120 yılları arasında memleketi olan Nikomedeia'ya geriye dönerek rahiplik görevine devam etmesi daha muhtemeldir¹⁶².

Arrianos'un M.s. 120 yılında, bir dostu ve imparator olan Hadrianus'un desteğiyle Senato'ya katıldığı bilinmektedir¹⁶³. M.s. 120/121-130/131 yılları arası hakkında ise bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır ve bu dönemde Arrianos'un Roma siyasi hayatında yükseliş ve düşüşleri olduğu düşünülmektedir. Hangi görevlerde bulunduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Baetica'da (Hispania) bulunan bir yazıtın Arrianos'a ait olduğu düşünülmektedir. Tanrıça Artemis için bir adak yazıtı olan bu buluntuda "Proconsul Arrianus" isminin geçmesi, Helence bir şiir bulunması ve adak olarak av hayvanlarının kullanılması, Arrianos'un M.s. 125 yılı civarında burada bulunduğunu göstermiştir¹⁶⁴.

M.s. 125 civarında Baetica'da olan görevinin ardından Arrianos'un herhangi bir resmi görevde bulunduğu dair herhangi bir veri elimizde bulunmamaktadır; fakat bu noktada Avcılık Üzerine eserinde aktardığı Africa'da bulunan kişiler hakkındaki bilgiler ve İmparator Hadrianus'un M.s. 128 yılında Africa turu yapmış olması, Arrianos'un da imparator ile bu seyahate katılmış olduğu yorumunu ortaya çıkarmıştır (BOSWORTH 1988: 22).

M.s. 129 veya 130¹⁶⁵ yılında Roma'da consul olan Arrianos, bu görevinin ardından M.s. 137 yılına kadar bulunacağı Cappadocia Eyaleti'ne legatus olarak gönderilmiştir (BOWERSOCK 1967). Bu vazifesi sırasında anavatanı olan Nikomedeia'da ve Hierapolis'te adına bir onurlandırma yazıtı dikilmiştir¹⁶⁶. M.s. 131/132 yılında bir Karadeniz seyahati gerçekleştirmiş ve bu seyahati kaleme almıştır: Karadeniz Seyir Defteri. Yazmış olduğu eser aynı zamanda bir "rapor mahiyetinde" İmparator Hadrianus'a sunulmuştur¹⁶⁷. Traianus'un döneminde Parthlar'a karşı yapılan savaşlar ve Hadrianus'un selefiyle aynı sebeplerden bölgeye önem vermesi açısından, Arrianos'un yapmış olduğu bu seferin diplomatik olduğu

¹⁶⁰ Bu görüşten bahseden BOSWORTH, bu ihtimalin olabileceğini fakat herhangi bir ciddi temele dayanmadığını ifade eder bk. BOSWORTH 1988: 20.

¹⁶¹ STADTER 1980: 7; SYME 1982: 185.

¹⁶² SYME 1982: 190; DANA – DANA 2014: 24.

¹⁶³ BOSWORTH 1980: 2; STADTER 1980: 187.

¹⁶⁴ BOSWORTH 1976b. Konu hakkında bilgi için bk. STADTER 1980: 53-55; SYME 1982: 190; OLIVER 1982: 123.

¹⁶⁵ Suda al. 3868; STADTER, 129 yılını savunurken (1980: 11); BOSWORTH ve SYME 130 yılının da olabileceğini ifade eder (1980: 2; 1982: 183).

¹⁶⁶ Nicomedeia'da dikilen yazıt için: TAM IV,1 41a; STADTER 1980: 15; DANA – DANA 2014: 24. DANA – DANA; Hierapolis'te dikilen yazıt için: BAZ 2007. Arrianos hakkında Nikomedeia'da bulunan tek yazıtın bahsedilen onurlandırma yazıtı olması ve kararın akrabası olan P. Aelius Polemeanos Hermodoros'un teklifiyle alınması sebebiyle, Arrianos'un akrabasının Roma vatandaşlığına geçişini kolaylaştırdığını ve yazıtın da bu sebeple dikildiğini ifade eder (DANA – DANA 2014: 24).

¹⁶⁷ PELHAM 1896: 629; STADTER 1980: 33; BOSWORTH 1993: 142. Rapor değerlendirmesi için bk. ARSLAN 2005.

düşünülmektedir. Nitekim eseri içerisinde gittiği bölgeler hakkında vermiş olduğu istihkam ve mühimmat bilgileri bu görüşü desteklemektedir¹⁶⁸.

M.s. 134/135 yıllarında ise, Kafkas halklarından birisi olan Alanlar ile Roma arasında bir savaş ortaya çıkmıştır: Cassius Dio, Arrianos'un yönettiği bu savaş hakkında bilgiler vermiş (Cass. Dio. lxxix 15) ayrıca Arrianos'un kendisi de “Ἐκταξίς κατ' Ἀλανῶν / Ἀλανική (= Alanlar'a Karşı / Alanike)” eserinde bu olayı aktarmıştır. Yapılan savaşın bütün detayları bilinmemektedir ve bu durum bazı sorunları doğurmuştur. Özellikle bahsedilen dönemde Roma ve Alanlar arasında bir barış süreci olduğu düşünülmektedir (BOSWORTH 1977: 219-232) ve gerçekleşen olayın savaş denemeyecek kadar küçük bir olay olması ihtimalini düşündürmektedir (LALANNE 2014: 65). Epigrafik veriler sayesinde M.s. 137 yılında, İmparator Hadrianus'un ölümünden kısa süre önce, legatus'luk görevinin sonlandığını bilmekteyiz¹⁶⁹; buna karşın bu görevin ardından tam olarak ne yaptığı bilinmemektedir¹⁷⁰.

Arrianos'un M.s. 145/146 yılında Atina'nın onursal vatandaşı olması ve eponymos arkhon'luk görevinde bulunması açısından, Cappadocia Eyaleti'ndeki legatus'luk görevinin ardından Atina'ya yerleştiği düşünülmektedir¹⁷¹. Hadrianus'un Atina'ya L. Aemilius Iuncus'u corrector sıfatıyla ataması Atina'da gelişen durumlar hakkında imparatorların bilgi sahibi olmaya devam ettiklerini gösterir niteliktedir. Bu açıdan Arrianos'un Atina'da yerleşmesinin yalnızca bir emeklilik durumu değil aynı zamanda imparatorluk görevi olduğu düşünülmektedir (IG II², 2045, 9).

Atina'ya ne zaman gittiğini ve ne kadar süre orada kaldığını tam olarak bilinmemektedir; fakat arkhon'luk görevinden sonra kent meclisinde bulunduğu bilinmektedir ve M.s. 166/167-179/180 yılları arasında da birçok kez ismi geçmektedir (IG II², 2045, 9). Bununla birlikte modern araştırmacılar, genellikle genç kişilerin oluşturduğu bu mecliste seksen yaşındaki eski bir arkhon olan Arrianos'un değil, M.s. 166 yılı itibarıyla onun yerine çocukları veya torunları olabileceğini düşünmektedir¹⁷². Bu bağlamda Arrianos'un, kesin ölüm tarihi ve yeri bilinmemekle birlikte, M.s. 147-160 yılları arasında Atina'da öldüğü kabul edilebilir.

III.II. Yazarın Eserleri¹⁷³

Βιθυνιακά / Βιθυνικά¹⁷⁴ (= Bithyniaka / Bithynika): Günümüze ulaşmamış olan eser, Photios'un aktarması sayesinde bilinmektedir (Phot. Bibl. 93); ayrıca bu esere ait farklı el yazmalarından günümüze

¹⁶⁸ Arr. per. p. E. iii; vi vd. BOSWORTH, Arrianos'un eserinde bulunan bazı anakronizm ve coğrafya hatalarından dolayı eserin güvenilirliğini sorgulamıştır (1993).

¹⁶⁹ BOSWORTH 1980: 3; BOSWORTH 1988: 23.

¹⁷⁰ Birçok kaynak Roma memuriyetinin bu noktada bittiğini savunurken HARRER buradan sonra Syria Eyaleti'nde yöneticilik yaptığını ifade etmektedir. Syria Eyaleti yöneticiliği fikri özellikle Lucianus'un “De Morte Peregrini” eserinde Syria Eyalet valisinin felsefe bilgisini övmesinden kaynaklanmıştır; buna karşın bu konu hakkında elimizde başka bir veri bulunmamaktadır. Bk. HARRER 1916.

¹⁷¹ BOSWORTH 1972: 172; STADTER 1980: BOSWORTH 1980: 3; 17; SYME 1982: 203.

¹⁷² STADTER 1980: 17; BOSWORTH 1980: 3.

¹⁷³ Yazarın eserlerinin tarihlenmeleri ihtilaflı olduğu için başlık altında anlatılacak olan eserler Helence alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir ve sonraki başlığı oluşturacak olan Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις (= İskender Anabasisi) eseri listeye dahil edilmemiştir.

¹⁷⁴ Eserin kabul gören iki yazımı bulunmaktadır ve uzmanlar bu ikisinden birisini kullanmaktadır. Konu hakkında bk. DANA – DANA 2014: 26.

ulaşan fragmanlar da bulunmaktadır¹⁷⁵. Arrianos, eserinde kendi ülkesinin tarihini yazmıştır; bu tarih bölgenin mitolojik kahramanı Astakos'un yüceltilmesinden başlayarak son kralı olan IV. Nikomedes'e kadar ilerler ve Roma'ya krallığın geçiş sürecini aktarır¹⁷⁶. Eserin içerik bakımından Helen inancı ile Roma ve Bithynia arasındaki siyasi olaylarla çeşitli bağlantılar kurması, Helen düşüncesi ile Roma siyasi işleyişi arasında bir kaynaştırma yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır (KOULAKIOTIS 2014: 95). Photios'a göre eser 8 kitaptan oluşmaktadır ve yine ona göre adı geçen eser Timoleon'a Karşı, Dionysios'a Karşı ve İskender Anabasisi eserlerinin ardından yazılmıştır (Phot. Bibl. 93). STADTER, eserin M.s. 120 yılı civarında (STADTER 1980: 155-163; 187), BOSWORTH ise M.s. 125 yılından biraz sonra yazıldığını ifade eder¹⁷⁷.

Διατριβαί (= Söylevler)¹⁷⁸ ve Ἐνχειρίδιον (= Rehber)¹⁷⁹: Arrianos'un kaleminden çıkmasına karşın, hocası Epiktetos'un derslerinden ve diyaloglarından oluşan Söylevler kitabı ve Stoacı felsefi görüşün bir el kitabı olarak da kullanılabilir Rehber kitabı, Arrianos'un filozof olması hususunda tartışmalar çıkmasına sebep olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere antik dünyada Arrianos bir filozof olarak anılmaktaydı¹⁸⁰; bu bağlamda bu eserlerin yalnızca Epiktetos'tan aktarma olmadığını, Arrianos'un görüşlerini yansıttığı yorumu bulunmaktadır (LALANNE 2014). İki eser de Arrianos'un kaleme almış olduğu diğer eserlerin aksine Koine Helencesi¹⁸¹ ile yazılmıştır; bu açıdan Arrianos bu felsefi eserlerinde hocası Epiktetos'un görüşlerinin bir yansıması olarak ağdasız bir dil kullanmıştır. Arrianos'un bu lehçeyi kullanması, hocası Epiktetos'un dersinin doğrudan verildiği şekli yansıttığı için oldukça eşsiz bir eser olarak değerlendirilmiştir (OLDFATHER 1954). Stoa felsefesinin Geç Dönem Stoa Felsefesi veya Roma Stoası olarak adlandırılan bölümü açısından bu eserler temel kaynak niteliği taşımaktadır; nitekim Seneca ve Marcus Aurelius'tan sonra elimize ulaşan bu dönemin Stoa felsefesini yansıtan en önemli kaynaklardır. Arrianos, arkadaşı L. Gellius'a yazdığı mektubunda bu eserleri "yazma sebebinin özgür ve ikna edici bir konuşmanın anısını saklamak olduğunu" ifade etmektedir (Arr. Epict. diss. i 1-2). Tam hali 8 kitaptan oluşan Söylevler'in günümüze yalnızca 4 kitabı ulaşmıştır; Rehber kitabı ise bazıları uzun ve detaylı bazıları kısa paragraflar içeren 53 başlıktan oluşmaktadır. Eserlerin tam olarak hangi tarihte yazıldığı bilinmemekle birlikte, Epiktetos'un derslerinin bir aktarımı olarak yazılan Söylevler'in Arrianos'un eğitimini sürdürdüğü M.s. 107-113 yılları arasında; Rehber kitabının ise Arrianos'un öğrendiklerini derleyip tamamladığı bir eser olarak, M.s. 117-138 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir (LALANNE 2014: 57-58).

¹⁷⁵ Bu fragmanlar Bizanslı Stephanos, Selanikli Eusthathios ve Jean Tzetzes gibi düşünürlerin aktarımlarından gelmektedir. Detaylı bilgi için bk. DANA – DANA 2014: 26.

¹⁷⁶ Phot. Bibl. 93; KOULAKIOTIS 2014: 91.

¹⁷⁷ BOSWORTH 1988: 28-29. BOSWORTH tarihleme konusunda önce M.s. 115-120 arasını belirtmiştir; fakat daha sonra referans olarak aldığımız eserinde bu tarihlemeği değiştirmiştir, bk. BOSWORTH 1972: 185.

¹⁷⁸ The Loeb Classical Library edisyonu olan W. A. OLDFATHER çevirisinde "Discourses" olarak çevrilmiştir bk. 1925; 1946; 1956. Türkçeye farklı dönemlerde farklı şekillerde çevrilmiş olmakla birlikte, gerekli görüldüğünde tercih ettiğimiz çeviri Şule Yayınları'ndan 2023 yılında yayımlanan Y. KURTKAYA "Söylevler" çevirisi olmuştur.

¹⁷⁹ The Loeb Classical Library edisyonu olan W. A. OLDFATHER çevirisinde "Manuel" veya "Handbook" olarak çevrilmiştir bk. 1925; 1946; 1956. Türkçeye farklı dönemlerde farklı şekillerde çevrilmiş olmakla birlikte, gerekli görüldüğünde tercih ettiğimiz çeviri Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nda 2019 yılında yayımlanan C. ÇEVİK "Enkheiridion" çevirisi olmuştur. Diğer eserler birer birer incelenmesine karşın Söylevler ve Rehber eserlerinin birlikte incelenme sebebi, iki eserin de aynı felsefi görüşün aktarımını sağlaması ve birbirinin tamamlayıcısı niteliğinde olmasıdır.

¹⁸⁰ Suda 3868; BOWERSOCK 1967.

¹⁸¹ Helenistik Dönem içinde gelişen ve Helencenin anlaşılması basit bir formu olarak çoğunluk tarafından kullanılan ve anlaşılabilir bir lehçedir. Bk. HOWATSON 1984.

Ἑκταξίς κατ' Ἀλανῶν / Ἀλανική (= Alanlar'a Karşı / Alan Tarihi): Tek kitaptan oluşan eserin amacını açıklayan bir giriş bölümü bulunmamaktadır ve sonuç bölümü günümüze ulaşmamıştır¹⁸². Bu eksiklikler göz önüne alındığında Arrianos'un diğer eserlerine kıyasla, oldukça kısa bir eser olduğu görülür (STADTER 1980: 46); bu sebeple Hadrianus'a sunulmuş bir rapor olduğu düşünülmektedir¹⁸³. Adı geçen eser iki ana bölümden oluşmaktadır: Ordu komutanlarının ve mevkilerinin anlatıldığı bölüm (i – x) ve savaşın betimlemelerinin olduğu bölüm (xi – xxxi) (BOSWORTH 1993: 264). Eser içerisinde Arrianos, Ksenophon'un "Kyropaedia" eserindeki birçok nokta ile ortak bir zemin kurmuştur¹⁸⁴; ayrıca aktardığı askeri bilgiler açısından yine Arrianos'un yazmış olduğu İskender Anabasisi ile de benzerlikler taşımaktadır¹⁸⁵. Arrianos'un Cappadocia Eyaleti'nde legatus olduğu ve Alanlar ile savaşın çıktığı M.s. 135-137 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir¹⁸⁶.

Ἰνδική (= Indike): Eser tek kitaptan ve iki bölümden oluşmaktadır: Hindistan'ın tasviri ile Nearchos'un Hindistan'dan Basra Körfezi'ne ve Büyük İskender'in ise Babil'e dönüş yolculuğu (HAMMOND 1999: 239). Hindistan tasviri konusunda Nearchos, Megasthenes¹⁸⁷, Ktesias, Onesikritos ve Eratosthenes¹⁸⁸ gibi yazarlardan faydalanılmıştır. Arrianos, İskender Anabasisi eseri içerisinde Hindistan konusundaki bazı noktaları başka bir eserinde aktaracağını söylediği için Indike'nin Anabasis'ten daha sonra yazıldığını bilmekteyiz (Arr. an. v 5; vi 28); nitekim bu sebeple eser, modern araştırmacılar tarafından daima İskender Anabasisi'nin tamamlayıcı bir parçası olarak görülmüş ve iki eser aynı kitap içerisinde yayımlanmıştır¹⁸⁹. Hindistan, Helen-Roma kültüründe oldukça ilgi duyulan fakat çok az bilinen bir bölgeydi; Arrianos'un Hindistan tasvirini oluşturan bölümündeki birçok egzotik unsurun da muhtemelen okuyucuda ilgi uyandırmak ve dikkatlerini çekmek için yazıldığı düşünülmektedir. Coğrafi tasvirlerin aktarılmasının ardından Arrianos, dönüş yolculuğu sırasında Büyük İskender'in zorluklar karşısında yüksek ahlak gösterdiği vurgulanmıştır (LIOTSAKIS 2019: 99-123); hem coğrafi anlatımı hem de Hindistan'dan geri dönüş yolculuğu hakkında verdiği bilgiler ışığında Indike, Arrianos'un İskender'in seferinin heybetli ve çığır açıcı doğasına dair romantik bir tasviri olmuştur (LIOTSAKIS 2020: 62).

Κυνηγετικός (Avcılık Üzerine): Eserin içeriği, nasıl avlanılacağı ve bu konuda neler yapılması gerektiği üzerinedir; nitekim bu amaçla birçok köpek ve at türünün avlarda nasıl kullanılması gerektiği de izah edilmiştir (STADTER 1976: 163). Eserin tam olarak hangi tarihte kaleme alındığı bilinmemekle birlikte, Arrianos'un kariyerinin geç dönemlerinde ve Atina'da olduğu sırada yazıldığı düşünülmektedir¹⁹⁰. Antik çağdan günümüze ulaşmış avcılık üzerine yazılmış tek el kitabıdır (STADTER 1976: 157). Atinalı ünlü tarihçi Ksenophon'un aynı isimli günümüze ulaşmamış olan eserine bir ek veya düzeltme olarak

¹⁸² BOSWORTH 1993: 264. Daha detaylı bilgiler için bk. ROSS – WIRTH 2002.

¹⁸³ STADTER 1980: 48; BOSWORTH 1993: 266.

¹⁸⁴ Kyropaedia eserinde Kyros, komutanlarının isimlerine özellikle dikkat eder ve astlarını bilmenin önemini vurgular. Daha detaylı örnekler için bk. BOSWORTH 1993: 265.

¹⁸⁵ STADTER 1980: 49-50; BOSWORTH 1993: 271-272.

¹⁸⁶ STADTER 1980: 46; 177; BOSWORTH 1993: 228.

¹⁸⁷ Arr. Ind. iii 15; HAMMOND 1999: 239.

¹⁸⁸ Arr. Ind. iii 1-6; LIOTSAKIS 2019: 100.

¹⁸⁹ E. J. CHINNOCK çevirisinden (1893) bugün en çok kullanılan Loeb serisinin P. BRUNT çevirisine (1983) kadar birçok çeviride birlikte yayımlanmışlardır.

¹⁹⁰ STADTER 1967: 160; STADTER 1980: 52-53; BOSWORTH 1993: 233.

yazılmıştır¹⁹¹; nitekim Arrianos eser içerisinde Ksenophon'dan “diğer Ksenophon” olarak bahsetmiş (Arr. cyn. i 4) ve eser boyunca Ksenophon tarzında bir dil kullanmıştır (BOSWORTH 1993: 274).

Παρθικά (= **Parthika**): Günümüze ulaşmayan fakat Photios aracılığıyla (Phot. Bibl. 58) bilgi sahibi olduğumuz eser, 17 kitaptan oluşmaktadır: Parthların bir kavim olarak ortaya çıkışlarından (I-VII) Arrianos döneminde gerçekleşen Traianus'un Parth Seferi'ne (VII-XIV) kadar olan süreyi kapsar¹⁹². Arrianos'un Parth Seferi hakkındaki aktarımları günümüzde bazı tartışmalara sebep olmuştur: BOSWORTH, Arrianos'un seferde bulunmadığını (BOSWORTH 1983a); STADTER ise sefere katılmış olduğunu savunur (STADTER 1980: 9). Arrianos'un sefer katıldığına dair en önemli kaynak Ioannes Lydus'tur ki STADTER bu kaynağı referans olarak Arrianos'un seferde olduğu aktarır (Lydus, Mag. iii 48). BOSWORTH, Ioannes Lydus'un eserindeki referanslarını inceleyerek bu eserlerin bir tarihsel tenkidini yapar; sonuç olarak Lydus'un referansları birçok eserin özetlerinin incelenmesinden oluşmaktadır ve bizzat Parthika'yı gösterdiği referanslar, eser elimizde bulunmadığı için, değerlendirilemezdir (BOSWORTH 1983a: 267-271). Arrianos, giriş kısmında kendisinden “Genç Ksenophon” diye bahsetmektedir (STADTER 1967: 155); ayrıca Photios bu eser hakkında yazarken Arrianos'a “Genç Ksenophon” denildiğini ve Ksenophon'un iyi bir taklitçisi olduğunu aktarmaktadır (Phot. Bibl. 58).

Περίπλους Εύξεινου Πόντου (= **Karadeniz Seyir Defteri**): M.s. 131 yılında, Arrianos'un Cappadocia Eyaleti'ne gönderilmesinin hemen ardından kaleme alındığı düşünülmektedir¹⁹³. Eser bir mektup üslubu taşısa da Hadrianus'un vermiş olduğu bir göreve hizmet etmek için yazıldığı değerlendirilmiştir¹⁹⁴; keza eser içeriğinde birçok askeri teknik bilginin teftişi ve durumu açıklanır¹⁹⁵. İçerik bakımından üç ana parçaya ayrılabilir: Sebastopolis – Trapezus (I-XI), Trakya Boğazı (İstanbul Boğazı) – Trapezus (XI-XVI) ve Sebastopolis – Byzantium (XVIII-XXV) (STADTER 1980: 35). Eser içerisinde birçok noktada Ksenophon anılmaktadır¹⁹⁶; ek olarak bu değinmelerden birinde “Yaşlı Ksenophon”¹⁹⁷ sıfatını kullanan Arrianos kendisinin “Genç Ksenophon” olduğunu vurgulamış görünmektedir. STADTER, Ksenophon'un isminin birçok defa anılmasına karşın bu eserin Ksenophon'un eserleri ile değil Nearkhos'un Hindistan'tan dönüş yolunu anlattığı eseriyle benzer olabileceğini öne sürmüştür (STADTER 1980: 34); BOSWORTH ise Ksenophon'un Anabasis eserinin Karadeniz kısmından esinlendiğini öne sürmüştür (BOSWORTH 1993: 244-245). BOSWORTH ayrıca bu eserin aktarımlarında coğrafi hatalar bulunduğu¹⁹⁸ ve Arrianos'un bu hatalarının, eserin göstermelik ve gönülsüz olarak yazılmış olabileceğine işaret ettiğini savunur (BOSWORTH 1993: 249).

Τὰ κατὰ Δίωνα (= **Dionysios'a Karşı**) ve **Τὰ κατὰ Τιμολέοντα** (= **Timoleon'a Karşı**): İki eser de günümüze ulaşmamıştır; eserlerin varlığını gösteren en eski kaynak Photios'un Bithyniaka eserini anlattığı pasajdır (Phot. Bibl. 93) ve henüz Photios'un döneminde bile kayıp olduğu düşünülmektedir (BOSWORTH 1972: 164). Dionysios'a Karşı adlı eserde Syrakousai hükümdarı I. Dionysios'un (ca. M.ö. 430 – 367) faaliyetlerini anlatırken; Timoleon'a Karşı adlı eserde ise Syrakousai tiranı olan II. Dionysios'un faaliyetlerini engellemek için M.ö. 345'te gönderilmiş olan Korinthoslu Timoleon'un (ca.

¹⁹¹ STADTER 1967: 156; BOSWORTH 1993: 234. Ksenophon'un eserinin fragmanları ve Arrianos'un eserinin karşılaştırması için bk. STADTER 1976.

¹⁹² Phot. Bibl. 58; STADTER 1980: 137-138.

¹⁹³ STADTER 1980: 33-34; BOSWORTH 1993: 242.

¹⁹⁴ PELHAM 1896: 626-629; STADTER 1980: 35.

¹⁹⁵ Arr. per. p. E. iii; vi vd.

¹⁹⁶ Birkaç örnek için bk. Arr. per. p. E. i-ii; xi-xiv.

¹⁹⁷ Arr. per. p. E. xxv.

¹⁹⁸ Arr. per. p. E. xvii, 2; BOSWORTH 1993: 246-248.

ö. M.ö. 337) faaliyetlerini aktarır (HOWATSON 1984). I. Dionysos'un felsefe üzerine çalışmasının (Plut. Dion. xvii.) Arrianos'un eserini kaleme almasında etkin olduğu düşünülmektedir (STADTER 1980: 164). Ayrıca bahsedilen iki figür hakkında Plutarkhos da biyografiler kaleme almış¹⁹⁹ ve I. Dionysios'un Platon ile ilişkilerini aktarmıştır (Plut. Dion. iv); bu bağlamda Arrianos'un aynı isimler üzerine kaleme aldığı bu eserlerinin felsefi bir savunu olma ihtimali değerlendirilmelidir.

Τὰ μετὰ Ἀλεξάνδρον (= İskender'den Sonraki Olaylar)²⁰⁰: Günümüze ulaşmamış olan eserin orijinal isminin İskender'den Sonraki Olaylar olmadığı, bu adlandırmanın Bizans döneminde atfedildiği düşünülmektedir (STADTER 1980: 146). Eser 10 kitaptan oluşmaktadır ve Büyük İskender'in ölümünden Antigonos – Eumenes arasındaki savaşın sonuna kadar anlatmaktadır (ca. M.ö. 323 – 320/319) (Phot. Bibl. 92). Arrianos'un Büyük İskender'in ölümünün ardından ortaya çıkan Diadokhoi Savaşları (ca. M.ö. 321 – 281/80) hakkında Helenistik Dönem yazarlarından Kardialı Hieronymos ve Herakleia Pontikeli Nymphis'in eserlerinin bir sentezini yaptığı düşünülmektedir; fakat bu yazarlarının eserlerinin günümüze yalnızca fragmanlar halinde ulaşmış olması eserler arasında karşılaştırma yapılmasını zorlaştırmaktadır (SARIKAYA 2013: 335). Arrianos, eserini kaleme alırken Diodoros'un Tarih Kitaplığı eserinin XII-XX. kitaplarını merkeze aldığı düşünülmektedir²⁰¹; fakat Diodoros'un eserinin ön plana çıkma sebebi diğer antik metinlerin günümüze ulaşmamış olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Τέχνη Τακτική (= Taktik Sanatı): M.s. 136-137 yılında Cappadocia Eyaleti'nde legatus'luk görevinin son dönemlerinde yazdığı eserin giriş bölümü hariç geri kalan bölümleri günümüze ulaşmıştır. Eserin I-XXXII arasındaki bölümleri Helenistik ordular ve düzenleri açıklarken XXXIII. kitap itibarıyla Roma ordularını aktarmaktadır. Savaş sanatını aktaran eserin Roma'da benzer bir geleneği takip ettiği görülmektedir: STADTER bu konuda Arrianos ve Aelianus'un eserlerindeki benzerliklere dikkat çekmiştir (STADTER 1978: 121-122). Arrianos ve Aelianus'un eserleri arasındaki benzerlikler, Arrianos'un Roma ordusunun eğitimini ve pratiklerini anlattığı kısımlar itibarıyla (XXXIII. kitap ve devamı) değişim göstermiştir²⁰². Eser İmparator Hadrianus için yazılmamış olmakla birlikte Arrianos bazı bölümlerde Hadrianus'un ilgili olduğu konular üzerine eğilmiştir ve ordunun Hadrianus dönemindeki gelişimini övgüyle anmıştır²⁰³.

Τιλλορόβου Βίος (= Tillorobos'un Hayatı): Eser günümüze ulaşmayan bu eser hakkındaki günümüze ulaşmış tek referans Samosatalı Lucianus'a aittir. Lucianus' a göre Arrianos, bir haydut olan Tillorobos'un yargılanmasını ve hayatını konu eden bir eser yazmayı uygun görmüştür²⁰⁴.

III.III. Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις (= İskender Anabasisi)

Eser, 7 kitaptan oluşmaktadır: Büyük İskender'in tahta geçmesinden Gordion'a (I), Gordion Düğümü efsanesinden Gaza'nın işgaline (II), Mısır'a geliştten Bessos'un yakalanmasına (III), İskitler ile yapılan muharebelerden Hindistan'a yürüyüşe (IV), İndus'tan Hyphasis Ayaklanması'na (V), Hydaspes Nehri'nden Gedrosia Çölü yolculuğuna (VI) ve Persepolis'ten Babil'e giden süreçleri kapsamaktadır.

¹⁹⁹ Plut. Dion.; Plut. Tim.

²⁰⁰ Eserin fragmanlarının Türkçe çevirisi için bk. SARIKAYA 2013.

²⁰¹ STADTER 1980: 147; SARIKAYA 2013: 335.

²⁰² STADTER 1980: 44; BOSWORTH 1993: 254.

²⁰³ Arr. Tact. xxxvii 1; xxxix 1-2; xlii 5; STADTER 1980: 46.

²⁰⁴ Lucian Alex. Haydut hakkındaki daha fazla bilgi için bk. ÖZTÜRK 2006: 71.

Eserin orijinal ismi bilinmemektedir. Eserden bahseden en eski kaynaklar olan Byzantionlu Stephanos (VI-VII. yüzyıl), Photios (IX. yüzyıl) ve Souda Ansiklopedisi'nde (X. yüzyıl)²⁰⁵ eserin ismi “Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασεως” veya “Τὰ περὶ Ἀλεξάνδρου” olarak geçmektedir. Günümüze XIV-XV. yüzyıllardan fragmanlar kalmasına karşın (Figür 6) bütün olan en eski edisyonu ise Eylül 1535 yılına tarihlenen, Vittore Trincavelli (1489-1463)²⁰⁶ düzenlenen ve Bartolmea Zanétti (1487-?)²⁰⁷ tarafından yayımlanan “Ἀρριανού περὶ Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασεως = Arriani de ascensu Alexandri” isimli edisyondur. Bu edisyonun nüshaları bugün Biblioteca Nazionale Centrale di Roma²⁰⁸ ve Biblioteca Nacional de España'da²⁰⁹ bulunmaktadır.

Arrianos'un İskender Anabasisi eserini ne zaman yazdığı konusunda geniş bir tartışma ve ihtilaf bulunmaktadır. Bu konu üzerine yapılmış çalışmalar XIX. yüzyılın sonunda H. NISSEN ile tartışılmaya başlanmıştır. NISSEN, Lucianus ve Arrianos'un eserlerinde kullandıkları kelimeleri karşılaştırarak Arrianos'un eserini M.s. II. yüzyılın ortalarından biraz sonraya tarihlenmiştir (NISSEN 1888). Bu incelemenin hemen ardından F. REUSS tarafından yapılan çalışmada Appianos'un Arrianos'tan faydalandığı ortaya koyulmuştur; bu bağlamda II. yüzyılın ortalarından Arrianos'un çoktan biliniyor olduğu değerlendirilmiştir ve eseri 129/130 yılına tarihlenmiştir (REUSS 1899). Bu iki modern yazarın tartışması daha sonraki dönemlerde birçok modern araştırmacı tarafından da sıklıkla kullanılmış ve değerlendirilmiştir. REUSS ve NISSEN'in Lucianus ve Appianos'un eserleri üzerinden yapmış olduğu tarihlenmeler antik edebi metinleri sıfırdan inceleyen WIRTH tarafından tekrar değerlendirilmiştir²¹⁰. REUSS, Appianos'un aktardığı Pallakottas/Pallakopas Kanalı hakkındaki bilgilerin kesinlikle Arrianos'tan alındığını gösterirken²¹¹ WIRTH, bu teknik bilginin Aristobulos'tan kullanılmış olabileceğini gösterir (WIRTH 1964: 213-217). Yine WIRTH'e göre Arrianos'un eser içerisinde kişilerin yaş ve tecrübe gibi skalalarını göz önüne alarak askeri rütbeleri aktarması, askeri anlamda bilgi sahibi olduğunu kanıtlar. Kendisinin de ifade ettiği gibi (Arr. an. i 12) bu eser yazıldığında çoktan bilindik bir kişi olması ve kendisini ünlü eden eserlerinin çoktan yazıldığını gösterir (WIRTH 1964: 225). Photios'un aktarım sırası olan Parth Tarihi – İskender Anabasisi – Bithyniaka (Phot. Bibl.) düzeni bu çizelgede mantıklı görünmektedir. Bütün bu değerlendirmeler sonucu WIRTH, NISSEN'in tarihlenme aralığını biraz önceye alarak M.s. 148'den sonrasına yerleştirir. BOSWORTH, Arrianos'un henüz gençliği itibarıyla yüksek bir edebi dile sahip olduğunu ön plana koyarak eseri 115-125 arasına tarihlenirken²¹²; STADTER, ilk büyük eseri olmaması ve Arrianos'un askeri aktarımlarındaki tecrübeleri bakımından 130/131 yılından sonraya tarihler (STADTER 1980: 186-193). İskender Anabasisi'nin tarihlenmesi konusunda yapılmış en yakın dönemli çalışma ise P. E. LEROY'un değerlendirmesidir: LEROY, Arrianos'un İskender Anabasisi ile Taktik Sanatı eserlerini dil bakımından birbiriyle karşılaştırarak aynı dönemde yazılmış olabileceğini öne sürmüştür; fakat Cappadocia Eyaleti'nde yöneticilik yaptığı sırada bu genişlikte bir eseri yazma ihtimalini düşük görerek görevinden hemen sonrasına, 138 yılının ardına tarihlenmiştir (LEROY 2022: 183). Bizim açımızdan da Arrianos'un siyasi kariyeri üzerindeki değerlendirmeler eseri erken döneme tarihlense bile, M.s. 120-129 arasındaki görevlerin hala tartışmalı olması ve askeri konuların aktarımı

²⁰⁵ Steph. Byz. 489.; Phot. Bibl. 58.; Suda pi. 1619.

²⁰⁶ Tıp eğitimi almış ve felsefe dersleri vermiş olmasının yanı sıra, Antik Helen ve Latin edebi metinlerinin yeni baskılarını yayımlamasıyla ünlenen İtalyan aydın. Daha detaylı bilgi için bk. FORTUNA 2019.

²⁰⁷ XVI. yüzyıl boyunca birçok Helence ve Latince eser basımı yapan yayımcı.

²⁰⁸ Edisyon nüshalarının hakkında detaylı bilgilerine WorldCat internet sitesinden ulaşabilirsiniz bk. OCLC: 319762517.

²⁰⁹ OCLC: 1050778648.

²¹⁰ WIRTH 1964. WIRTH'in Lucianus değerlendirmesinin eleştirisi için bk. ANDERSON 1980.

²¹¹ App. Syr.; Arr. an. vii 18; REUSS 1899: 448-449.

²¹² BOSWORTH 1972 (M.s. 115-120); BOSWORTH 1988: 28-29 (M.s. 115-125).

sırasındaki bilgileri ile savaş düzeni hakkındaki yorumlamaları, eserin Cappadocia Eyaleti'ndeki vazifesinden sonraya tarihlenmesi gerektiğini gösterir.

Arrianos'un eserdeki ilk önsözü, yazdığı eserin çalışma metodunu gösterir niteliktedir (Arr. an. i 1):

Lagos oğlu Ptolemaios ve Aristobulos oğlu Aristobulos'un İskender ve Philip'le ilgili olarak hemfikir oldukları tüm ifadeleri kesinlikle gerçek olarak kabul ettim; farklı olan ifadelerden ise bana daha güvenilir ve aynı zamanda kayda daha layık görünenleri seçtim. İskender'in yaşamı hakkında farklı yazarlar farklı anlatılar sunmuşlardır; hakkında daha çok şey yazılan ya da birbiriyle daha çok çelişen kimse yoktur. Ancak bana göre Ptolemaios ve Aristobulos'un anlattıkları diğerlerinden daha fazla itibar görmeye değerdir; Aristobulos, seferinde kral İskender'in emrinde hizmet ettiği için, Ptolemaios ise sadece seferinde İskender'e eşlik ettiği için değil, daha sonra kendisi de kral olduğu için ve gerçekleri çarpıtmak onun için diğerlerinden daha utanç verici olacağı için. Dahası, her ikisi de tarihlerini İskender'in ölümünden sonra, gerçekte olanlardan farklı bir şey yazmaları için ne bir zorlama ne de bir ödül teklif edilmeden derledikleri için övgüye daha layıktırlar. Diğer yazarlar tarafından yapılan bazı açıklamaları, bana bahsetmeye değer göründükleri ve tamamen güvenilir olmadıkları için anlatıma dahil ettim; ancak bunları yalnızca İskender'in hikayeleri olarak verdim.

Arrianos, yukarıda aktarılan ilk önsözünde ifade ettiği üzere, kaynaklarının Büyük İskender'in ölümünden sonra yazılmış olmasına dikkat etmiştir. Bu noktada bir hükümdarın yaşadığı dönemde yazılan eserlerin belirli çıkarlar altında yazıldığını vurgulayarak aslında neden Kallisthenes'i kullanmadığını da gösterir niteliktedir (GRAY 1990). Bir tarihçinin mevkilerde yükselmek için döneminin yöneticisini yücelttiği fikri antik dönem tarihçileri tarafından da eleştirilen bir konu olmuştur: Polybios, Timaios'u; Timaios, Kallisthenes'i aynı şekilde eleştirir (Pol. xii 12). Arrianos'un bu fikri, Kallisthenes'in Büyük İskender'e olan eleştirisini haklı bulmasına rağmen tavrını eleştirdiği noktalarda da yeniden ön plana çıkmaktadır²¹³.

Merkeze aldığı iki temel kaynağın güvenilirliğini ön plana çıkaran Arrianos'a karşın bu iki kaynağın günümüze bir bütün olarak ulaşmamış olması, tam olarak değerlendirilmesi imkânsız kılar; fakat bu eserlerin günümüze ulaşan fragmanları temel alınarak bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Ptolemaios ve Aristobulos'un eserlerinde aktarılan Mısır'daki Siwa Havzası ziyareti konusunda Kallisthenes'in referans alındığını bilmekteyiz (BOSWORTH 1980); nitekim bir diğer önemli Büyük İskender biyografisi yazar Plutarkhos da bu ziyaret konusunda benzer bir kaynak kullanmıştır (Plut. Alex. xxvi). Arrianos bu noktada merkeze aldığı iki ana kaynağını da bastırarak tapınakta geçen olaylar hakkındaki "ilahi mesajı" eksik bırakmıştır²¹⁴. Birçok noktada Büyük İskender'e gelen ilahi yardımı aktaran ve aktarmayan kaynakları düzelteren Arrianos'un²¹⁵ bu noktada kendi kaynaklarını dahi görmezden gelmesi dikkate şayandır. Zeus'un Büyük İskender'e yardım ettiği konusunda destekleyici olan Arrianos, bizzat "Zeus'un oğlu" (Plut. Alex. xxvii) veya "Tanrısal bir doğumu" (Diod. xvii 51) olması konusunda boşluklar bırakır.

Aristobulos fragmanları üzerine yapılan çalışmalarda, Aristobulos'un Büyük İskender'i ve Argeadai Hanedanı'nı yücelttiği düşünülmüştür²¹⁶. Aristobulos'un yüceltmelerini göz ardı ettiğimiz durumda dahi Arrianos'un Aristobulos'un yaptığı eleştirileri metnine ekmediği görülür. Aristobulos'un fragmanlarında görülen Büyük İskender'in cinsel davranışlarına karşı eleştirel tutum Arrianos'ta

²¹³ Arr. an. iv 10; iv 12.

²¹⁴ Arr. an. iii 3-5. Arrianos, Siwa Havzası'na giden çöl yolculuğuna birçok ilahi yardım anlatımı eklerken, Amon Tapınağı'nda rahip ve Büyük İskender arasında geçen konuşmaya yer vermez.

²¹⁵ Arr. an. i 26; iii 3; v 3.

²¹⁶ GERHARD 2010; MÜLLER 2014: 95-98.

görülmez; tam aksine bu yönü övgüye değer görülür²¹⁷. Önsözünde güvenilirlik koşulu dışında öne sürdüğü “bahsetmeye değer görülen” konular kapsamında ise Timokleia Olayı’nın²¹⁸ olmaması, hem Arrianos’un Thebai kentinin yıkımının üzerinde durması hem de Aristobulos tarafından aktarılması açısından oldukça dikkat çeken bir unsurdur. Arrianos’un Thebai kentinin başına gelenlerin kötülüğünü vurgulamasına rağmen eski bir Pers müttefiki olduğunu da hatırlatması²¹⁹, kentin yıkımında Büyük İskender’i daha masum gösterme çabası olarak yorumlanmıştır (ROISMAN 2022: 268). Bu açıdan Arrianos’un bu iki kaynağı üzerine sık sık değerlendirmeler yaparak okuyuculara adilane bir tablo çizirken; kaynak tercihi bakımından dahi aksi bir tavır ortaya koymuş görünmektedir.

Modern araştırmacılar tarafından “İkinci Önsöz” olarak adlandırılan bölüm Arrianos’un eserinin genel durumu ve görüşleri hakkında birçok bilgi vermektedir (Arr. an. i 12):

İskender, Akhilleus’un mezarını çelenk ile onurlandırmış ve Hephaistion’un da aynı şekilde Patroklos’un mezarını onurlandığı söylenir. Ayrıca İskender’in Akhilleus’u şöhretini gelecek nesillere duyuran bir Homeros’a sahip olduğu için talihli ilan ettiği rivayet edilir. Gerçekten de İskender’in, Akhilleus’u özellikle bu nedenle talihli sayması uygundu; çünkü bu ayrıcalık İskender’in geri kalan talihinin aksine kendisinde eksikti. Bu nedenle, onun başarıları insanlığa bir kahramana yakışır bir şekilde anlatılmamıştır. Ne düzyazı ve şiirde kimse onu kendisine yaraşır şekilde onurlandırmıştır ne de Hieron, Gelon ve Theron gibi İskender ile kıyaslanamayacak birçoklarının övüldüğü lirik şiirde adı anılmıştır. Sonuç olarak, İskender’in eylemleri antik çağın en sıradan başarılarından çok daha az bilinmektedir. On binlerin Kyros önderliğinde Artakserkses’e karşı yürüyüşleri, Klearkhos ve onunla esir düşenlerin yazgısı ve yine on binlerin Ksenophon’un önderliğinde denize doğru yürüyüşleri Ksenophon’un anlatımı sayesinde İskender ve onun başarılarından çok daha iyi bilinir. Oysa Ksenophon’un aksine İskender bir başkasının ordusunun komutanı değildi ve Pers kralı tarafından mağlup edilmedi ya da İskender’in tek başarısı Ksenophon gibi denize yürüyüşte kendisini durdurmaya çalışanlara karşı kazandığı muharebeler değildi; tam aksine hiçbir zaman ne Helenler ne de barbarlar arasında böylesine önemli ve anlamlı eylemleri başaran kimse olmadı. Bu nedenle ki bu tarihi yazmaya karar verdim ve İskender’in eylemlerini insanlara duyurma konusunda muktedir olduğumu düşünüyorum. Kim olursam olayım, kendim hakkında bildiğim bir şey var, o da adımı belirtmem gerek olmadığıdır; çünkü adım insanlara yabancı değil. Ne memleketimi ve ailemi ne de kendi ülkemde herhangi bir kamu görevi üstlenip üstlenmediğimi söylemem gerekli. Ancak şunu iddia ediyorum ki, bu tarihsel çalışma (= οἶδε οἱ λόγοι) benim için memleket, aile ve kamu görevlerinin yerine geçmiştir; bu nedenle, eğer İskender gerçekten de büyük savaşçılar arasındaysa, ben de kendimi Helen dilindeki en önde gelen yazarlar arasında olmaya layık görüyorum.

Bu pasajdan da fark edileceği üzere Arrianos, İskender Anabasisi eserinde ismini kullanmamıştır. Lucianus, Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν (= Tarih Nasıl Yazılmalı?)²²⁰ eserinde ideal tarihçinin kendisinden bahsetmemesi gerektiğini ve bu konudaki en doğru durumun Homeros gibi olmak olduğunu ifade eder (Lucian Hist. Conscr. xv). Arrianos’un hem ismini vermemesi hem İskender’in bir Homeros’u olmadığından yakındığını aktarması hem de diğer antik çağ eserlerine kıyasla bu konu üzerine en detaylı eleştiriyi yapan kişi olması²²¹; modern araştırmacılar tarafından Arrianos’un kendisini İskender’in Homeros’u yahut yeni bir Homeros olarak ön plana çıkardığı şeklinde yorumlanmıştır²²².

²¹⁷ Arr. an. iv 7; vii 28. Aristobulos fragmanları ve Arrianos’un karşılaştırması için bk. ROISMAN 2022.

²¹⁸ Thebai kentinin yağmalanması sırasında “saygın ve iffetli bir kadın olan” Timokleia’nın Makedon askerler tarafından aşağılanması olayı için bk. Plut. Alex. xii.

²¹⁹ Arr. an. i 7; i 9.

²²⁰ Çeviri E. POYRAZ’a aittir.

²²¹ Karşılaştırma için bk. Diod. xvii 3; Plut. Alex. xv; Iust. xi 5.

²²² MOLES 1985:164; GRAY 1990; LIOTSAKIS 2019b: 172-174; FREE 2022: 112.

Arrianos'ta görülen bu Homerosçu eğilim eser boyunca birçok noktada yansımaya devam eder²²³. Bu pasajda Hephaistion'un Patroklos'un mezarını ziyaret etmesiyle birlikte Akhilleus-İskender ve Patroklos-Hephaistion benzetmesi görülür. Hephaistion'un ölümünün ardından ise Büyük İskender'in ile Akhilleus'un eylemleri arasında doğrudan bağlantılar bulunmaktadır²²⁴. Büyük İskender'in Kleitos olayındaki öfkesini aktaran Arrianos bu noktada "Tanrısal öfke" anlamına gelen "μηνις"²²⁵ kavramını tercih ederken aynı ifade Homeros tarafından yalnızca tanrıların ve Akhilleus'un öfkesini ifade etmek için ayırıcı olarak kullanılmıştır²²⁶; bu bağlamda Arrianos, Büyük İskender'in şahsına tanrısal bir boyut da eklemiştir görünmektedir.

Yine ikinci önsözde aktarılan hususlardan bir diğeri de anlatılan konunun olağanüstü olması ve bunu doğru bir şekilde aktarmanın önemidir. Arrianos'un eserini bu tanımlama şekli ve Büyük İskender'in eylemlerini aktarırken "Helenler ve barbarlar" arasında yaptığı değerlendirme biçimi Herodotos'u anımsatmaktadır (Hdt. i 1); ayrıca bahsedilen pasajda eserinden bahsederken kullandığı "οἷδε οἱ λόγοι" adlandırması çoğul bir kullanım olmasına rağmen Herodotos tarafından da kendi eserini ifade etmek için kullanılmıştır²²⁷. Eserin devamında da birçok noktada Herodotosçu izler görünmektedir²²⁸: Büyük İskender ve Dareios arasında geçen mektuplarda Helenler-Persler ve Doğu-Batı arasındaki ikilik ön plana çıkmaktadır²²⁹; Arrianos'un sıklıkla kullandığı "bence" kavramı Herodotosçu bir kavramdır²³⁰. Tarih yazımında gerçeği değerlendirme konusunda Herodotos'un şahsi yorumlamaları ön plana çıkarken İskender üzerine kalem tutan antik çağ yazarları arasında gerçek konusunda en çok ısrar eden kişinin de Arrianos olduğu düşünülmektedir (TAIETTI 2022: 191).

Arrianos'un kaynak kullanımı ve kendisinden önceki tarihçilerden esinlenmesinin yanı sıra tarihçi olarak da eseri içerisinde birçok teknik hatası bulunmaktadır. BOSWORTH, tarihçinin yanlış anlama (dolayısıyla yanlış aktarma) ve yazılan dönem ile anlatılan dönem arasındaki farkların kaynaştırılması olarak iki temel hata yapabileceğini söyler (BOSWORTH 1976a: 119); nitekim Arrianos'ta iki durumun da birçok örneği bulunmaktadır. Arrianos Büyük İskender'in Pers seferine çıkmadan önce yapılan kutlamaları ve Zeus'a kesilen kurban töreninin Aigai'da bulunan Olympia olduğunu belirtir; fakat Diodoros bu eylemi Dion'da bulunan Olympia'ya yerleştirir²³¹. Arrianos'un Musalar için yapılan töreni de aktarması ve diğer kaynaklarla yapılan kıyaslamalar sayesinde Zeus'a kurbanın ve törenin Dion'da olduğu bilmekteyiz; fakat aktarımda bulunan bu hata Makedon olan Ptolemaios ve Aristobulos'ta olamayacağı için bizzat Arrianos'un yanlış anlamasından kaynaklandığı göstermektedir. Yine benzer bir örnek olarak Büyük İskender'in kuzeyde bulunan kabilelere karşı çıktığı seferde bahsettiği Taulantia kabilesi ile yapılan muharebede bu kabileyi "kendi dağlarına kadar" (= μέχρι πρὸς τὰ ὄρη τῶν Ταυλαντιῶν) kovaladıklarını aktarır; fakat savaş meydanından 100 km civarında bir uzaklıkta olan bu bölgeye kadar çatışmanın sürmüş olması imkansızdır. Nitekim Arrianos bu noktada da ya kaynağını

²²³ Detaylı bilgi için bk. VORHIS 2017; LIOTSAKIS 2019b: 163-226.

²²⁴ Arr. an. iv 9; Hom. Il. xviii 79-84; Arr. an. vii 14; Hom. Il. xix 305-308 ve 319-321.

²²⁵ Kavramın değerlendirmesi için bk. CONSIDINE 1966; WATKINS 1977.

²²⁶ Arr. an. iv 9; Hom. Il. i 1; ix 517; xix 35.

²²⁷ Çoğul olarak kullanılan bu adlandırma bazı modern araştırmacılar tarafından daha önceki eserleri kastettiği şeklinde değerlendirilmesine karşın MOLES bunun yalnızca Herodotosçu olduğunu ifade eder. Bk. MOLES 1985: 167.

²²⁸ Detaylı bilgi için bk. TAIETTI 2022.

²²⁹ Arr. an. ii 14; Hdt. i 1-4.

²³⁰ Arr. an. ii 16 (= δοκῶ ἐγώ); iii 18 (= ἀλλ' οὐδ' ἐμοί); iv 8 (= οὐδὲ ἐγώ); Hdt. i 58; ii 5; iii 16 vd. Herodotos'un kendi görüşlerini aktaran bir yazın dili tercih etmiştir. Detaylı bilgi için LURAGHI 2006.

²³¹ Arr. an. i 11; Diod. xviii 16.

yanlış incelemiş ya da coğrafi bilgi eksikliği açısından kaynağının hatasını fark edememiştir²³². Bu bağlamda Arrianos, Büyük İskender kaynakları arasından en çok güvenilen olmasına rağmen daimî tenkide muhtaçtır.

Önceki bölümde bahsettiğimiz üzere Arrianos'un yaşadığı dönemde bir filozof olarak anılması ve Epiktetos'un öğrencisi olması açısından Stoacı görüşe yatkınlığı modern araştırmacılar açısından İskender Anabasisi eserinde Stoacı görüşler olup olmadığını incelemeye itmiştir. Stoacı gelenek açısından Büyük İskender'in eylemleri ideal yaşamın bir karşıtı olarak görülmüştür; nitekim Seneca bu konuda birçok eleştiri kaleme almıştır²³³. Arrianos'un yazını, genel hatlarıyla coğrafi betimlemeler ve siyasi olaylar üzerinedir; doğrudan felsefi bir betimleme bulunmamaktadır. Büyük İskender çalışmalarıyla geçtiğimiz yüzyılın büyük bir ekolü olan TARN, Arrianos'un Stoacı olmasına karşın eserinde bunu yansıtmadığını aktarmaktadır (TARN 1939); Arrianos'un bir çevirisini de yapan BRUNT eserde kesinlikle Stoacı bir etki olmadığını savunur (BRUNT 1977); BOSWORTH ise Arrianos'un bazı değerlendirmelerinde Stoacı fikirler olmasına karşın tarihsel yargılarında böyle bir etki olmadığını ifade eder (BOSWORTH 1988: 146). Bahsedilen modern araştırmacıların yorumlarının temelinde, Stoacı geleneğin Roma döneminde Büyük İskender kötü görülürken Arrianos'ta bu durumun aksi olmasıdır. Bu görüşler karşısında Arrianos'un siyasi hayatını inceleyen WHEELER ve kişiliği üzerine çalışmalar yapan TONNET'ye göre, İskender Anabasisi Stoacı ideallerin hükümdar figürünün bir yansıması olarak Büyük İskender'i göstermektedir²³⁴. Stoacılığın tamamen Arrianos'u etkilediği konusundaki en büyük savunu ise BRUNT'in eserine bir reddiye mahiyetinde olan BURLIGA'nın eseridir (BURLIGA 2013). Teze başlarken ifade ettiğimiz üzere "tarihin tarihçisinden azade olamayacağı" görüşünü benimsemekteyiz; bu bağlamda da Stoacı fikrin varlığını kabul eden ekole katılmaktayız.

Arrianos'un anlatımında Büyük İskender'in birçok kuşatma ve savaşta kullandığı teknik düşmanın izlenimlerini etkilemesi ve genellikle bunun savaşta zafere götüren unsur olmasıdır²³⁵. İnsanların yaşadığı her ana verdikleri tepkilerin bireysel izlenimlerine bağlı bir durum olduğu görüşü ise Epiktetos'a aittir (Arr. Epict. diss. i 28). İzlenimler üzerine Büyük İskender'in yaptığı değiştirebilme kuvveti, Epiktetos'un görüşünden uzaktır; çünkü Epiktetos insanın kontrolü altında olanın yalnız kendi izlenimleri olduğunu savunur (Arr. Epict. diss. iii 2). Arrianos'ta Büyük İskender'in düşmanın izlenimleri üzerine hamleler yapması, kendisine gelen tanrısal destekler ile tamamlanır²³⁶. İzlenimler nezdinde Arrianos hem askeri tecrübeleri hem de İskender'e atfettiği ilahi yardımlar ve kendisinde barındırdığı ilahi duygular ile desteklediği bir portre yaratır; bu portre Stoacı ideal hükümdarın yansıması olarak değerlendirilebilir.

Stoacı yansımanın eser boyunca kendisini en çok gösterdiği nokta ise Arrianos'un eserinde kişiler ve olaylar üzerine yatığı ahlaki değerlendirmelerdir. Büyük İskender'in seferlerinin büyüklüğünü ve bunun kıymetsiz kişilerce aktarıldığını vurgulayan Arrianos, onun karakterini kendisi değerlendirirken eleştirel bir tutum takınır: Büyük İskender'in Libya ve Avrupa'nın tamamını ele geçirse bile mutluluğa erişemeyeceği vurgusu öne çıkar²³⁷. Arrianos, "...büyük olan kişi kendi tutkularına hâkim olmadıkça"

²³² Benzer birçok örnek için bk. BOSWORTH 1976a.

²³³ Sen. epist. lix 12; cxix 7; Sen. benef. i 13; ii 16; v 6.

²³⁴ WHEELER 1977: 407; TONNET 1988: 529. Stoacı yansımanın hangi noktalarda etkilediği konusunda bk. MATHEUS 2022.

²³⁵ Arr. An. i 1; i 6; i 21; ii 10; ii 23; iii 14; iii 17; iv 28; v 14; v 15; vi 12; vi 16.

²³⁶ Arr. an. i 26; iii 3.

²³⁷ Arr. an. iv 7; vii 2.

hiçbir eylemin onu mutluluğa götüremeyeceğini vurgular; keza bu temel perspektif Epiktetos'un görüşlerinin bir yansımasının doğrudan görüldüğü andır²³⁸. Yine kitabının sonunda Arrianos'un genel değerlendirme denilebilecek noktasında aynı bahsi açarak Büyük İskender'in Hindistan'da karşılaştığı bilgiler (= γυμνοσοφισταί) ve Diogenes'le arasında geçen konuşmaları aktarır; Büyük İskender bu kişilere hayranlık duyar fakat "şan ve şeref sevgisi tarafından korkunç bir şekilde kontrol edilmeye" devam eder (Arr an. vii 1-2). Kallisthenes ile Büyük İskender arasında geçen çatışma sırasında Arrianos, Kallisthenes'i hükümdara karşı gösterdiği saygısızlığı aktarmak ve eleştirmekle birlikte Büyük İskender'in kibre battığı da ayrıca eklenir (Arr. an. iv 12). Bu durum Arrianos'un bir imparatorun himayesinde olması açısından Kallisthenes'i eleştirdiği; fakat imparatorun da tavrını eleştirerek görüşünü aktardığı şeklinde değerlendirilmektedir (BURLIGA 2013: 98).

Genel tabloda Arrianos'un İskender Anabasisi eseri, Büyük İskender'i bir taraftan askeri eylemlerinin sonuçları bakımından yücelten bir eserken diğer taraftan Stoacı perspektif temelinde kişiliğini eleştirmektedir. Eserin bu ikiliği vii. kitapta oldukça net görülmektedir; vii 1-2'de Büyük İskender'in hırsı üzerine gelen eleştirilere rağmen vii 28'de eylemlerine büyük methiye yazılmıştır. Büyük İskender'in askeri taktikleri açısından en detaylı bilgileri veren kaynak olmasına rağmen, içerisinde birçok teknik hata bulunmaktadır. Bu açıdan eserin güvenilirliği yüksek olmasına rağmen, detaylı konularda yazarın hata ihtimali göz önünde bulundurulmalı ve kıyaslamalı olarak okunmalıdır. Eser, yazıldığı dönem itibarıyla hem çağdaşlarından hem de konu üzerine gelen geleneklerden farklıdır. Arrianos, eserini Stoacı geleneğin lanetlediği Büyük İskender'in eylemlerini bir Stoacı olarak kaydetmek için yazmıştır; fakat eleştirilerini de metnin içine eklemiştir. Orijinal ismini dahi bilmediğimiz bu eser, yazıldığı dönemde diğer Büyük İskender tarihleri ya da değerlendirmelerine kıyasla dengeleyici bir unsur olmuş ve Büyük İskender'in nefret edilen saf bir kötülük veya tapınılan bir tanrı şekillerinde bir roman kahramanı olmasına engel olmuş görünmektedir.

²³⁸ Arr. an. iv 7; Arr. Epict. diss. i 22; ii 8.

Genel Değerlendirme

Doğrudan Büyük İskender üzerine eserler kaleme almış olan ve tarihyazını nezdinde en çok ön plana çıkan üç temel kaynağı inceledik: Curtius, Plutarkhos ve Arrianos. Fark edilebileceği üzere her biri diğerinden çoğunlukla farklı bir portre çizmiştir. Bu farklılıklar, referans olarak kullandıkları kaynaklar ile bağlantılı birçok işaret taşımaktadır. İskender'in birincil kaynaklarından Ptolemaios, Aristobulos ve Kleitarkhos özellikle ön plana çıkan kaynaklardır. Kleitarkhos'un Roma yazınında sıklıkla kullanıldığı düşünülmese rağmen yukarıda bahsettiğimiz üzere bu konuda tartışmalar bulunmaktadır. Plutarkhos'un anlatısının tarihi eserlere fazla referans vermemesi ve genellikle mektuplar üzerinden eserini yazması açısından bu tartışmaya kendini dahil etmiyoruz. Curtius'un eserinde Kleitarkhos, Aristobulos ve Ptolemaios'u, Arrianos'un ise çoğunlukla Ptolemaios ve Aristobulos'u kullandığını göz önüne alırsak; M.s. I. yüzyıl içerisinde Kleitarkhos anlatısının yavaş yavaş terk edildiği görülecektir. Arrianos ve Curtius arasındaki farklar Kleitarkhos'un kullanımı açısından da değerlendirilebilir; fakat temelinde İskender motifine bir eleştiri taşıyan bu kaynakların, İskender konusunda eleştiriden ziyade yüceltici bir yazın olduğu düşünülen Kleitarkhos bağlamında farklılaştığını söylemek oldukça zordur. Elbette Curtius ve Arrianos arasında özellikle tarihi olayların anlatımı nezdinde farklılaşan unsurlar tarihi kaynağın kullanımına dayalı olabilir; buna karşın bize göre, incelemiş olduğumuz bu iki eserin temel anlatı farklılıkları birincil kaynakların kullanımından ziyade yazarların kendi şahsiyetleri ve yaşadıkları dönemler ile ilgilidir.

Tezimizin merkezindeki figürümüz Büyük İskender olmasına rağmen çalışmamızın asıl hedefi post-modern tarihyazını ilkelerinin bir kanıtı olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda giriş bölümünde ifade ettiğimiz üzere tarihçilere ve anlatılarındaki amaçlarına yöneldik. Tez boyunca ana önerimiz, tarihçilerin anlatılarında kendi dönemlerinden ve bizzat yaşamlarından bağımsız bir çalışma ortaya koyamayacaklarını savunmaktır. Bu bağlamda incelemeleri yapılan bütün tarihyazını eserlerinin içeriklerinde çizilen İskender karakteri birbirinden farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar iki temele indirgenebilir: Bireysel düşünce dünyası ve eserin ortaya çıktığı çağın koşulları.

Curtius'un anlatısının karakter yaratımında, değişmekte olan bireyin yapısı ve kral/imparator olan bu şahsın değişiminin çevresini ve devletini nasıl etkilediği görülmektedir. Bu durumu göstermek için özellikle bir anti-tez karakter olarak Dareios'un kullanılması da okuyucular ve dinleyiciler açısından durumun daha iyi idrak edilmesine yöneliktir. Plutarkhos'un İskender motifi ahlaki açıdan yüksek bir eğitimden geçmesine rağmen seferi boyunca bunu kaybeden bir kişiyi göstermektedir. İki temel kaynak da değişime işaret etmesine karşın bu değişimin sebepleri konusunda benzerlikler ve ayrılıklar yaşarlar. Plutarkhos'un İskender'i ahlaki açıdan "Talih (= τύχη / fortuna)" etkisinden azade görünürken Curtius'un İskender'i talihin etkisiyle savrulmaktadır. Bir Platoncu olan Plutarkhos için talih insan ahlaki üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip değilken, Stoacı etkiler taşıyan Curtius için talih insanın her noktasına etki edebilmektedir. Bu farklılığa rağmen iki kaynağın da uzlaştığı nokta ise İskender motiflerinde etkin olan "Öfke (= ira / όργή)" kavramıdır. Bu kavramın ortaklığı da hem İmparatorluk Stoası hem de orta dönem Platoncu görüşlerde öfke kavramının ortak bir benzerlik taşımasındandır. Bu bağlamda iki yazar da kendi görüşlerinin ışığında farklı bir İskender karakteri resmetmişlerdir. Bağlı oldukları felsefi ekollerin etkisinde yapılan belirli yorumlar bugün idrak etmeye çalıştığımız tarihsel Büyük İskender'i daha anlaşılır kılmaktan ziyade doğru-yanlış çizgisini karışık bir hale getirmiştir. Bu bağlamda İskender'in karakteri üzerine yapılan tespitlerin değerlendirilmesi, tarihsel Büyük İskender'in yaşadığı çağın görüşlerinden oldukça uzaktır. Nitekim bu eserlerin aktarımları, İskender'in karakterini ve eylemlerini daha derinlikli bilmemizden ziyade anlamdan uzaklaşmamıza vesile olmuştur.

Curtius'un anlatımının kendi döneminden etkilenmesi ise karakterin değişimlerinde göze çarpar. Değişen İskender'in seferi boyunca "doğulu/despotik" yöne doğru ilerlemesi Curtius'un yaşadığı dönemde değişmekte olan Roma İmparatorluğu'na bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Benzer bir eleştiri ve değişim de Plutarkhos'un anlatımında görülmektedir. Arrianos'un anlatımı ise Stoacı etkiler taşımaya rağmen Curtius'un anlatısından farklıdır. Bize göre buradaki temel farkın sebebi ise felsefi görüşlerden ziyade siyasi durum ile ilgili görünmektedir. Curtius'un İskender motifi, bir imparatorluk sistemi eleştirisi içermekteyken Arrianos'un motifi askeri başarıları ön plana çıkan bir kral figürüdür. Arrianos'un yaşadığı dönemde primus inter pares tartışmaları hızını azaltmış ve imparatorluk meşruiyeti çoğunlukla kabul edilmiştir; bununla birlikte Traianus döneminde, İskender imgesinin askeri gücünün yeniden canlandırıldığı bir dönemi de teşkil eder (= imitatio Alexandri). Bu açıdan hem Arrianos hem Plutarkhos'un İskender ilgisi Traianus'un İskender ile olan taklitçi bağıyla ilgili görünmektedir. Curtius'un döneminde ise henüz imparatorluğun ilk yüzyılı içerisinde idari yönetim tartışmaları bir topos haline gelmiştir. Bu kronolojik farklılık idari düzenin algılanışını açısından yazarlar üzerine etki eder. Bu açıdan çizilen İskender motifleri yazarların yaşadıkları dönemin farklılıklarıyla değişim gösterir. Zamanın değişimiyle anlatılan karakterin eylemlerinin değerlendirilmesinde de yaşanan bu değişimler tarihsel Büyük İskender'in seferlerinin ve sonuçlarının kendi dönemindeki durumunu anlamamızı zorlaştırmaktadır.

Yazarlar arasındaki bir diğer farklılık ise anlatım teknikleri üzerinedir. Curtius ve Plutarkhos edebi bir dil benimserken Arrianos oldukça sade bir üslup kullanmıştır. Curtius'un edebi dili, doğrudan İskender motifi üzerinde olmaktan ziyade eserin tamamına yayılmış görünmektedir. Bu açıdan özellikle Dareios'un konuşmalarını ön plana çıkarır ve karakter değişimini bu yöntemle işaret eder. Bize göre Curtius'un Dareios motifine belirli noktada vermiş olduğu "bilge kral" anlamı, kendisinin de Gallialı olmasıyla bağlantılıdır. Nitekim "barbar" fikrinin etkin olduğu bir dönemde Curtius'un eserine barbar olmasına rağmen ayrıca bir bilge de olabilen bir karakter eklemesi bunu durumun en temel işaretidir. Plutarkhos'un motifinde ise İskender figürü çok güçlü bir edebi bilgiye sahiptir. Birçok örnekle gösterdiğimiz gibi Plutarkhos'un İskender'i hem kullandığı dil bakımından hem de ilgilendiği edebi eserler bakımından dönem edebiyatının bir uzmanı gibi görünür. Plutarkhos'un 2. Sofistik Dönem etkisinde yazdığı eserinde bu eklemeler tarihsel bir şahsiyet olarak Büyük İskender'den ziyade Plutarkhos'un şahsi edebi yeteneği ile ilgili görünmektedir. Arrianos'un anlatısında böyle bir edebi taraf görmek oldukça zordur. Bizce yazarların kendisiyle ilgili olan bu durum, yazarların hayatlarında bulunmaktadır. Döneminin edebiyatında önemli bir yer tutan Plutarkhos eserinde bu üslubunu gösterirken askeri – siyasi bir karakter olan Arrianos edebi gücünü yalnızca İskender'in konuşmalarında ve askeri anlatılarda kullanır.

Curtius'un İskender motifinde, ahlaki açıdan yüksek bir komutan görülmektedir. Özellikle ahlaki yönü ve askeri yönünün paralel bir şekilde vurgulanması Roma kültürünün bir yansımasıdır. Askeri başarıları hızla ilerlemesine karşın karakterin ahlaki yetkinliği belirli kırılma anlarıyla gerilemeler yaşamıştır. Plutarkhos'un İskender motifinde, oldukça yüksek bir eğitim geçmişine sahip ve bundan dolayı edebi bilgisi ve birikimi oldukça yüksek olan bir şahsiyet görürüz. Bu kişi Platoncu ilkeler ışığında bir filozof-kral imgesine sahiptir; fakat bu gücü ve yetkinlikleri ahlaki açıdan yavaş yavaş gerileyerek sona erer. Arrianos'un İskender motifi, askeri gücü ön plana çıkartarak güçlü bir komutan figürü gösterir. Bu komutan, seferinin ilerleyen süreçlerinde tanrısal bir figür haline gelir. Tanrısallık ahlaki gerileme ile eleştirilirken, askeri başarıları sıklıkla övülmüştür.

Modern dönemde yapılan ve yapılacak olan Büyük İskender çalışmaları, tezimizde aktarmış olduğumuz 3 temel kaynağı kullanmak zorundadır. Bu zorunluluğun en temel sebebi ise Büyük İskender'in birincil

kaynaklarının günümüze ulaşmamış olmasıdır. Girişte bahsetmiş olduğumuz E. H. CARR'ın tarihler kadar tarihçilerin incelenmesi hususundaki önerisi ışığında görülmektedir ki hiçbir ikincil yazar kendi çağından ve düşünce dünyasından azade değildir; bununla birlikte günümüzde Büyük İskender üzerine çalışmakta olan tarihçiler de CARR'ın metodu nezdinde göz önüne alınmalıdır. Post-modern tarihyazımı incelemeleri bugün çalışmalarını yapan tarihçilerin de yaşadığımız dönemin koşullarından bağımsız olamayacağını savunurlar. Bu bağlamda Büyük İskender figürünü anlamak için ortaya koyulan bütün çalışmalar hem göstermiş olduğumuz antik edebi metinlerin saptırmalarına hem de modern siyasi etkinin ve bireysel düşünce dünyalarının saptırmalarına maruz kalmaktadır. K. N. DEMETRIOU, XIX. yüzyılın siyasi ortamının II. Philippos ve Büyük İskender motifleri üzerine nasıl bir etkisi olduğunu değerlendirdiği çalışmasında, “Makedon Emperyalizmi” fikrinin temelini antik dönemin eylemlerinden değil XIX. yüzyılın sömürgeci ve milliyetçi dünyasından kaynaklandığını göstermiştir (DEMETRIOU 2001). Bu görüşler ile bizim antik metinler üzerine yapmış olduğumuz çalışmalar göstermektedir ki her çağ kendi görüşleri ışığında yeni bir tarih anlatısı tasarlamaktadır.

Tarih/geçmiş üzerine olan bu çağdaş etkinin ne kadar güçlü olduğu konusunda R. G. COLLINGWOOD, hiçbir zaman bir hakikate ulaşamayacağını savunurken (COLLINGWOOD 2023) B. CROCE “Tarih her zaman politiktir” yorumuyla genişletir (CROCE 1921). Bizim çalışmamız göstermektedir ki post-modern felsefenin bütün eleştirilerine rağmen, kaynakların ortak noktaları özellikle “Nasıl?” sorusu karşısında verilen cevapları açısından bazı gerçekleri bize gösterebilmektedir. Bu bağlamda COLLINGWOOD'un hakikatin bulunamazlığı üzerine değerlendirmesi tarafımızca reddedilmektedir. CROCE'nin politik etki üzerine yapmış olduğu yorum ise yalnızca modern dönem çalışmaları değil antik metinleri de kapsayacak şekilde genişletilerek kabul edilebilir görülmektedir. “Neden” ve “nasıl” soruları merkezinde yapılacak olan tarih çalışmaları, “nasıl” sorusuna nesnellığe yakın değerlendirmeler yapabilirken “neden” sorusunun değerlendirmelerinde çoğunlukla politik ve felsefi bir bireysellik taşımaktadır.

Sonuç olarak değerlendirmelerimiz ışığında, incelemiş olduğumuz antik metinlerin hiçbirisi doğrudan M.ö. IV. yüzyılda yaşamış bir Makedon generalini çizememektedir. Modern çalışmaların ise hem bu antik metinlere olan bağımlılığı hem de yaşadıkları dönemin politik ve felsefi etkileri sebebiyle M.ö. IV. yüzyılın bir Makedon generalinin eylemleri üzerine değerlendirmeleri daima anakronik kalmaktadır. Zamanın ruhu (= Zeitgeist) olarak adlandırılan ve her çağın kendine has düşünce sistemi olduğunu ifade eden terim, tarih çalışmalarındaki bu anakronizmin temelini oluşturmaktadır. Bizce, bireylerin yaşadıkları zamanın ruhundan azade bir düşünce sistemi oluşturabilmeleri mümkün değildir; bu bağlamda tarihsel şahsiyetlerin yaşadıkları dönemdeki eylemleri üzerine yapılan değerlendirmeler de hiçbir zaman bir hakikat yansıtmayacaktır. Tarih çalışmalarında “neden” sorusu üzerine verilen bütün antik ve modern yanıtlar yalnızca eserin kaleme alındığı dönemin hakikatini göstermektedir.

Kaynakça

- ANDERSON, G. 1980. "Arrian's 'Anabasis Alexandri' and Lucian's 'Historia'", *Historia* 29, 119-124
- ASIRVATHAM, S. A. 2022. "Alexander, Philosophy and Rome: A Trajanic Moment", in: R. STONEMAN (Ed.), *A History of Alexander the Great in World Culture*, Cambridge: 65-85
- ATKINSON, J. E. 1980. *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni, Books 3 and 4*, Amsterdam
- ATKINSON, J.E. 1998. "Q. Curtius Rufus' 'Historiae Alexandri Magni'", *ANRW* 34/4, 3447-86
- BABUT, D. 1969. *Plutarque et Le Stoïcisme*, Paris
- BADIAN, E. 1960. "The Death of Parmenio", *TAPhD* 91, 324-338
- BADIAN, E. 2012. *Collected Papers on Alexander the Great*, London -New York
- BARDON, H. 1947. "La valeur littéraire de Quinte-Curce", *LEC* 15, 193- 220
- BARTLET, B. 2014. "Justin's Epitome. The Unlikely Adaption of Trogus' World History", *Histos* 8, 246-283
- BARROW, R. H. 1967. *Plutarch and His Times*, Bloomington-London
- BAYNHAM E. 1998. *Alexander the Great. The Unique History of Quintus Curtius*, Ann Arbor 1998
- BAZ, F. 2007. "Ein neues Ehrenmonument für Flavius Arrianus", *ZPE* 163, 123-127
- BAZ, F. 2014. "İmparator Hadrianus'un Son Yıllarında Anadolu'daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar", *MJH* 4, 51-59
- BECCHI, F. 2014. "Plutarch, Aristotle, and the Peripatetics", in: M. BECK (Ed.), *A Companion to Plutarch*, New Jersey: 73-87
- BERZUNZA, J. 1941. "Preliminary Notes on the Three Italian Versions of Quintus Curtius Rufus' *Historiae Alexandri Magni*", *Italica* 18, 133-137
- BOSWORTH, A. B. 1970. "Aristotle and Callisthenes", *Historia* 19, 407-413
- BOSWORTH, A. B. 1972. "Arrian's Literary Development", *CQ* 12, 163-185
- BOSWORTH, A. B. 1976a. "Errors in Arrian", *CQ* 26, 117-139
- BOSWORTH, A. B. 1976b. "Arrian in Baetica", *GRBS* 17, 55-64
- BOSWORTH, A. B. 1977. "Arrian and the Alani", *HSPH* 81, 217-255
- BOSWORTH, A. B. 1980. *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander I*, Oxford
- BOSWORTH, A. B. 1983a. "Arrian at the Caspian Gates: A Study in Methodology", *CQ* 33, 265-276
- BOSWORTH, A. B. 1983b. "History and Rhetoric in Curtius Rufus", *CPh* 78, 150-161
- BOSWORTH, A. B. 1988. *From Arrian to Alexander: Studies in Historical Interpretation*, Oxford
- BOSWORTH, A. B. 1993. "Arrian and the Rome: The Minor Works", *ANRW* 34, 226-275
- BOSWORTH, A. B. 1995. *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander II*, Oxford
- BOSWORTH, A. B. – BAYNHAM, E. J. (Edd.) 2000. *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford
- BOSWORTH, A. B. 2021. *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, Çev.: H. ÇALIŞKAN, İstanbul
- BOWERSOCK, G. W. 1967. "A New Inscription of Arrian", *GRBS* 8, 279-281
- BOWIE, E. 1997. "Hadrian, Favorinus, and Plutarch", in: J. MOSSMAN (Ed.), *Plutarch and His Intellectual World*, London: 1-16
- BREISACH, E. 2022. *Tarihyazımı*, Çev.: H. KOCAOLUK, İstanbul
- BRIANT, P. 2003. *Darius dans l'ombre d'Alexandre*, Paris
- BRIANT, P. 2019. *Büyük İskender: Fetihler ve Siyaset*, Çev.: N. ÖZYILDIRIM, İstanbul
- BRUNELLE, C. 2017. "Alexander's Persian Pillow and Plutarch's Cultured Commander", *CJ* 112, 257-78
- BRUNT, P. 1977. "From Epictetus to Arrian", *Athenaeum* 55, 19-48
- BUCKLER, J. 1992. "Plutarch and Autopsy", *ANRW* 33/6, 4788- 4830
- BÜCHNER, K. 1957. *Römische Literaturgeschichte. Ihre Grundzüge in interpretierender Darstellung*, Stuttgart

- BURLIGA, B. 2013. *Arrian's Anabasis: An Intellectual and Cultural Story*, Gdansk
- BRUERE, R.T. 1952 "Silius Italicus Punica 3. 62-162 and 4. 763-822", *CP* 47, 219-27
- CARR, E. H. 1961. *What's History?*, Cambridge
- COLLINS, A. 2014. "Alexander's Visit to Siwah: A New Analysis", *Phoenix* 68, 62-77
- COLLINGWOOD, R. G. 2023. *Tarih Tasarımı*, Çev.: K. DİNÇER, Ankara
- CONSIDINE, P. 1966. "Some Homeric Terms for Anger", *AClass* 9, 15-25
- CUTTICA, A. 1998. *Le Sententiae in Curzio Rufo*, Florenz
- CIL. Corpus Inscriptionum Latinarum (1863→)*
- CROCE, B. 1921. *Theory and History of Historiography*, Trans. D. AINSLIE, London
- DANA, D. – DANA, M. 2014. "Arrien avant Arrien : une jeunesse entre Bithynie, Grèce et Rome", *Ktema* 39, 19-35
- DEMETRIOU, K. N. 2001. "Historians on Macedonian Imperialism and Alexander the Great", *JMGS* 19, 23-60
- DEVINE, A. M. 1979. "The 'Parthi', the Tyranny of Tiberius, and the Date of Q. Curtius Rufus", *Phoenix* 33, 142-159
- DILLON, J. 1988. "Plutarch and Platonist Orthodoxy", *ICS* 13, 357-364
- DILLON, J. 1992. "Plotinus at Work on Platonism", *G&R* 39, 189-204
- DILLON, J. 2014. "Plutarch and Platonism", in: M. BECK (Ed.), *A Companion to Plutarch*, New Jersey: 61-72
- DOSSON, S. 1887. *Étude sur Quinte Curce. Sa vie et son œuvre*, Paris
- DUFF, T. E. 2011. "Plutarch's Lives and the Critical Reader", in: G. ROSKAM – DER STOCKT (Edd.), *Virtues for the People: Aspects of Plutarchan Ethics*, Leuven: 59-82
- DROYSEN, J. G. 2020. *Büyük İskender Tarihi*, Çev.: B. S. BAYSAL, Ankara
- FEARS, J. 1974. "Parthi in Q. Curtius Rufus", *Hermes* 102, 623-625
- FEARS, J. 1976. "The Solar Monarchy of Nero and the Imperial Panegyric of Q. Curtius Rufus", *Historia* 15, 494-496
- FUGMANN, J. 1995. "Zum Problem der Datierung der Historiae Alexandri Magni des Curtius Rufus", *Hermes* 123, 233-243
- FLACELIÈRE, R. 1971. "Hadrian et Delphes", *CRAI* 115, 168-185
- FORTUNA, S. 2019. "Vittore Trincavelli", *Enciclopedia Treccani*, [https://www.treccani.it/enciclopedia/vittore-trincavelli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/vittore-trincavelli_(Dizionario-Biografico)/) (İletişim Tarihi: 07.07.2025)
- FREEMAN, P. 2011. *Alexander the Great*, New York
- FREE, A. 2022. "Between Mimesis and Innovation: Some Thoughts on Arrian's Place in the Literary Currents of his Time", in: R. ROLLINGER – J. DEGEN (Edd.), *The World of Alexander in Perspective*, Wiesbaden: 111-129
- GALLI, D. 2016. "L'uso delle sententiae per delineare la psicologia dei personaggi nelle Historiae di Curzio Rufo", in: H. WULFRAM (Ed.), *Der Römische Alexanderhistoriker Curtius Rufus: Erzähltechnik, Rhetorik, Figurenpsychologie und Rezeption*, Wien, 159-170
- GERHARD, M. 2010. "Bemerkungen zur Rezeption des Aristobulos von Kassandria: Lukian und die ἀλεξάνδρου ἀνάβασις Arrians", in: T. BRÜGGEMANN, B. MEISSNER, C. MILETA (Edd.), *Studia hellenistica et historiographica: Festschrift für Andreas Mehl*, Gutenberg, 59-72
- GRAY, V. J. 1990. "The Moral Interpretation of the 'Second Preface' to Arrian's Anabasis", *JHS* 110, 180-186
- GOW, A. S. F. - PAGE, D. L. 1965. *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams Vol. II*, Cambridge
- GROTE, G. 1853. *History of Greece 11*, London

- HAMILTON, J. R. 1969. *Plutarch: Alexander*, Oxford
- HAMILTON, J. R. 1988. "The Date of Curtius Rufus", *Historia* 37, 445-456
- HAMMOND, N. G. L. 1983. *Three Historians of Alexander the Great*, Cambridge
- HAMMOND, N. G. L. 1993. *Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's Life and Arrian's Anabasis Alexandrou*, Cambridge
- HAMMOND, N. G. L. 1999. "The Speeches in Arrian's Indica and Anabasis", *CQ* 49, 238-253
- HARRISON, G. W. M. – FRANCIS, J. 2008. "Plutarch in Crete", in: NIKOLOAIDIS, A. G. (Ed.), *The Unity of Plutarch's Work: 'Moralia' Themes in the 'Lives', Features of the 'Lives' in the 'Moralia'*, Berlin-New York: 791-804
- HARRER, G. A. 1916. "Was Arrian Governor of Syria?", *CP* 11, 338-339
- HECKEL, W. 1979. "One more Herodotean reminiscence in Curtius Rufus", *Hermes* 107, 122-123.
- HECKEL, W. 1994. "Notes on Q. Curtius Rufus' 'History of Alexander'", *AClass* 37, 67-78
- HIRZEL, R. 1912. *Plutarch*, Leipzig
- HOWATSON, M. C. (Ed.) 1984. *Oxford Companion to Classical Literature*, Second Edition, Oxford
- IGGERS, G. G. 1997. *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown
- IG. *Inscriptiones Graecae* (Berlin 1873→)
- INSTINSKY, H. U. 1962. "Zur Kontroverse um die Datierung des Curtius Rufus", *Hermes* 90, 379-383
- IRIGOIN, J. 1986. "Le Catalogue de Lamprias: Tradition Manuscrite et Éditions Imprimées", *REG* 99, 472-474
- İPLİKÇİOĞLU, B. 1997. *Eskibati Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara
- JONES, C. P. 1966. "Towards a Chronology of Plutarch's Works", *JRS* 56, 61-74
- JONES, C. P. 1971. *Plutarch and Rome*, Oxford
- KAERTS, J. 1897. "Zum Briefwechsel Alexanders d. Gr. Discrepancy between the account of Ptolemaios and that of the letter of Alex. about the battle with Poros. The correspondence can not be used as an important primary source for the history of Alexander", *Philologus* 56, 406-412
- KORZENIEWSKI, D. 1959. *Die Zeit des Quintus Curtius Rufus*, Köln
- KUHLMANN, K. P. 1988. "The Oracle of Amun at Siwa and the Visit of Alexander the Great", *AH* 18, 65-85
- KUHLMANN, P. 2016. "Der Erzähler in Curtius Rufus' Alexandergeschichte zwischen Geschichtsschreibung und Roman", in: H. WULFRAM (Ed.), *Der Römische Alexanderhistoriker Curtius Rufus: Erzähltechnik, Rhetorik, Figurenpsychologie und Rezeption*, Wien, 49-72
- KOULAKIOTIS, E. 2014. "Arrien et la mémoire historique et religieuse de Nicomédie", *Ktema* 39, 87-99
- KORZENIEWSKI D. 1959. *Die Zeit des Quintus Curtius Rufus*, Köln
- KROLL, W. 1924. *Studien zum Verständnis der römischen Literatur*, Stuttgart
- KSENOPHONTOS, S. 2014. "Resorting to rare Sources of Antiquity: Nikephoros Basilakes and the Popularity of Plutarch's Parallel Lives in Twelfth-Century Byzantium", *Parekbolai* 4, 1-12
- LALANNE, S. 2014. "Arrien philosophe stoïcien", *Ktema* 39, 51-73
- LEEMAN, A.D. 1963. *Orationis ratio: the stylistic theories and practice of the Roman orators, historians and philosophers*, Amsterdam
- LENDERING, J. 2019. *Büyük İskender*, Çev.: B. SENGİR, İstanbul
- LEROY, P. O. 2022. "Historiography and Tactics: Some Thoughts About the Dating of Arrian's Anabasis", in: R. ROLLINGER – J. DEGEN (Edd.), *The World of Alexander in Perspective*, Wiesbaden: 161-187
- DE LESSERT, A. C. P. 1896. *Fastes des Provinces Africaines (Proconsulaire, Numide, Maurétaines): Sous la Domination Romaine*, Paris

- LIOTSAKIS, V. 2019. "Why Arrian Wrote the Indike: Narrative Suspense as a Defense of Alexander", *RFIC* 149, 96-128
- LIOTSAKIS, V. 2019b. *Alexander the Great in Arrian's Anabasis*, Berlin – Boston
- LIOTSAKIS, V. 2020. "Narrative Suspense in Arrian Indike (29.9-31.9): the Portraiture of Alexander and the Exotic Tradition Intermingled", *Ariadne* 23-24, 61-82
- LUCCHESI, M. 2019. "The First Editions of Plutarch's Work, and the Translation by Thomas North", in: S. XENOPHONTOS – K. OIKONOMOPOULOU (Edd.), *Brill's Companion to The Reception of Plutarch*, Leiden-Boston, 436-457
- LURAGHI, N. 2006. "Meta-historiè: method and genre in the Histories", in: C. DEWALD – J. MARINCOLA (Edd.), *The Cambridge Companion to Herodotus*, Cambridge, 76–91
- MAMA. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, I-X (London 1928-1993)
- MATHEUS, P. 2022. "From Epictetus to Arrian and Beyond: How Stoicism Influenced the Anabasis", in: R. ROLLINGER – J. DEGEN (Edd.), *The World of Alexander in Perspective*, Wiesbaden: 131-147
- MERLAN, P. 1954. "Isocrates, Aristotle and Alexander the Great", *Historia* 3, 60-81
- MEWALDT, J. 1907. "Selbstcitate in den Biographieen Plutarchs", *Hermes* 42, 564-578
- MCQUEEN, E. I. 1967. "Quintus Curtius Rufus", in: T. A. DOREY (Ed.), *Latin Biography*, London, 17-43
- MILNS, R. D. 1966. "The Date of Curtius Rufus and the 'Historiae Alexandri'", *Latomus*, 490-507
- MOLES, J. L. 1985. "The Interpretation of the 'Second Preface' in Arrian's Anabasis", *JHS* 105, 162-168
- MÜLLER, S. 2014. *Alexander, Makedonien und Persien*, Berlin
- MÜLLER, S. 2016. "Alexander, Dareios und Hephästion. Fallhöhen bei Curtius Rufus", in: H. WULFRAM (Ed.), *Der Römische Alexanderhistoriker Curtius Rufus: Erzähltechnik, Rhetorik, Figurenpsychologie und Rezeption*, Wien, 13-48
- MÜLLER, S. 2022. "How to Be a leader? Arrian and the Legacy of Xenophon", in: R. ROLLINGER – J. DEGEN (Edd.), *The World of Alexander in Perspective*, Wiesbaden: 147-160
- MÜTZEL, J. (Ed.) 1841. *Q. Curtii Rufi De gestis Alexandri Magni regis Macedonum libri qui supersunt VIII*, Berlin
- NISSEN, H. 1888. "Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis", *RhM* 43, 236-257
- NORRIS, C. 1997. "Postmodernizing history: right-wing revisionism and the uses of theory", in: K. JENKINS (Ed.), *The Postmodern History Reader*, London – New York: 89-103
- OLIVER, J. H. 1982. "Arrian in Two Roles", *Hesperia Supplement* 19, 122-129
- OPSOMER, J. 2014. "Plutarch and the Stoics", in: M. BECK (Ed.), *A Companion to Plutarch*, New Jersey: 88-109
- ÖZTÜRK, H. S. 2006. *M.Ö. II. – M.S. IV. Yüzyillarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*, İstanbul (Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- REUSS, F. 1899. "Arrian und Appian", *RhM* 54, 446-465
- RHODES P. J. – OSBORNE R. (Edd.) 2007. *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC*, Oxford
- ROMM, J. (Ed.) 2012. *Plutarch: Lives that Made Greek History*, Cambridge
- ROLLINGER, R. – DEGEN, J. (Edd.) 2022. *The World of Alexander in Perspective: Contextualizing Arrian*, Wiesbaden
- ROISMAN, J. 2022. "Arrian and his Sources: Omissions, Manipulations and Explanations", in: R. ROLLINGER – J. DEGEN (Edd.), *The World of Alexander in Perspective*, Wiesbaden: 265-285
- ROSS, A. G. – WIRTH, G. (Edd.) 2002. *Scripta Minora Fragmenta, Vol. II: Flavius Arrianus Scripta*, München/Leipzig
- RUTZ, W. 1965. "Zur Erzählungskunst des Q. Curtius Rufus die Belagerung von Tyrus", *Hermes* 93, 370-382
- RUTZ, W. 1986. "Zur Erzählungskunst Des Q. Curtius Rufus", *ANRW* 32/4, 2329-58

- RÜEGG, A. 1906. *Beiträge zur Erforschung der Quellenverhältnisse in der Alexandergeschichte des Curtius*, Basel
- PASTOR, L. B. 2018. "Quintus Curtius' "Novum Sidus" (10.9.3–6)", *Hermes* 146, 381-385
- PAUSCH, D. 2016. "Alexander in der Toga? Techniken der Aktualisierung bei Curtius Rufus zwischen delectare und prodesse", in: H. WULFRAM (Ed.), *Der Römische Alexanderhistoriker Curtius Rufus: Erzähltechnik, Rhetorik, Figurenpsychologie und Rezeption*, Wien, 73-98
- PEARSON, L. 1955. "The Diary and the Letters of Alexander the Great", *Historia* 3, 429-455
- PEARSON, L. 1960. *Lost Histories of Alexander the Great*, Oxford
- PELHAM, H. F. 1896. "Arrian as Legate of Cappadocia", *EHR* 11, 625-640
- PELLING, C. B. R. 1979. "Plutarch's Method of Work in the Roman Lives", *JHS* 99, 74-96
- PELLING, C. B. R. 1988. "Aspects of Plutarch's Characterisation", *ICS* 13, 257-274
- POWELL, J. E. "The Sources of Plutarch's Alexander", *JHS* 59, 229-240
- SARIKAYA, S. 2013. "Arrianus'un 'İskender'den Sonraki Olaylar' Adlı Eseri", *Cedrus* 1, 329-345
- SAUTEL, J.- PIGANIOL, A. 1955. "Inscriptions cadastrales d'Orange", *Gallia* 13, 34-36
- SCHWARTZ, E. 1901. "Artide s. v. Curtius Rufus (31)" *RE* 4, 1871-1891
- STADTER, P. A. 1967. "Flavius Arrianus: the New Xenophon", *GRBS* 8, 147-157
- STADTER, P. A. 1976. "Xenophon in Arrian's Cynegeticus", *GRBS* 17, 131-136
- STADTER, P. A. 1978. "The Ars Tactica of Arrian: Tradition and Originality", *CPh* 73, 117-128
- STADTER, P. A. 1980. *Arrian of Nicomedia*, Chapel Hill
- STADTER, P. A. 1996. "Anecdotes and the Thematic Structure of Plutarchan Biography", in: J. A. F. DELGADO- F. P. PARDO, *Estudios sobre Plutarco: Aspectos formales (vol. IV)*, Madrid: 291-303
- STADTER, P. A. 2014a. *Plutarch and his Roman Readers*, Oxford
- STADTER, P. A. 2014b. "Plutarch and Rome", in: BECK, M. (ed.), *A Companion to Plutarch*, New Jersey: 13-31
- STEELE, R. B. 1915. "Quintus Curtius Rufus", *AJPh* 36, 402-423
- STEELE, R. B. 1919. "The Method of Arrian in the Anabasis", *CPh* 14, 147-157
- STONEMAN, R. 2012. *The Book of Alexander the Great: A Life of the Conqueror*, London
- STONEMAN, R. 2013. "Alexander, Philotas and the Origins of Modern Historiography", *G&R* 60, 296-302
- STONEMAN, R. 2016. "The Origins of Quintus Curtius' concept of Fortuna", in: H. WULFRAM (Ed.), *Der Römische Alexanderhistoriker Curtius Rufus: Erzähltechnik, Rhetorik, Figurenpsychologie und Rezeption*, Wien, 301-322
- STROUX, J. 1929. "Die Zeit des Curtius", *Philologus* 84, 233–251.
- SUMNER, G. V. 1961. "Curtius Rufus and the Historiae Alexandri" *AUMLA* 15, 30-39
- SOUTHGATE, B. 1996. *History: What and Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives*, London – New York
- SYME, R. 1982. "The Career of Arrian", *HSPH* 86, 181-211
- SWAIN, S. 1991. "Plutarch, Hadrian, and Delphi", *Historia* 40, 318-330
- TAIETTI, G. D. M. 2022. "Arrian's Historiae: The Anabasis Beyond Military History", in: R. ROLLINGER – J. DEGEN (Edd.), *The World of Alexander in Perspective*, Wiesbaden: 189-217
- TARN, W. W. 1939. "Alexander, Cynics and Stoics" *AJPh* 60, 41-70
- TARN, W. W. 1948. *Alexander the Great*, London
- TAM. *Tituli Asiae Minoris*
- TONNET, H. 1988. *Recherches sur Arrien. Sa Personnalité et Ses Écrit Atticistes Vol. II*, Amsterdam
- VORHIS, J. G. 2017. *The Best of the Macedonians: Alexander as Achilles in Arrian, Curtius, and Plutarch*, Los Angeles (University of California, Yayınlanmamış Doktora Tezi)

- VOGEL-WEIDEMANN, U. 1970. "Bemerkungen zu den Curtii Rufi der Frühen Principatszeit", *AClass* 13, 79-88
- WATKINS, C. 1977. "A propos de ΜΗΝΙΣ." *BSL* 72, 187-209
- WHEELER, E. 1977. *Flavius Arrianus. A Political and Military Biography*, Durham
- WHITMARSH, T. 2022. "Alexander's Hellenism and Plutarch's Textualism", *CQ* 52, 174-192
- WIRT, G. 1964. "Anmerkungen zur Arrianbiographie: Appian-Arrian-Lukian. Alfred Druckenmüller nachträglich zum 80. Geburtstag", *Historia* 13, 209-245

Görseller

Figür 1: Büyük İskender'i ve Dareios'u İssos Savaşı anında betimleyen, Pompeii'den ele geçirilmiş Roma mozağı. Bugün Napoli Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. <https://bit.ly/45qFT6p> [Berthold Werner – Yükleyenin kendi çalışması]

Figür 2: Büyük İskender'in işgal ettiği coğrafyayı gösteren harita. Brockhaus' Konversations-Lexikon. 14 Aufl. (1892).

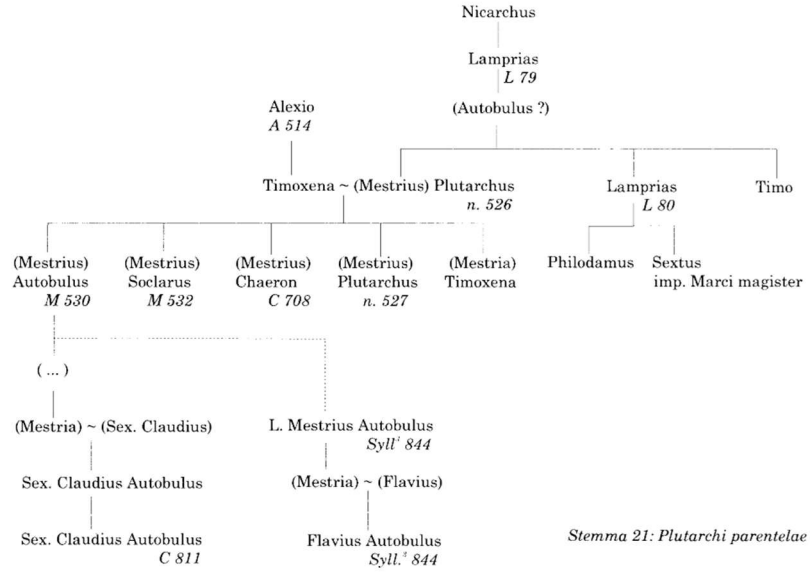
Ex libro / M. Horatij Chrestiani Primus 1
-625

INCOMINCIA . LA HISTORIA . DALEXANDRO .
MAGNO . FIGLVOLO . DI PHILIPPO . RE DI MA
CEDONIA . SCRIPTA . DA QVINTO . CVRTIO .
RVFFO . HISTORICO . ELOQVENTISSIMO . ET
TRADOCTA . INVVLGARE . DA . P . CANDIDO .
DELLA QVALE . QVESTO . E . IL TERZO . LIBRO .
PER CHE . IL PRIMO . EL SECONDO . A TEMPI .
NOSTRI . NON SI . TRVOVANO . MANDATA .
A PHILIPPO MARIA . DVCA . DI MELANO .

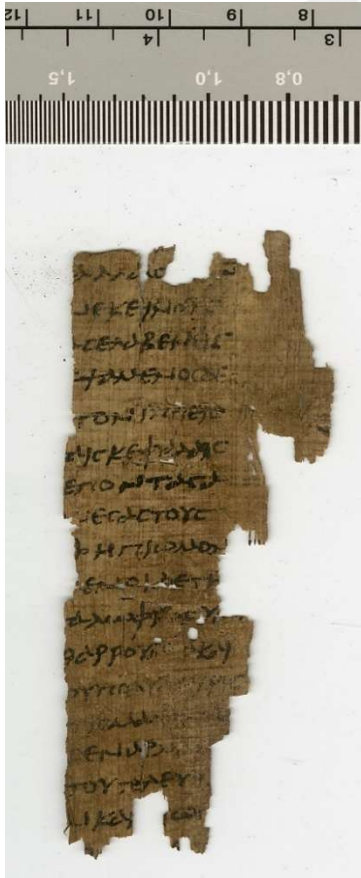
ALEXANDRO . IN QVESTO MESO
mandato Eleandro cō molta pecunia per cōdur
re gēte darne del peloponeso & prima ordinate
le cose dilycia & dipamphilia misse l'elxercito a
la citta di celene . In quegli tēpi passaua pel me
zo della citta decta el fiume marso molto ple fa
uole deposti greci nominato . Lacui fonte con grandissimo strepi
to dacqua dalla sommita duno altissimo monte cade sopra auna
pictra molto grande . Onde poi esso sparso tucti e campi intorno
imbagna chiarissimo correndo et solamente conlonde sue . Per la
qual cosa el colore suo simile al pacifico mare ha dato cagione apoc
ti didire : che lenymphe per amore della sua bellezza in quelle spi
lonche habitano ; le quali sono intorno aquello . Questo fiume inlino
che dallui pel mezzo della citta decta si passa / e / chiamato marso .
Ma uscito poi delle mura & dimagiore copia dacqua accresciuto ly
co e nominato . Ma Alexādro entrato nella citta dagli habitatori
abandonata diliberando combattere larcchia nella quale serano ri
fuggiti ecittadini ; elca duceatore suo suo mādō : elquale a coloro nū
tiasse che se disubito non si dessino tutti gli farebbe morire . Quā
do ecittadini menato colui sopra auna forte & altissima torre gli
mostrorono quanto quella forteza fusse inexpugnabile & alta &
ai

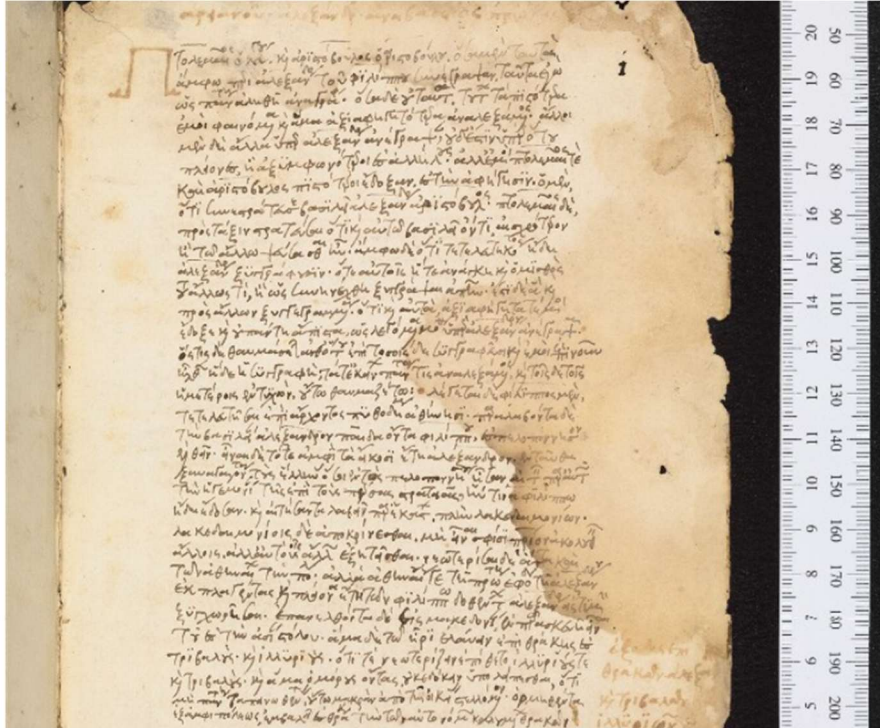
Figür 3: Q. Curtius Rufus'un İtalyanca nüshası. Eser bugün modern bir girişim olan BEIC (Biblioteca europea di informazione e cultura) bünyesinde bulunmaktadır. <https://bit.ly/4mCSHwQ> (Erişim tarihi: 02.04.2025)

Figür 4: Plutarkhos'un aile haritasını gösteren en erken dönemli modern çalışmaların başında gelen aile ağacı çalışması. *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, 1933.

Figür 5: Plutarkhos'un Büyük İskender'in Yaşamı eserinin M.s. III. yüzyıla tarihlenen en eski dönemlendirmeli kopyası. Bugün Oxford'daki Sanat, Arkeoloji ve Antik Dünya Kütüphanesi'nin Papüroloji Odası'nda bulunmaktadır. P.Oxy. LXXXII 5301. Plutarch, Alexander 42.8-10, 43.3. <https://bit.ly/3FnGtra> (Erişim Tarihi 25.12.2024)

Figür 6: Arrianos'un İskender Anabasisi eserinin XIV-XV. yüzyıllara tarihlenen edisyonu. Bugün İngiltere'deki Oxford Kütüphanesi, Orta Çağ Kataloğu'nda bulunmaktadır. "Arrian, Anabasis (fragment). Nemesius of Emesa, De natura hominis. Basil the Great, Homilies and extracts from Works", Catalogue of Western Medieval Manuscripts in Oxford Libraries, Bodleian Library MS. Barocci 82.